

VETENSKAP BILDNING TRADITION

AXESS

AXESS MAGASIN NR 5 JUNI 2012 PRIS: 89:-

Religionen bortom vetenskapen

STAFFAN ULFSTRAND, NIMA SANANDAJI, BRYAN APPELYARD
och ULF DANIELSSON reder ut begreppen.

FRIZON

NIKLAS EKDAL

ser svensk samtidshistoria
dra förbi i en
frimärkssamling.

INTERVJU

KARL SCHLÖGEL

om hur historiker kan ta
skönlitteraturen till hjälp
för att lära sig berätta.

RECENSION

DISA HÅSTAD

läser de två första svenska
biografierna om Raoul
Wallenberg.

7 388280 408901

RETURVECKA V 37

Classic British engineering

Det är verkligen något speciellt med äkta, genuina skinnmöbler. För varje år som går blir de dessutom bara vackrare. De skaffar sig den där extra karaktären och digniteten. Våra skinnmöbler kommer från Lancashire i nordvästra England. Här tillverkas de för

hand enligt gamla metoder, av förstklassigt skinn och med finaste fjäder och dun i plymåer och kuddar. Är enbart det bästa bra nog åt dig, rekommenderar vi anilinskin. Det är så lite som 5% av alla skinn som duger till anilinskin.

BRITTFURN
Timeless British Furniture

SHOWROOM: STUREGATAN 20, STOCKHOLM TEL 08-661 70 80
MÅN-FRE 11-18 LÖR 11-16 SÖN 12-16

| BRITTFURN.SE |

Religionens gränser

Blaise Pascal var förvisso inte först med att fundera över det som är temat i detta nummer av Axess: förhållandet mellan religion, vetenskap och ateism. Men hans försök att på vetenskaplig grund "bevisa" varför man bör tro var och förblir osedvanligt originellt. Pascals tanke - som torde vara historiens första mer utarbetade beslutsteoretiska kalkyl - var att de fördelar som man har av att leva gudfruktigt, nämligen att efter döden belönas med evig vistelse i Paradiset, vida överstiger fördelarna av att i jordelivet strunta i kristendomens påbud. Matematiskt kan resonemanget kokas ner till en formel som säger att hur liten sannolikheten än är för att Gud existerar, kommer resultatet ändå att bli det samma, nämligen oändligt, när man multiplicerar denna sannolikhet med det oändliga värdet av ett liv efter detta i Paradiset.

Man kan tänka sig Pascals aktör stående på ett tomt fält efter döden: antingen kommer han eller hon till himlen eller så händer inget. Även i det senare fallet grämer man sig knappast alltför mycket. Insatsen var ändå förhållandevis liten i relation till den extremt höga vinst som faktiskt var möjlig. Men hur ser det ut i ett läge där det enbart inom ramen för den kristna tron finns ett hundratal alternativa idéer om hur man ska agera i jordelivet för att komma till paradiset (i den mån som nu kristna teologer idag överhuvudtaget gör utfästelser om ett liv efter detta i Pascals mening)? Och där det dessutom finns en uppsjö av små sekter samt ett antal stora religioner med mer eller mindre apokalyptiska föreställningar, vilka i sin tur kan delas upp i fraktioner med divergerande föreställningar om vad som krävs för att man ska få framleva sina dagar med 72 oskulder (eller vindruvor som somliga uttolkare menar) i himlen eller bli hämtad i rymdskepp (som amerikanska Heaven's Gate-sekten förutskickade)?

Det hela blir inte lättare av att flera av dessa religioner eller sekter dessutom hävdar att den som inte tror på förkunnelsen kommer att lida för evigt i helvetet eller tvingas till ett nytt lidandehelvetet på jorden (i form av buddhismens reinkarnation). Med tanke på den höga sannolikheten att, vilken religion man än väljer, hamna i något slags helvete kommer frågan om man ska ägna livstid åt religiöst påbudna försakelser i ett nytt ljus.

DET SEKULÄRA SAMHÄLLET, som är en oundviklig konsekvens av den ökade globaliseringen och som samtidigt utgör en garant för religionsutövning i en mångkulturell kontext, medför att religionen förvandlas till en mer privat angelägenhet. Den fråga som den moderna människan idag ställer sig handlar kanske inte så mycket om ett liv efter detta som om religionen kan erbjuda en meningsfull tillvaro under ens livstid, i en värld präglad av konsumism och omedelbar behovstillfredsställelse.

Den nyateism som har vuxit sig stark på senare

tid tycks - som så många radikala rörelser nuförtiden - leva i det förgångna, nämligen i tron att kalkyler av Pascals slag fortfarande påverkar människors livsval. För de mer hårdföra ateisterna handlar det om att befria alla oss som inte delar deras åsikter från de vanföreställningar som förutsätts begränsa vår livsföring. Man utgår från att den centrala motsättningen är mellan å ena sidan rationalism, vetenskap och förnuft och å andra sidan religion, tro och oförnuft. Därmed blundar man för hur avgörande den judeo-kristna traditionen har varit för framväxten av det vetenskapliga tänkandet, detta genom att världen förutsattes vara skapad av en förnuftig och intelligent gudomlighet - och att det alltså finns en rationell ordning att avtacka.

Därtill kan man fråga sig i vilken mån som avvecklandet av Gud kan erbjuda befrielse och ökad frihet. Ser vi till de trosföreställningar som är styrande för de moraliserande klasserna i dagens samhälle, kan man notera att dessa föreställningar rymmer samma slags grundelement som kristendomen, med skillnaden att den ödmjukhet som utgör så många religioners innersta kärna har ersatts av den sorts dogmatism och intolerans som tenderat att försvinna i och med religionernas anpassning till det sekulära samhället.

KRISTENDOMENS KRETSANDE kring skuld, arvsynd och straff avspeglar sig i denna sorts moderna trosföreställningar, där vår påstådda gemensamma europeiska skuld uppfattas härröra ur kolonialism, ur andra världskrigets fasor, ur det patriarkala förtrycket av kvinnor, ur kapitalismens rovdraft på naturens resurser eller ur imperialismens utnyttjande av andra kontinenters människor och naturresurser. Ur denna upplevelse av vår gemensamma skuld och synd emanerar ideologier som feminism, postkolonialism och marxism, vilka i likhet med kristendomen byggs upp kring millenaristiska föreställningar om ett utopiskt lyckorike som ska infinna sig när vi har kommit tillrätta med de missförhållanden som skapats av våra syndfulla beteenden.

Med sin övertygelse om sin egen obestridda godhet och rättfärdighet när det gäller att bearbeta denna skuldproblematik erinrar dagens moraliserande klasser inte så lite om dogmatiska präster under den skolastiska medeltiden eller under 1800-talet, där vi möter dem i förlöjligad form i det moderna genombrottets litteratur. Det dogmatiska i sammanhanget består i att alla som inte delar föreställningarna om vår kollektiva skuld och synd (samt om det stundande tusenårsriket) döms ut som företrädare för samma slags ondska som återfinns inom alla manikeiska föreställningskomplex.

Johan
Lundberg

Den fråga som den moderna människan idag ställer sig handlar kanske inte så mycket om ett liv efter detta som om religionen kan erbjuda en meningsfull tillvaro under ens livstid.

Johan Lundberg

Häng med i debatten!

Köp de tre senaste antologierna
från seminarieriet
**Från järnbruk till hjärnkraft:
Hvad vilja Socialdemokraterna 2011?**
Bortom multikulti
Den gröna rörelsen

Endast 200 kr inkl porto!

**Ledande forskare, politiker och
debattörer medverkar!
Kom in på webben och
köp: axess.se/shop**

Hvad vilja
Socialdemokraterna
2011?

Redaktörer:
KURT ALMQVIST
& LOTTA URDING

*Äntligen och Margareta Åström Johansson
utvalda för utvärderingsändamål*

Den gröna
rörelsen

Redaktörer:
KURT ALMQVIST
& LOTTA URDING

*Äntligen och Margareta Åström Johansson
utvalda för utvärderingsändamål*

Bortom
multikulti

Redaktörer:
KURT ALMQVIST
& LOTTA URDING

*Äntligen och Margareta Åström Johansson
utvalda för utvärderingsändamål*

– Böckerna ger en bra sammanfattning
och introduktion till komplexa
och viktiga ämnen i tiden.

– **Adam Cwejman**, förbundsordförande för
Liberala ungdomsförbundet. Medverkar
i Bortom multikulti.

10 SAMHÄLLE

- Statsvetenskap* Tommy Möller noterar nya krav på politiskt ledarskap **10**
Storbritannien Mats Wiklund tar sig an moralisten David Cameron **12**
Colombia Juan David Ramírez Correa om svensken och Farc-gerillan **13**
Historia Joakim Rådström besöker en utställning om det armeniska folkmordet **15**
Jemen Tanya Holm ser hur Jemen härjas av terror och splittring **16**
Krönika Theodore Dalrymple funderar över lockelsen med censur **18**
Notiser FN och kulturrelativism, tyska islamister och pressgrannar **19**

20 DOSSIER

- Lars Trägårdh analyserar principerna bakom mänskliga rättigheter **21**
 Vanessa Barker om hoten mot det transnationella medborgarskapet **22**
 Johan Karlsson Schaffer och Malcolm Langford om en nordisk omsvängning **24**
 Johan Nergelius granskar debatten om medborgarskap i EU-länderna **25**
 Chibli Mallat redogör för konkurrerande rättsordningar i Mellanöstern **26**

28 FRIZON

- Filатели* Niklas Ekdal minns när frimärken speglade samhällsutvecklingen **28**
Nedskräpning Johan Tralau om nedskräpningens följder för samhällsliv och moral **31**

34 OPINION

- Samhälle* Leo Kramár om Johan Galtungs förvillelser **34**
Litteratur Lars Lönnroth och Knut Ahnlund diskuterar Nobelpris i litteratur **35**
Relativism Claes-Magnus Hugoh reder ut Platon och relativismen **35**

Marxisterna skakade på huvudet åt Lenin när han återvände. Ideologiskt var Ryssland, utan en arbetarklass, inte redo. Men han såg sin chans och tog den. Lenin använde sig av Marx som det passade honom.

Karl Schlögel, sid 54

TEMA: RELIGIONEN BORTOM VETENSKAPEN

38 Religionens evolution

Samhörighet och socialisering är grundläggande för människans överlevnad. Där spelar religionerna en viktig roll. **Av Staffan Ulfstrand**

42 Där ateismen blev religion

Erfarenheterna från Sovjetunionen visar faran med att statens maktapparat angriper religiös tro. **Av Nima Sanandaji**

44 Den irrationella ateismen

För kompromisslösa ateister är det numera orimligt att hävda att religionen inte är alltigenom ond. Hur har en sådan intolerans blivit acceptabel? **Av Bryan Appleyard**

48 Utan förmåga att begripa kosmos

När det gäller frågan om varför universum finns visade redan Descartes på det fäfänga i att leta efter orsaker baserade på ändamålsenlighet. **Av Ulf Danielsson**

52 INTERVJU

Mats Wiklund samtalar med Karl Schlögel om våldets rötter.

56 TRADITION

Sven-Johan Spånberg fördjupar sig i Robert Brownings författarskap.

60 CIVILISATION

Konsthistoria

Teater

Historia

Filosofi

Språk

Krönika

Notiser

Joakim Grönesjö vill uppvärdera det franska, akademiska måleriet 60

Roland Lysell beskriver det senaste på den tyskspråkiga teaterscenen 63

Anders Rönmark om varför man förr hade kulturtävlingar i OS 64

Mats Persson om att Rousseau är den upplysningsfilosof som stått sig bäst 66

Lars Melin beskriver hur "tillväxt" blev ett vänsterord 67

Nick Cohen om vänsterns inskränkta syn på världsproblemen 68

Biståndsarbetets komplexitet, Lenins "kulturradikalism", antisemitiska dåd 69

70 RECENSIONER

Torbjörn Elensky har fördjupat sig i tre böcker om sekularismens framtid 71

Disa Håstad om de två första svenska biografierna om Raoul Wallenberg 75

Joel Ekstrand reder ut vad fysik och vetenskap egentligen är för något 76

Johan Hakelius har läst en bok om viktoriaiska utforskare av Nilen 78

Börje Ljunggren studerar den kinesiska regimens förljugenhet 80

Per Bauhn om konsekvenserna efter krigstidens statliga censur 81

Peter Santesson imponeras inte av Katrine Kielos nya bok 82

Eli Göndör skärskådar Ingmar Karlssons studie om Israel 84

Stefan Gelfgren recenserar ett verk om kristendomens framtid 85

Lisbeth Lindeborg menar att Tyskland lurades in i eurosamarbetet 87

Ulla Gudmundson har läst Claudio Magris försvar av medborgarskapet 88

Joel Halldorf om kopplingen mellan amerikanska evangeliker och konservatism 90

Karin Grelz djupdyker i det ryska sekelskiftets symbolism-litteratur 92

Per Jönsson fördjupar sig i en monografi om Henry Kissinger 94

Kristoffer Leandoer utforskar glömda historier från Europa 96

98 VÄRLDENS GÅNG

Johan Hakelius funderar över tecken i tiden.

AXESS

Axess Magasin är en tidskrift inom humaniora och samhällsvetenskap och utges av Axess Publishing AB.

Chefredaktör: Johan Lundberg
Redaktörer: David Andersson, Ivar Arpi (vik), Therese Bohman och Mats Wiklund

Redaktionsråd: Niklas Ekdal, Peter Elmlund, Thomas Gür, Peter Luthersson, Nathan Shachar, Isabella Thomas

Grafisk form: Martin Genberg, Fredrik Sandberg och Pompe Hedengren

Redigering: Fredrik Sandberg
Vinjetbilder: Fredrik Tjernström
Porträtteckningar: Johan Patricny
Korrektur: Catharina Lewenhaupt
Omslagsbild: Bernard le Bovier de Fontenelle begrundar mångfalden av världar, gravyr av Jacques François Swebach, 1791.

Nästa nummer: 31 augusti 2012

Annonser: johan.lundberg@axess.se
Material: Redaktionen tar inte ansvar för insänt obeställt material. Den som skickar material till Axess anses medge elektronisk lagring och publicering.
Prenumerationsärenden: Helår 9 nummer: 624 kr. Pressdata: tfn 08-799 63 31 E-post: axess@pressdata.se
Typsnitt: Freight, Archer

ISSN: 1651-0941
Repro och tryck: Kraftwerk
Vd: Kurt Almqvist
Ansvarig utgivare: Peter Elmlund
Ekonomiansvarig: Linda Bengtsson
Postadress: Jakobsbergsgatan 2, 5 tr, 111 44 Stockholm.
E-post: redaktionen@axess.se
Telefon: 08-788 50 50

Bryan Appleyard
Journalist och författare.

Vanessa Barker
Fil dr, sociologiska institutionen, Stockholms universitet.

Per Bauhn
Professor i praktisk filosofi, Linnéuniversitet.

Nick Cohen
Kolumnist, författare och debattör

Theodore Dalrymple
Läkare, debattör och författare.

Ulf Danielsson
Professor i teoretisk fysik, Uppsala universitet.

Niklas Ekdal
Författare och journalist.

Joel Ekstrand
Fil dr, teoretisk fysik.

Torbjörn Elensky
Journalist och författare.

Stefan Gelfgren
Fil dr, institutionen för idé- och samhällsstudier, Umeå universitet.

Karin Grell
Fil dr, institutionen för slaviska språk, Stockholms universitet.

Joakim Grönesjö
Frilansskribent.

Ulla Gudmundson
Ambassadör.

Eli Göndör
Fil dr i islamologi, Lunds universitet.

Johan Hakelius
Skribent.

Joel Halldorf
Doktorand, teologiska institutionen, Uppsala universitet.

Tanya Holm
Frilansjournalist, bosatt i Jemen.

Disa Håstad
Författare och journalist.

Lars Anders Johansson
Musiker, journalist och kulturansvarig på Timbro.

Per Jönsson
Redaktör på Utrikespolitiska institutet.

Johan Karlsson Schaffer
Fil dr, Norsk Senter for Menneskerettigheter.

Malcolm Langford
Forskare, Norsk Senter for Menneskerettigheter.

Kristoffer Leandroer
Författare.

Lisbeth Lindeborg
Fil dr i statsvetenskap.

Börje Ljunggren
Före detta ambassadör i Kina.

Magnus Ljunggren
Professor emeritus i rysk litteratur.

Roland Lysell
Professor i litteraturvetenskap, Stockholms universitet.

Chibli Mallat
Professor, Middle Eastern Law and Politics, University of Utah.

Lars Melin
Docent i nordiska språk, Stockholms universitet.

Tommy Möller
Professor i statsvetenskap, Stockholms universitet.

Joakim Nergelius
Professor i rättsvetenskap, Örebro universitet.

Mats Persson
Professor i nationalekonomi, Stockholms universitet.

Juan David Ramírez Correa
Journalist och politisk kolumnist på *El Colombiano*.

Joakim Rådström
Frilansjournalist.

Anders Rönmark
Politisk redaktör.

Nima Sanandaji
Vd för tankesmedjan Captus.

Jaff Schatz
Fil dr i sociologi och konsult.

Peter Santesson
Fil dr i statsvetenskap, utredare på Timbro.

Sven-Johan Spånberg
Professor emeritus i engelska, Umeå universitet.

Krister Thelin
Domare och ledamot i FN:s kommitté för mänskliga rättigheter.

Johan Tralau
Docent i statsvetenskap, Uppsala universitet.

Lars Trägårdh
Professor i historia, Ersta Sköndal högskola.

Staffan Ulfstrand
Professor emeritus i ekologisk zoologi.

Mats Wiklund
Författare och redaktör på Axess.

Churchill var inte brigadgeneral

I Axess 4/2012 skriver Christopher Coker i artikeln "Hjältar utan hjältemod" om Winston Churchills "militära erfarenheter som underofficer vid nordvästfronten under första världskriget där han under en kort tid tjänstgjorde som brigadgeneral". Antingen har översättaren eller professor Coker missuppfattat händelserna för inget av detta stämmer.

Att en underofficer skulle tjänstgöra som brigadgeneral är också milt sagt fantasifullt. Så här ligger det till: Churchill var efter sin avgång som aktiv officer reservofficer vid det frivilliga kavalleriregementet Queens Own Oxfordshire Hussars och avancerade där till major före världskrigets utbrott. Efter att ha avgått som regeringsledamot i november 1915 ansökte han om en befattning som brigadgeneral vid västfronten, vilket han dock inte fick. Han tjänstgjorde då först som major vid en gardesbataljon men blev sedan befördrad till överstelöjtnant och var från 1 januari 1916 chef för en bataljon ur Royal Scots Fusiliers. Som sådan tjänstgjorde han fram till början av mars samma år, då bataljonen drogs ur stridslinjen. Eftersom bataljonen sedan splittrades för att användas som förstärkning åt andra förband återgick han till att vara parlamentsledamot och senare krigsförslörjningsminister. Om hans bataljon hade legat kvar i skyttegravarna några månader till hade det funnits en möjlighet att en annan senare ganska känd politiker, nämligen Adolf Hitler, hade befunnit sig på den andra sidan ingenmansland, men så blev det nu inte.

I övrigt var det som vanligt ett utmärkt nummer.

Thomas Roth, 1:e intendent vid Armémuseum, ledamot av Kungl. Krigsvetenskapsakademien

I Axess nr 4 2012 påstår David Brax att Google vill lösa en policy (vad det nu innebär) endast med en logaritm. Låt mig citera Wikipedia: "Logaritmen för ett tal a är den exponent x till vilket ett givet tal, basen b , måste upphöjas för att anta värdet a ". Logaritm är alltså ett tal, en siffra.

Vad Google brukar sträva efter är en algoritm, ett lösningsschema.

Bengt-Arne Vedin

I senaste numret (maj) sidan 69 (1:a stycket) står det "Läraryrket förordas Metta" ... Metta är LR (Lärarnas riksförbund)s ord. LR tillhör SACO och Läraryrket tillhör TCO.

Jan Svensson, medlem i LR

Porträttet av Anna Lindh i Axess nr 4 2012 var taget av Pawel Flato, vars namn föll bort. Redaktionen ber om ursäkt.

Många steg mellan Kant och Nietzsche

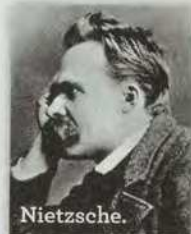
Johan Lundbergs ledare i Axess 4 2012 innehåller det felaktiga påståendet att steget från Kants "självtilräckliga subjekt" till Nietzsches "nihilism" inte är långt.

Med tanke på den betoning Johan Lundberg som regel ger det humanistiska kulturarvet hade jag inte väntat mig han skulle tillåta sig sådana märkligheter. Men, som kulturarvet också säger, ingen regel utan undantag. Det tycks mig som om han inte riktigt fått kläm på kärnan i Kants moralfilosofi. Nietzsche själv kallade uttryckligen Kant för en idiot (*Antikrist* §11). Kant menade sig kunna visa att varje människa som använder sitt förnuft vill från moralisk synpunkt försöka handla endast efter handlingsregler som har den karaktären att förnuftet också kan vilja göra dem till lagar för alla människor.

Han presenterade själv fyra sådana regler: utveckla dina talanger, hjälp andra, ge inga falska löften, begå inte självmord. Alla fyra kan enligt Kant upphöjas till lag för alla och konstituerar för förnuftet kategoriska moraliska plikter. Förnuftsformågan är visserligen enligt Kant fri ("självtilräcklig" för att prata med Johan L), men det finns för den ändå en skillnad mellan att tänka rätt och att tänka fel. Det förnuft som tänker rätt kan inte annat än bli ett moraliskt subjekt. En filosofisk avgrund skiljer Kants självtilräckliga subjekt med dess vilja till moral från Nietzsches självtilräckliga subjekt med dess vilja till makt. Den som ska passera sträckan mellan Kant och Nietzsche måste ta en väldans massa steg.

Ingvar Johansson, professor emeritus i filosofi, Umeå universitet

SVAR: Om ett avstånd är långt eller kort beror givetvis på vad det jämförs med. Avståndet till månen framstår som väldigt långt för den som är van att ta sig från Stureplan till Odenplan, men kort för den som tänker i ljusår. I min ledare i Axess nr 4 2012, diskuterade jag frågan om förebildlighet från antiken och framåt. Anläggs ett flertusenårigt perspektiv framstår de senaste tvåhundra årens försök att via det mänskliga förnuftet bilda sig en uppfattning om vad som är rätt och fel, gott och ont, skönt och fult, som en förhållandevis kort sträcka. I den processen var Kant tidigt ute och kan naturligtvis i relation till Nietzsches etik framstå som långt ifrån denne i sina försök att på förnuftsbasis återupprätta föreställningarna om att det finns någonting fundamentalt sant, rätt och skönt. Anlägger man ett flertusenårigt perspektiv framstår dock redan Martin Luther, sin religiositet till trots, som en viktig anhalt på vägen mot nihilism, genom den förskjutning som genom protestantismen sker från kyrka till individ. Utifrån den synvinkeln är Kants förnuftsbaserade etik en viktig länk på nihilismens väg från Luther till Nietzsche. **Johan Lundberg**

Nietzsche.

Kant.

MÅNADENS BILD

Pragmatikernas bleka visioner

När politiken avideologiseras förändras kraven på politiskt ledarskap. Det gäller att vara lugn, stabil och stresstålig, skriver **Tommy Möller**.

I ERIK FICHTELIUS intervjubok med Göran Persson konfronterats Persson med frågan hur han ser på den kritik som riktats mot honom för att han anses sakna visioner. Persson svarar fnysande: "Visioner? Det är sådant som idélösa medelmåttor anser att andra ska ha."

Problemet är att varje politiker nog måste ha en droppe av kallelse i sig för att vi inte ska börja fundera över deras drivkrafter.

Perssons efterträdare på statsministerposten har fått liknande kritik. Var finns egentligen berättelsen om vilket samhälle Fredrik Reinfeldt vill bygga? Det mest frekventa ordet i Reinfeldts senaste regeringsdeklaration var "ansvar".

Ansvarstemat har varit ett vinnande koncept; väl skötta statsfinanser var moderaternas trumfkort i valet 2010. Målet har varit att övertrumfa Socialdemokraterna i grenen regeringsduglighet. Visioner i all ära, men i slutet av dagen är det förmågan att sköta landet som räknas. Riskminimering har präglat Reinfeldts regeringskonst. Maria Borelius beskrev i en krönika i *Dagens Industri* förra året hur en generalorder utgätt till statsråden: Gör Inte Några Fel.

Detta skedde under den tid Håkan Juholt var oppositionsledare. Opinionsmässigt var det en framgångsrik strategi för alliansregeringen att riskminimera (i alla fall kortsiktigt). Alla som spelat tennis vet att man inte behöver slå några vinnande bollar med en motståndare som gärna söker sig fram till nät trots att volleyspelet är miserabelt.

När den yvige Juholt nu fått lämna plats för den eftertänksamme pragmatikern Stefan Löfven har förutsättningarna förändrats. Mot varandra står inte två kandidater

som representerar olika samhällsmodeller utan två som ber om mandat för att på bästa sätt förvalta och möjligen utveckla den existerande samhällsmodellen. Frågan är: Vem är bäst på jobb, välfärd och tillväxt? Och vem av dem vill vi ha i Rosenbad om den ekonomiska krisen fördjupas?

De stora berättelsernas tid är förbi, men

att vinna val på regeringsduglighet kräver också sin berättelse. En berättelse handlar om en statsminister som lyssnar in medborgarnas vardagsproblem och anpassar politiken så att den uppfattas som relevant. Nyliberala dogmer har förpassats till skräphögen; hur välfärden organiseras är inte det viktiga, utan att det sker på ett effektivt sätt så att medborgarna får valuta för sina skattemedel. En annan berättelse handlar om en respekterad och resultatinriktad fackföreningsman

som kan samarbeta med näringslivets toppar, som leder en rörelse som tidigt vant sig vid att ta ansvar och som med framgång räddat landet ur statsfinansiella svårigheter.

ATT SÄGA ATT pragmatism under senare år har blivit högsta mode i politiken kan tyckas vara att slå in en vidöppen dörr. När någon beskrivs som pragmatiker uppfattas det som en komplimang, liktydigt med att vara klok och förståndig, och vissa politiker (exempelvis Anders Borg) brukar gärna etikettera sig själva som pragmatiker.

Men vi har alltid hyllat pragmatiska ledare. När experter i olika sammanhang ombeds rangordna våra statsministrar är det nästan alltid Per Albin Hansson som toppar listan. I dennes folkhemsretorik var samförstånd ledstjärnan; föreställningen om nationell gemenskap fick ersätta klass-

Pragmatismen är ingen mode-nyck, men vad som tycks ha inträffat är att den har blivit mer opinionsmässigt gångbar i och med ständigt återkommande hot och kriser.

Cameron i återvändsgränd

12 Mats Wiklund tar sig an moralisten David Cameron

Farc-gerillan och Sverige

13 Juan David Ramírez Correa om svensken och Farc-gerillan

Folk mord i skymundan

15 Joakim Rådström besöker en utställning om det armeniska folk mordet

Terror i delat land

16 Tanya Holm ser hur Jemen härjas av terror och splittring

Censurens pris

18 Theodore Dalrymple funderar över lockelsen med censur

Notiser

19 FN och kulturrelativism, tyska islamister och pressgrannar

Två pragmatiker.

FOTO: ANDERS WIKLUND/SCANPIX

kampsretoriken. Samförståndet bor granne med pragmatism. När Per Albin Hansson försvarade krisuppgörelsen med Bondeförbundet 1933 skedde det med formuleringar som Reinfeldt skulle kunna använda idag; det ansågs nödvändigt att se bortom de partipolitiska motsättningarna och finna lösningar som var till gagn för land och folk. Det gällde att ta ansvar.

VILKA ÄR IMPLIKATIONERNA av denna vurm för pragmatism? Max Webers distinktion mellan övertygelseetik och ansvarsetik leder oss tillbaka till Göran Perssons förakt för visioner. Webers fråga gällde hur politiska ledare kan påverka på ett sätt som är både etiskt försvarbart och effektivt. Hans svar var att en framgångsrik ledare måste både ha en stark övertygelse och en resultat-inriktad ansvarsetik som gör det möjligt att kompromissa. Politiskt engagemang måste vara övertygelsebaserat. En central komponent i politiskt ledarskap är förmågan att tydliggöra, och hålla fast vid, sin övertygelse. Men samtidigt gäller det att inte bli fånge i sin övertygelse, då får man nämligen svårt att kompromissa och blir därför politiskt impotent.

Mantrat bland förståsigpåare när det gäller politisk kommunikation är tydlighet. Må så vara. Men när journalister och väljare efterfrågar besked i sakfrågor kan tydlig-

het leda till politiska självmål. Konsekvens är nämligen en annan komponent i politisk opinionsbildning. Om man bundit sig hårt för ett visst förslag kan även ett litet avsteg uppfattas som svekfullt.

Det som skiljer agnarna från vetet inom politiken är alltså förmågan att anpassa sin övertygelse så att det i varje givet läge är möjligt att förverkliga så mycket som möjligt av det man tror på. Det behöver kanske inte ske på det extremt tydliga sätt som i gamle centerledaren Gunnar Hedlunds fall, vars formuleringar ofta dolde lika mycket som det avslöjade om hans avsikter, men en skicklig politiker måste undvika låsningar.

EN BRA BESLUTSFATTARE besitter kontextuell intelligens. Det handlar om att intuitivt ha en känsla för vad som i varje situation är lämpligt, passande och möjligt, det vill säga att kunna identifiera och påverka det politiska handlingsutrymmet. Det handlar om att kunna bygga allianser, att förankra och förhandla, att föra en dialog med relevanta aktörer. Kort sagt krävs en realpolitisk förmåga.

Begreppet realpolitik brukar hänföras till järnkanslern Otto von Bismarck, som lät meddela att det fanns två saker i livet som är helt nödvändiga för människorna men som de helst inte skulle se på när de gjordes: korv och politik. Bismarck delade förmodli-

gen Webers inställning om ansvarsetik: en god ledare måste kunna handla på ett sådant sätt att det bästa inte blir det godas fiende.

PRAGMATISMEN är alltså ingen modenyck, men vad som tycks ha inträffat är att den har blivit mer opinionsmässigt gångbar i och med ständigt återkommande hot och kriser. Fenomenet kan beskrivas med hjälp av sociologen Ulrich Becks teori om risk-samhället. Även om riskerna inte nödvändigtvis har blivit fler eller allvarigare har vår medvetenhet om dem ökat, vilket får konsekvenser när vi bedömer våra politiska ledare. Vi vill lita på att de håller måttet i pressade situationer, och då krävs att ledarna lever upp inte bara till Aristoteles karaktärsdygd *dikaosyne* (rätträdighet) utan även besitter *fortitudo* (mod) och *prudentia* (klokhets).

Dessa dygder är universella. Skillnaden mellan politiskt ledarskap och ledarskap inom andra områden är dock att politik är en konfliktorienterad verksamhet. Det handlar därför om att synliggöra skillnader. I demokratiska termer är detta viktigt eftersom medborgarna, när de agerar som väljare, måste ha reella valmöjligheter. Annars blir inte demokratin i dess representativa form särskilt meningsfull.

Det är möjligt att visioner är något som idélösa medelmåttor efterfrågar hos andra. I så fall på goda grunder. ✎

Cameron i återvändsgränd

David Cameron vill ge fler briter större politiskt inflytande. Men hans förslag framstår som verklighetsfrämmande och ogenomförbara, skriver **Mats Wiklund**.

"THERE'S NO SUCH thing as broken Britain, we're just bloody broke in Britain." Även om man inte delar rapparen Plan B:s politiska budskap och samhällssyn går det inte att komma ifrån att han fick till det.

Britterna är arbetslösa, ekonomin i recession och statsfinanserna körda i botten. Så har det sett ut under större delen av de två år som David Cameron varit premiärminister. De hårdföra nedskärningarna i de offentliga utgifterna har nu börjat bita. Camerons skuldbeläggning av den förra Labour-regeringen för sakernas tillstånd, i och för sig riktig, uppfattas alltmer som en undanflykt. Hans hurtfriska uppmaning "we're all in this together" har blivit kontraproduktiv.

Sant är att koalitionsregeringen med konservativa och liberaler tog över i ett prekärt läge. Och under en tid, från sommaren 2010 till vintern 2012, fanns en motvillig respekt och förståelse i stora delar av väljarkåren för att krisen krävde uppoffringar. En parallell kunde också åberopas: Margaret Thatchers ekonomiska politik som bröt Storbritanniens nedgångsspiral. Cameron uppfattar sin mission som minst lika stor: nationens välbefinnande står på spel.

Britterna är inte lagda för att ta till gatorna – förra sommarens våldsamma upplopp var inte politiskt motiverade – men de reagerar skarpt mot allt som luktar bluff och hyckleri. Därför tappade liberalerna en stor del av sitt förtroende när de redan i början av mandatperioden bröt sitt vallöfte och lät universiteten ta ut högre studieavgifter. På samma sätt har de konservativa genom en serie ogenomtänkta beslut och ställningstaganden framstått som om de är beredda att underminera sjukförsäkringssystemet, det heligaste av heligaste i brittisk politik. Och för att riktigt bekräfta bilden av att vara ett parti för de besuttna sänktes inkomstskatten för höginkomsttagare i årets budget.

Konservativa som var med när det begav sig klagar över att Margaret Thatcher visserligen var hårt ansatt, men att hennes regeringar i alla fall visste vad de gjorde. Till skillnad från den här uppsättningen statsråd som mest verkar driva för vindarna, säger de hänfullt, kunde vi konsten att styra ett land. Thatcher var fruktad men respekterad. Dessutom vann hon tre val i rad. Cameron inger varken det ena eller det andra

David Cameron i samspråk med Ed Miliband.

FOTO: GETTY IMAGES

och av opinionssiffrorna att döma – lokalvalen i maj blev en triumf för Labour – ser hans framtid minst sagt osäker ut. Under våren har kriser och skandaler förstärkt intrycket av ett lealöst styre.

EN REGERINGSOMBILDNING ligger i luften, men frågan är vad nytt blod kan tillföra när allt krut ändå läggs på att få statsfinanserna under kontroll. På 1980-talet kunde Thatcher alltid hänvisa till Labour som ett omöjligt alternativ. Men efter Tony Blairs reformer går det inte längre att skrämmas med socialismen och facket. Dess nuvarande ledare Ed Miliband saknar karisma och har svårt att göra sig gällande mot Cameron i parlamentets gladiatorliknande debatter, men han hamnar framgångsrikt fast budskapet att detta är en regering utan vare sig hjärta eller hjärna.

David Cameron är långtifrån den ende konservative ledaren med privilegierad

bakgrund: Eton, Oxford och solid privatekonomi. Men han är troligen den första som uppfattat den som ett handikapp och har därför ansträngt sig att framstå som modern, avslappnad och opretentiös: en man för vilken klassgränser är löjeväckande och opraktiska. Till viss del är detta inte spelat (Cameron har bakgrund inom medier och pr). Till exempel saknar han helt sina företrädares fördomsfulla hållning till homosexuella och briter med utomeuropeiskt påbrå. Han är en ljusblå konservativ med vissa liberala instinkter.

Den här något ovanliga sidan hos en Toryledare har kommit till uttryck i kampanjen *big society*, där avsikten är att låta föreningsliv, välgörenhetsorganisationer och frivilliga krafter få ett större inflytande i samhällslivet och att decentralisera den politiska makten. David Cameron har lagt ned en hel del energi på vad han betraktar som ett reellt alternativ till ett ineffektivt sys-

tem som bidrar till medborgerlig passivitet och politisk cynism. Men lanseringen av *big society* sammanföll med den ekonomiska krisen och nödvändigheten av att minska statens utgifter. Resultatet är att Labour nu beskriver *big society* som en bluff och del i regeringens strategi att nedmontera välfärdsstaten.

ETT PROBLEM ÄR ATT regeringen i sin allmänna sparnit genomfört hårda nedskärningar i stödet till frivilligorganisationer och därmed underminerat grunden på vilken *big society*-projektet vilar. Big Society Banks fonder, finansierade av vilande bankkonton och några storbanker, uppgår till 600 miljoner pund, men det förslår inte mycket när lokala myndigheter samtidigt har ålagts utgiftsminskningar på 25–30 procent över en fyraårsperiod. I en utvärdering av tankesmedjan Civil Exchange beskrivs situationen som bekymmersam. Fattiga områden har inte råd att genomföra aktiviteter, regeringen lyssnar inte på gräsrotsgrupper och saknar en strategi. Även konservativa politiker är uppgivna och ett par ledande förespråkare för *big society* inom regeringskansliet har avgått.

Sunder Katwala, tidigare på Labourpartiet närstående Fabian Society och nu på tankesmedjan British Future, tror inte att David Cameron kommer att lägga ned *big society*. För mycket personlig prestige är investerad.

– *Big society* lanserades som en stor idé men har aldrig riktigt fått fäste i folks medvetande. Medierna betraktar det som något av ett skämt. Men dess stora problem är att det har uppstått under en politisk era och tillämpats under en annan. Avsikten var aldrig att låta det vara en del i en åstramningspolitik.

Graham Mather, före detta konservativ ledamot i Europaparlamentet, leder tankesmedjan European Policy Forum och uttrycker även han en betydande skepsis.

– David Cameron har god vilja och ärligt uppsåt men mycket av vad han vill och önskar kapsejsar ofta när väl förslagen ska omsättas i praktiken. Många konservativa aktivister och politiker har varken förstått vad *big society* ska vara till för eller hur det ska genomföras i praktiken. Nya tal och nya program har inte hjälpt.

Citatet ovan från Plan B är inte bara en lägesbeskrivning utan ironiserar också över Camerons ständiga förkunnelse att briter saknar medborgaranda: "Britain is broken." Men den riskerar nu att slå tillbaka mot honom själv. Slutsatsen ligger nära till hands att hans välvilja och visioner egentligen är ett uttryck för en moralism som inte räcker till, när samhällskittet lossnar och de sociala klyftorna ökar. ✎

COLOMBIA

Farc-gerillans svenska nätverk?

Den svenske journalisten Joaquin Pérez Becerras anklagas för att ha gått terroristgruppen Farcs ärenden. **Juan David Ramírez Correa** ger en bild av den verksamhet i Sverige som ledde fram till gripandet.

DEN 23 APRIL 2011, STRAX innan Lufthansas flight 524 skulle landa på den internationella flygplatsen Maiquetia i Caracas, Venezuela, tog Colombias president Juan Manuel Santos kontakt med sin venezuelanska motsvarighet, Hugo Chávez, för att be honom gripa Joaquin Pérez Becerra, som fanns med bland passagerarna på planet från Frankfurt. Chávez hörsammade det colombianska önskemålet och Pérez Becerra greps omgående av de venezuelanska myndigheterna. Två dagar senare utlämnades han till Colombia. Det var ett överraskande beslut av regeringen Chávez, och tolkades som en politisk manöver av den venezuelanska ledaren med syfte att förbättra relationen mellan de båda länderna.

Varför var den colombianska regeringen så angelägen om att denna person skulle gripas? Det var den fråga som många ställde sig. För att förstå det är det värt att påminna om vem Joaquin Pérez Becerra är.

Joaquin Pérez Becerra var medlem av kommunistpartiet i Bogotá, där han fick sin ideologiska skolning. Han var ledamot för Patriotiska unionen (ett politiskt parti som är öppet knutet till Farc) och för det colombianska kommunistpartiet. Därefter, mot slutet av 1990-talet, lämnade han Colombia under dödshot och kom till Sverige där han erhöll flyktingstatus och senare, år 2000, svenskt medborgarskap.

Därefter har han ägnat sig åt att propagera för vänsterns idéer i medierna, genom nyhetsbyrån Anncol, som med hans ord är ett "alternativt kommunikationsmedium".

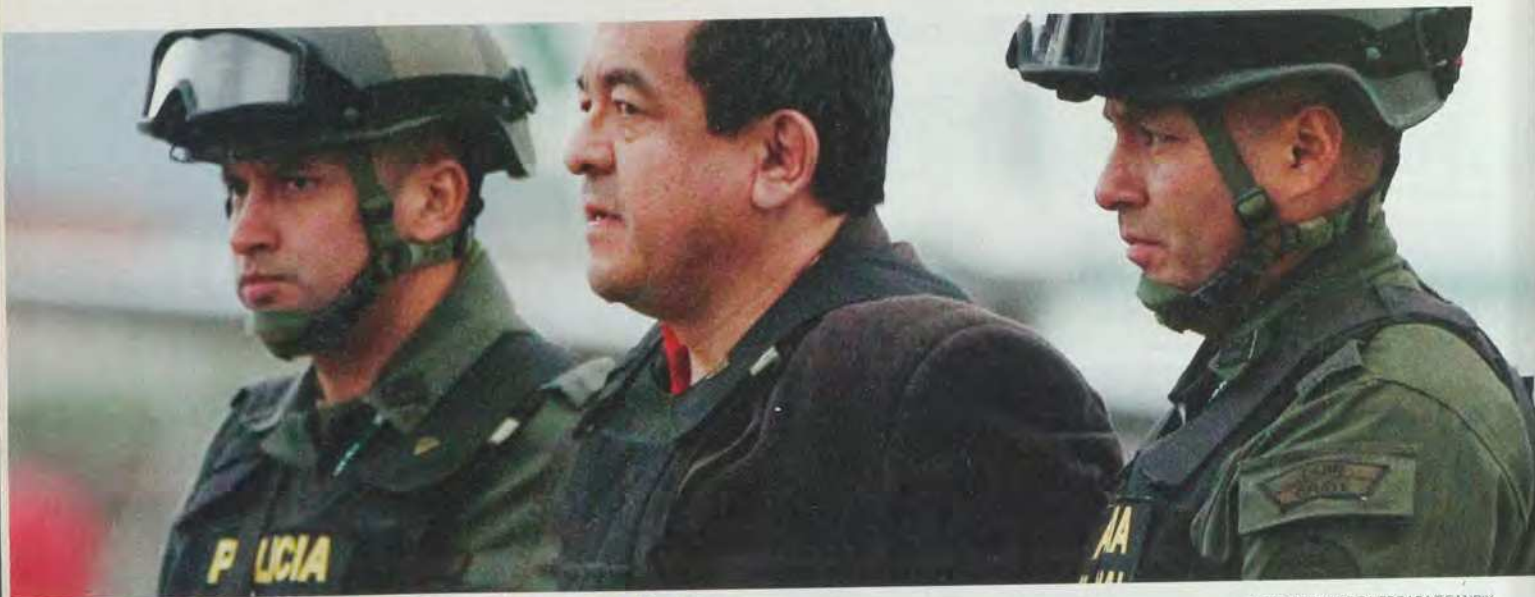
Anncol grundades i Sverige 2006, av en grupp exilcolombianer från Patriotiska unionen, däribland Pérez Becerra. Dess medlemmar hävdar att byrån har finansierats med deras egna medel och genom samarbete med sympatiserande organisationer. Säkert är att Anncol har haft en direktlinje till Farc och tillgång till förstahandsinformation från gruppen. Inte för inte har många betecknat byrån som det officiella

informationsorganet för denna grupp, som av FN, EU och USA:s utrikesdepartement listats som en terrororganisation.

Enligt de colombianska myndigheterna är Joaquin Pérez Becerra Farcs ombud i utlandet. Med anförande av bevis hävdar de att han använder sig av följande alias: "Alberto Martinez", "Roberto Gutiérrez", "Daniel Santamaria" och "Alberto Suecia". Hans roll inom den illegala gruppen är att internationellt främja den väpnade kampen mot den colombianska regeringen. Det hävdas att Pérez Becerra, utöver att bedriva subversiv propaganda genom Anncol, har i uppgift att sköta Farcs internationella kommunikationsstrategi, och enligt den colombianska försvarsmakten innebär gripandet av honom ett av de viktigaste tillslagen mot denna grupps kontaktnät. Colombias nationella polis menar att anhängandet av Pérez Becerra har gjort det möjligt att stänga en av Farcs främsta informationskanaler, särskilt för de celler som söker politiskt och ekonomiskt stöd i de europeiska länderna.

Pérez Becerras förmodade förbindelser med Farc avslöjades också i dokument påträffade i de datorer som beslagtogs i samband med operationerna "Fénix" och "Sodom", i vilka Colombias väpnade styrkor nedkämpade Raúl Reyes respektive Jorge Briceño, alias el Mono Jojoy. Enligt myndigheterna säkrades vid båda operationerna bevismaterial som knyter Pérez Becerra till Farcs underjordiska aktiviteter i Europa.

I en del av den e-post som påträffades i Raúl Reyes datorer (enligt en artikel i tidskriften *Semana*, publicerad 28/6 2008) finns förslag till Farcs sekretariat om att Farcs internationella kommission ska lägga om sin strategi genom en "plan för samarbete med Anncol". Dessutom föreslår Reyes en legal täckmantel för tidningsbyrån i form av en alternativförening och att man ska söka finansiering "genom ett antal syndikat i Danmark", under förevändning att byrån är ett "alternativt medium som försvarar den »

Joaquin Pérez Becerra på väg till en polisstation i Colombia.

FOTO: FERNANDO VERGARA/SCANPIX

colombianska arbetarklassen". Han konstaterar också att Farc bör lägga sig i redaktionsarbetet och noterar till och med vissa uppgifter som ska utföras av en person med alias Alberto Martinez (den förmodade Pérez Becerra).

Den häktades försvarare hävdar att det faktum att han är redaktör för Anncol inte innebär att han tillhör gerillan. Enligt försvarsadvokaten, Mario Navarro, är Anncol "en legal, alternativ webbsajt som står till vänster men inte är knuten till gerillan", och hans klients arbete har varit detsamma som utförs av vilken redaktör som helst. Pérez Becerra säger att hans fall "är ett angrepp på yttrandefriheten och alternativa medier".

Den 16 april detta år inleddes rättegången mot honom. Av Colombias allmänna åklagarmyndighet anklagades han för anstiftan till brott, finansiering av och förvaltning av ekonomiska medel härrörande från terrorism. Trots enstaka stöd från oberoende journalister, och utan att vilja fälla någon dom på förhand, är sannolikheten för att försvaret ska avgå med segern i fallet liten. Det är mycket möjligt att domen går emot Pérez Becerra, med tanke på omständigheterna kring fallet.

FALLET PÉREZ BECERRA rymmer två andra inslag som gör att det handlar om mer än förmodad delaktighet i gerillaverksamhet.

Det första är det faktum att Pérez Becerra är politisk flykting och svensk medborgare, vilket skulle kunna skapa motsättningar mellan Colombia och Sverige, två länder vars förhållande har karakteriserats av goda diplomatiska relationer.

Båda länderna har emellertid förstått att hantera situationen på ett klokt sätt. Colombia har varit öppet i sin information och har hållit sig till de vanliga kanalerna i syfte att laga ordning ska följas: man utfärdade en internationell häktningsorder, bad den ve-

nezuelanska regeringen anhänga den misstänkte och inledde en lokal rättegång kring de påstådda brotten. Sverige för sin del har förlagt fallet till det diplomatiska planet, vilket likaså gör det möjligt att hålla sig till de vanliga kanalerna.

Tommy Strömberg, politisk rådgivare på Sveriges ambassad i Bogotá, försäkrade i vederbörlig ordning att Pérez Becerra har erbjudits samma hjälp och juridiska stöd som tillkommer varje svensk medborgare som arresteras i utlandet. På det sättet undveks en möjlig konflikt mellan de två länderna.

Det står klart att yttrandefriheten är en fundamental förutsättning för varje rättsstat, där Sverige är en global förebild. Detta centrala element i det svenska samhället gör det möjligt för organisationer som Anncol att skriva vad de vill, förutsatt att de inte uppmanar till brott.

Men när det gäller informationen om Farc kommer andra aspekter in i bilden. Den våldshistoria som tynger denna grupp gör att det till sist handlar om följande fråga: Vad är värdet av att öppet och legalt publicera propagandistisk information om en av världens mest våldsamma terrorgrupper?

ANNCOLS LEGALITET som en webbsajt och mediekanal upprättad i de nordiska länderna, grundad av politiska flyktingar inom Patriotiska unionen (UP) och kommunistpartiet, upphäver inte dess etiska ansvar. Den allmänna uppfattningen bland colombianer är att Anncol är en rökridå för Farcs blodsutjutelse och kränkningar av de mänskliga rättigheterna.

Därför skulle Anncol kunna betraktas som ännu ett element i den marxistiska läran om en kamp på alla fronter. Anncol är ingenting annat än ett massmedialt verktyg för att bedriva en politisk kampanj till förmån för gerillan. Mot slutet av 1990-talet utnyttjade Farc det politiska utrymme som

Andrés Pastranas regering öppnat upp och inledde en internationell "diplomatisk" offensiv för att legitimera sina aktioner och misstänkliggöra den colombianska regeringen. I juni 2002 drabbades de emellertid av en smärtsam motgång i sina politiska strävanden: EU förde upp Farc på sin lista över terroristorganisationer.

DET SÅR SOM FARC därmed har tillfogats fördjupades därefter av Alvaro Uribes regering, som förstod behovet av en global kamp mot terroristerna, särskilt efter händelserna den 11 september 2001. Med solida underlag visade man på det barbariska i sådana dåd som massakern i Bojayá, där 119 civila dödades, bombdådet mot klubben El Nogal i Bogotá och kidnappningen och därefter dömandet av deputerade från den lokala församlingen i Valle del Cauca.

Idag betraktas Farc som en av världens farligaste terroristgrupper. Dess starka koppling till narkotikahandel, tillsammans med det colombianska samhällets avståndstagande från dess våldsaktioner, har gjort att stödet för gruppen är minimalt. Till detta kommer den colombianska statens legitima försvarsaktioner, vilka har försvagat Farc militärt och samtidigt avslöjat det otidsenliga och förlegade i dess revolutionära projekt.

Pérez Becerra nekar till att vara en upprorsman. Han hävdar att hans handlande faller inom ramen för hans verksamhet som journalist. Den colombianska rättvisans uppgift är att bevisa att han verkligen tillhör Farc. Vad man kan säga med säkerhet är att han, med utnyttjande av de friheter som rättsstaten erbjuder, spred information som gav en förvrängd bild av gerillans verksamhet och därmed dödade samvetet inför den blodsutjutelse som denna terroristgrupp har vållat under sin mer än femtioåriga existens. ✱

Översättning: Jim Jakobsson

Folkmordet som försvann

Sveriges hållning till folkmordet i Armenien kunde länge sammanfattas som att både turkar och armenier var skyldiga. Men, skriver **Joakim Rådström**, på Folkmordsmuseet i Jerevan vittnar svenskar som då levde i regionen om hur turkarna systematiskt utrotade den armeniska befolkningen.

HÖGT OVANFÖR Armeniens huvudstad tro-
nar en omisskännlig samling byggnader.
En högrest, brant betongnål sticker närapå
hål på himlen ovanför. Och bredvid ligger
en grå bunkerliknande struktur med sma-
la ljusöppningar. Detta är *Tsitsernakaberd*,
eller "Svalans fort", monumentet och mu-
seet över folkmordet på armenierna.

Varje år den 24 april samlas armenier här,
många hitresta medlemmar ur diasporan,
för att högtidlighålla minnet av folkmor-
det. Detta datum år 1915 deporterades ett
stort antal armeniska intellektuella från Is-
tanbul för att senare avrättas. Det är också
under 1915 som många i väst uppfattar att
hela folkmordet ägde rum.

Emellertid kan termen "folkmord" an-
vändas för attackerna mot armenierna
under en mycket längre period än så. Re-
dan 1894-1896 dödades uppskattningsvis
100 000 till 300 000 armenier genom de så
kallade hamidiska massakrerna. De genom-
fördes av kriminella grupper i dåvarande Os-
manska riket med polisens, regeringens och
sultan Abdul Hamid II:s tysta medgivande.
Rikets sönderfall, och efterföljande känslor
av ilska och frustration från turkarnas sida
mot olika grupper som de ansåg hotade de-
ras land låg bakom massakrerna.

Sedan kom ungturkarna till makten 1908,
under löften om att arbeta för bättre rät-
tigheter för olika grupper, mer jämställd-
het och så vidare, berättar museiguiden och
folkmordsforskaren Asya Darbinyan. Men
det var tomma ord – istället intensifierades
folkmordet. Omkring en till en och en halv
miljon armenier mördades.

ATT BESÖKA FOLKMORDSMUSEET är en ska-
kande upplevelse. Det som skulle kunna bli
en närmast historisk övning levandegörs
och visualiseras här som hade det hänt igår.
Ett kornigt svartvitt foto, förstorat till man-
shöjd, visar en utmärglad armenisk mor och
hennes lika svältande son som står böjda
över ett annat barn – moderns andra son,
pojken bror.

Jerevan har av Unesco utsetts till världs-
bokshuvudstad 2012, och Folkmordsmu-
seet uppmärksammar detta genom en ut-
ställning med böcker och andra skrifter av

Till minnet av det armeniska folkmordets offer.

personer som var med vid tiden för det ar-
meniska folkmordet. Det är slående hur
många vittnesmål som finns från tiden –
på engelska, tyska, franska, ryska, danska,
svenska.

NYLIGEN VISADES här utställningen "The Ar-
menian Genocide and the Scandinavian Re-
sponse", om de nordiska ländernas hjälp till
de armenier som överlevde folkmordet. Ut-
ställningen är framtagen av Armeniska riks-
förbundet i Sverige, och kom nyligen tillba-
ka till vårt land. Här ska den nu gå på riks-
turné till ett antal städer.

"Armeniska folkmordet och Skandina-
viens gensvar", som utställningen heter på
svenska, är innehållsrik och drabbande. Här
berättar ett flertal kända och okända svens-
kar, norrmän och danskar via brev och dag-
böcker om hur de själva blev vittnen till
folkmordet. Bland de mer kända finns upp-
täcktsresanden Fridtjof Nansen. Bland de i
Sverige numera okända – men i Armenien
fortsatt hedrade och avhållna – figurerar
missionären Alma Johansson.

Johansson skriver om armenier som
tagits tillfånga av turkarna:

"Det fanns allt färre män för varje dag.
Av dem som nådde slutet av resan, var det

endast några få som kom tillbaka – men i
vilket skick! De hade inte bara mött döden,
de hade mött något mycket värre. Jag mötte
män som återvände hem bara för att dö."

MÅNGA AV DE NORDISKA missionärer som
bevittnade grymheterna under folkmords-
tiden blev djupt chockade och deprimerade.
"Hur önskade jag ej i de dagarna, att en
barmhärtig kula skulle träffa mig", skriv-
er Alma Johansson och fortsätter: "Ibland
fann jag mig sittande på golvet med huvudet
i händerna, i ångest att förlora förståndet."
Några av dem, som danska Karen Jeppe,
försökte begå självmord.

Nästan 100 år efter Alma Johanssons
sakliga och noggranna vittnesmål pekar
Armeniska riksförbundet på hur svenska
medier ofta har belyst folkmordet som att
"båda sidor kan ha rätt". Situationen verkar
dock ha förbättrats på senare tid, menar
man, och noterar att medierna har börjat
beskriva folkmordsfrågan mer upplyst.

Å andra sidan var det så sent som den
11 mars 2010 som riksdagen röstade ja till
att erkänna pogromerna mot armenier i
Turkiet i början av 1900-talet som just *folk-
mord*. Kort efteråt meddelade utrikesminis-
ter Carl Bildt att han "beklagade djupt" om- »

röstningen och beslutet.

– Jag tycker personligen att det är en väldigt tråkig hållning, säger Klas-Göran Karlsson, professor i historia vid Lunds universitet. Det vill säga, att "vi ska inte prata om det, för det väcker bara en massa oönskade reaktioner i Turkiet". Men det här måste ju fram i ljuset!

Klas-Göran Karlssons forskningsintressen spänner över östeuropeisk historia via folkmord till tolkningar av historia i händerna på olika nationer. Alldeles nyligen gavs hans bok *De som är oskyldiga idag kan bli skyldiga imorgon. Det armeniska folkmordet och dess efterbörd* ut på bokförlaget Atlantis.

– Kan då verkligen stater "erkänna" folkmord? Är det inte något som, i linje med vad Turkiet pläderar för, ska lämnas till forskarna?

Det är en alldeles orimlig hållning, säger Karlsson. Det är inte bara en akademisk fråga. Det är dessutom ett forskningsområde där ganska lite forskning sker. Här behövs istället en öppen debatt; det är något som hela samhället måste tala om.

Till dags dato har 21 suveräna stater erkänt folkmordet på armenierna, däribland alltså Sverige. Den viktigaste staten saknas förstås fortfarande bland dessa – Turkiet. Klas-Göran Karlsson berättar varför:

– Det finns en reformistisk linje i den osmansk-turkiska historien som började redan på 1830-talet. Och Atatürks moderna Turkiet tog över den reformstrategin. Många militärer, diplomater, advokater, forskare och andra känner att de tillhör den linjen och vill inte svärta ned den. Karlsson fortsätter:

– Det är inte så att Atatürk var inblandad; tvärtom. Men han tillhörde alltså samma ungosmanska, ungturkiska rörelse.

Guilt by association, påsatt och vis. Samtidigt finns åtskilliga andra anledningar som också spelar in:

– Ja, som att man inte vill betala skadestånd, och att man vill att historien framställer Turkiet som en sorts "demokratins fyrbåk" i Mellanöstern. Man inser att börjar man prata om armenierna måste man prata om kurder också, och det vill man inte.

Endast historien kommer att kunna visa hur lång tid det tog för Turkiet att erkänna folkmordet på armenierna. Tio år, tjugo? Ytterligare hundra? Eller kommer det att långsamt glida in i skuggorna som ännu en av historiens olösta konflikter? Samtidigt fortsätter foton på offren i Folkmordsmuseet i Jerevan att skarpt och obarmhärtigt etsa sig fast i minnesbilden hos oss som sett dem. ✿

JEMEN

Terror i delat land

För USA är Jemen centralt i kampen mot al-Qaida. Samtidigt pågår en annan kamp mellan regeringen och separatister i syd. Resultatet är ett splittrat land plågat av våld och terror, skriver **Tanya Holm**.

JEMENFORSKAREN Paul Dresch har något fyndigt påpekat att Jemen är ett land som existerade innan det blev till. Redan under islams tidiga år, om inte före, fanns Jemen i litteraturen och i lokala seder. Men det har aldrig varit tal om ett geografiskt avgränsat område med människor som ser sig som en del av en nation.

Dagens Jemen uppstod så sent som år 1990. Innan dess fanns två länder, ett i syd och ett i nord. Ländernas historia, koloniala erfarenheter, politik och ekonomier skiljer sig åt. I Sydjemen kastade Nationella befrielsefronten ut briter 1967. Då blev landet arabvärldens enda kommunistiska folkrepublik. Nordjemen befriades från osmanerna 1919 och var vid enandet en konservativ stat under Ali Abdullah Saleh, en obildad militär som fortsatte som president i den nya republiken. När Sydjemen efter två decenniers samtal gick med på sammanslagning med nord var hoppet bland annat att ekonomin, som var än mer körd i botten efter att Sovjetunionen föll och bidrag uteblev, skulle förbättras. Syd hoppades också kunna sprida socialismen. Nord ville i sin tur breda ut sin konservativa islamiska kultur och såg därtill resurserna i södern, oljan och fisket.

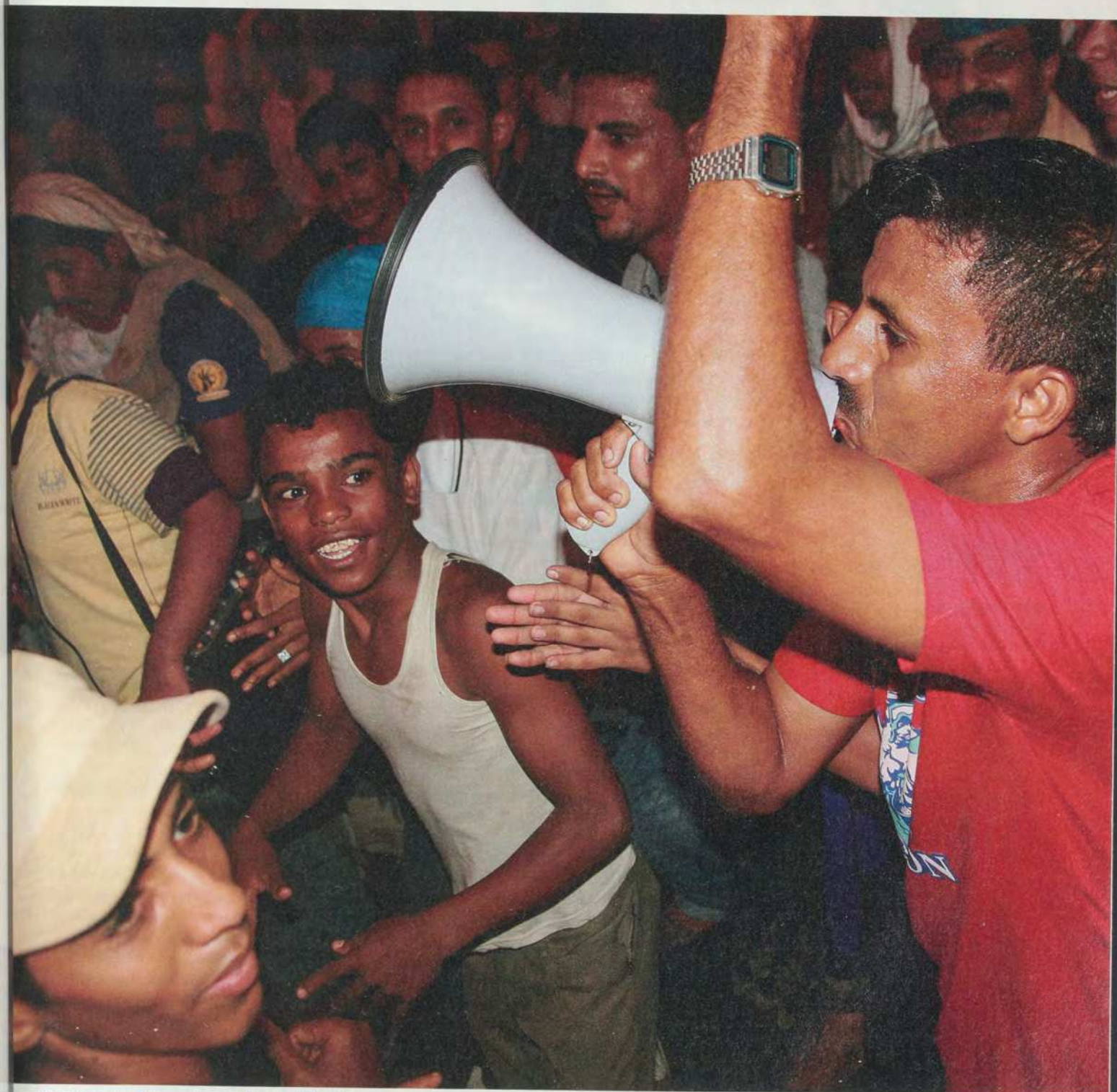
I DET FÖRSTA parlamentsvalet 1994 hamnade den politiska makten i huvudsak i händerna på de mäktiga stammarna och islamisterna från de norra provinserna. I april samma år utbröt inbördeskrig. Socialistiskt inspirerade sydjemeniter försökte bryta sig loss från norra Jemen och utropa ett självständigt Sydarabien. De var chanslösa. Saleh krossade "de gudlösa rebellerna" med dels sin överlägsna armé, dels hemvändande veteraner från den afghanska jihad. I södern anklagar de ännu den nu fallne Saleh och hans närmaste för att ha planterat terrorismen på deras mark. Nätverk som al-Qaida på Arabiska halvön och Ansar al-Sharia grundades av jihadistister som inte lyckade återanpassa sig till Jemen. Flera av söderns provinser – såsom Abyan, Shabwa och Hadramout – förknippas nu med terrorism sedan dessa två nätverk under det senaste året tagit över fem städer, däribland provinshuvudstaden Zinjibar.

Trots inhemsk kontrovers är regimen, den nya liksom den tidigare, allierad med USA i kampen mot terrorismen. Sedan ett decennium har "anti-kriget" som det numera kallas pågått och USA:s ekonomiska militära stöd till Jemen bara ökar. År 2006 mottog Jemen 30,3 miljoner dollar. I mitten av 2010 var siffran uppe i 252,6 miljoner. Under förra året minskade summan tillfälligt men tycks kunna skjuta i höjden under detta år. Samarbetet ger USA möjlighet att bomba södern med drönare, det vill säga förarlösa stridsflyg. CIA har nyligen meddelat att attackerna blir fler framöver och i maj i år utsattes Jemen för fler drönarattacker än under hela 2011. Idag ger terrorismen alltså Jemen mycket goda affärsförbindelser på den internationella bidragsmarknaden. Det är inte helt missvisande att kalla al-Qaida för en guldgruva. För de över hundra tusen internflyktingar som flytt drönare och terrorister innebär det dock inte annat än stor misär.

VÄLDSFORSKARE som hävdar att våld leder till en upptrappning i våld får onekligen rätt om de ser mot Jemen. Dagen före nationaldagen, också kallad enighetsdagen, den 22 maj slog en självmordsbombare till under militärparadens repetitioner i huvudstaden Sanaa. Fler än 90 militärer dog och kroppsdelen skrapades från den heta asfalten i direktsändning. Sydseparatisterna anklagades felaktigt för attentatet tills Ansar al-Sharia tog på sig det och meddelade att det var en protest mot säkerhetsstyrkornas pågående offensiv i södern.

I nord anförs ett tungt argument mot en delning av Jemen. Den skulle ge terroristerna större spelrum, i alla fall tillfälligt, innan en ny centralmakt kan byggas upp. Och där finns sannolikt förklaringen till omvärldens uteblivna stöd för söderns självständighetskamp.

I skuggan av dollartransaktionerna och bombattacker samlas människor ännu i södern för att marschera. "Detta är inget enande, detta är ockupation!", ropar de. De säger att först om Jemen delas kan terrorismen bekämpas. Först när söderns människor får lika rättigheter och möjligheter kan nyrekrytering till terroristerna förhindras.

Separatister demonstrerar för ett delat Jemen.

FOTO: TANYA HOLM

Varje vecka hålls ett flertal hemliga möten i Aden, ofta i någons hem, över en kopp sött te med mjölk och khat. Där framkommer med tydlighet att separatisternas åsikter ofta går rakt isär. Vissa menar att socialismen har lösningar på några av söderns problem. De minns tiden då unga män och kvinnor studerade ihop och sedan arbetade tillsammans på fabrikerna. Då hade alla råd att leva, säger de. Andra protesterar och påminner om att oppositionspartier varförbjudna och yttrandefriheten rejält in-

skränkt. De minns shejkherna som mördades eller fördrevs från landet, fastän många av dem menade sig vilja stanna och leva som jämlika medborgare. Socialismen är, enligt dem, helt passé. Den är imperialistisk, enligt vissa. Några inom rörelsen söker istället lösningar i religionen eller i den stamkultur som överlevt sedan ett par tusen år i delar av södern. Långt fler talar om en helt ny och sekulär stat i södern. Det gjorde hundratusentals demonstranter under "arabiska vårens" protester.

Det sägs att 70 procent av människorna i södern vill se en delning av landet. Siffran är lika godtycklig som vedertagen. Ingen vet egentligen. Inhemska journalister som sökt bevaka den sydseparatistiska rörelsen har fängslats. Utländska journalister har arresterats och deporterats. En sak är säker. Södern har ingen chans att slå sig fri på egen hand och är i sin självständighetskamp helt beroende av omvärldens stöd. Det utblir åtminstone så länge som terroristerna spänner musklerna i södern. ✱

Tecken på rädsla

Häromdagen ombads jag av BBC att medverka i ett debattprogram kring frågan om censur. En framstående filmregissör beklagade sig över att grovt språk hade strukits i hans manus. Jag tycker inte om att framträda i radio och teve, och som tur var kunde jag med gott samvete säga att jag hade andra åtaganden.

För egen del menar jag att en viss grad av censur är bra för konserten: det är ingen hemlighet att den västerländska kulturens största verk skapades under censur. Inget stimulerar fantasin på samma sätt som det förbjuda.

Därmed inte sagt att censur är filosofiskt berättigat, än mindre att alla former av censur är av godo. Vissa former är i själva verket mycket skadliga och förhindrar välbehövlig diskussion av viktiga frågor. När åsikter censureras fattas besluten – i nio fall av tio felaktiga – på ren rutin.

I den moderna världen är det inte alltid regeringarna som är de värsta censorerna: det är små men hängivna påtryckningsgrupper. Här i England till exempel har de som lider av så kallat kroniskt trötthetssyndrom i praktiken tystat de flesta som, till skillnad från dem, inte tror att syndromet är en långsiktig effekt av en oupptäckt virusinfektion. Det har de gjort genom en kampanj av lågintensiv men ihärdig skrämstaktik mot alla som är oeniga med dem; och trots att de är för trötta för att göra något annat, trakasserar de uttröttligt dem som publicerar uppfattningar i strid med deras egen. Frågan är inte så mycket vem som har rätt, utan snarare vem som är uthålligast: och monomana personer triumferar vanligen över mer balanserade.

Mer subtila metoder används ofta av dem som, i övertygelsen om sina egna åsikters riktighet och moraliska förtjänst, vill kväva debatten och rentav tänkandet självt. För dem är det omöjligt att föreställa sig att någon kan ha en annan uppfattning än de själva annat än av de uslaste och nedrigaste motiv. För dem (med en lätt justering av en av Henry Fords aforismer) får man ha vilken åsikt man vill, så länge det är deras.

För att upprätthålla sitt dygdiga imperium tillgriper de sådana medel som *guilt by association* och nedsättande beteckningar på dem vars uppfattningar de ogillar. När detta väl är gjort behövs inte längre någon eftertanke: alla föraktliga åsikter har förvisats till det limbo där sådana uppfattningar enligt deras mening hör hemma.

De flesta människor använder nog helt naturligt argument *ad hominem* emellanåt (eller ofta). Men den nya dygdens kejsare använder dem inte bara i retoriska syften, utan för att faktiskt tysta sina motståndare. När man väl har avslöjat ett arguments förmenta sociala, psykologiska eller politiska rötter behöver man enligt deras synsätt inte bry sig om att vederlägga det. Allt som återstår är att undertrycka det.

Om vi själva skulle ägna oss åt lite spekulation *ad hominem*, så kunde vi fråga oss varför så många intellektuellt lagda människor verkar så ivriga att inskränka diskussionen eller förhindra spridningen av uppfattningar som avviker från deras egen. Ett argument *ad hominem* kan förstås aldrig bevisas; men det obevisliga är en del av lockelsen med sådana argument, och faktum är att vi inte kan klara oss utan dem helt och hållet.

Det är sällan som det faller någon in att försöka censurera eller undertrycka uppfattningar som är uppenbart absurda, utan bara sådana som de fruktar kan ha en intellektuell bas eller grund. Försök att censurera är därför på sätt och vis ett bevis för det rimliga, om inte nödvändigtvis det riktiga, i det som ska censureras. Politisk korrekthet, i Sverige liksom på andra håll, är ett tecken på rädsla. ♣

Theodore Dalrymple är läkare, debattör och författare, vars senaste bok, *Litter. How Other People's Rubbish Shapes Our Life*, kom ut 2011. Kolumnist på bland annat *Spectator* och *New Criterion*.

Översättning:
Jim Jakobsson

I korthet

PRESSGRANNAR

"Det finns övergripande trender i samhället som ger oss anledning att befara att våldsbrottet i Hyvinge inte blir det sista. Finland präglas av gigantiska centrifugala krafter. Här predikas en framgångskultur på livets alla områden – med början från de första stapplande stegen.

Till detta kommer att Finland är ett av Europas vapentätaste länder – och att alkoholmissbruket i kombination med tigandets kultur med statistisk sannolikhet genererar våldsbrott vi har svårt att förstå. Finland är ett hårt samhälle där man från tidiga år lotsas in i en mental ram där människovärdet blir en funktion av framgång. Vi närmar oss en främmande människa med frasen 'Vad gör du?' – och bygger in en antydan att människans värde i första hand definieras genom yrke och därtill hörande identitet och framgång.

Vi ser inte primärt människan, vi ser utföraren. Det hör till fraseologin i stunder av chock att vi betonar allas ansvar inför medmänniskan. I tiderna var den sociala kontrollen i närmiljön en form av ansvarstagande. Den definierades – inte helt felaktigt – ut som varande etablissemangets sätt att stämpla avvikande. Vi

ersatte omgivningens ansvar med det yrkesmässiga ansvarstagandet. Sedan monterade vi ned förutsättningarna för det preventiva. Kvar blev individerna – de framgångsrika och de mindre framgångsrika. Smeder med olika förutsättningar att skapa sin egen lycka. Våra politiker måste skapa en berättelse om det land de vill att Finland ska vara.

Lagstiftningen griper i regel in i detaljer. Men vilken är helheten? Vilket är det Finland politiken vill bygga? Vi behöver en stollenbergisering av finländsk politik. Våra politiker måste visa att de bryr sig. Det gör man med berättelser om en nation där människovärdet är det högsta värdet. Det är tunnssätt om det ledarskapet i finländsk politik."

Åbo Underrättelsers chefredaktör

Torbjörn Kevin analyserar händelsen i den finländska staden Hyvinge då två människor dödades och flera skadades.

Attentatsmannen var 18 år.

Ingen moralfråga

Yttrandefriheten måste alltid försvaras. Det finns organisationer som ser det som sin huvuduppgift att göra just det, exempelvis FN:s så kallade MR-kommitté som granskar medlemsstaternas rapporter över läget för de mänskliga rättigheterna.

Efter två års arbete antog kommittén förra året allmänna kommentarer till artikel 19 som syftar på yttrandefrihetsbestämmelsen i FN:s deklaration om de mänskliga rättigheterna och artikeln med samma nummer i FN:s konvention om de medborgerliga och politiska rättigheterna.

Resultatet är ett drygt femton sidor långt, utförligt annoterat, dokument med 52 paragrafer ("General Comment 34"). Det finns ännu inte översatt till svenska, trots att det i hög grad har bäring på vår inhemska debatt om yttrandefrihetens gränser.

Det kanske mest radikala med de allmänna kommentarerna är deras entydiga ställningstagande mot varje försök till kulturell relativism på yttrandefrihetsområdet. När det gäller hänvisningen till "moral" som ursäkt för att begränsa yttrandefriheten slår kommittén fast att moral i sig är ett begrepp som kan härledas ur skilda sociala, filosofiska och religiösa traditioner, men att varje begränsning med åberopande av "moral" måste underkastas "the universality of human rights".

Lars Vilks.

FOTO: LASR BRUNDIN/
SYDSVENSKAN/SCANPIX

och dennes allehanda kulturellt okänsliga upptåg på yttrandefrihetsområdet, har alltså inget som helst stöd i artikel 19. Tvärtom är det Vilks som kan hämta stöd i MR-kommitténs progressiva tolkning av yttrandefrihetens gränser. Inte illa åstadkommet i full enighet av en FN-kommitté med 18 medlemmar från jordens alla hörn, kulturer och religioner.

Med andra ord: en moraluppfattning som, oavsett dess kulturella eller religiösa ursprung, inte harmonierar med de allmängiltiga principerna om de mänskliga rättigheterna kan inte användas som skäl för att inskränka yttrandefriheten. "Kulturell känslighet" eller "kulturell kränkning", som av och till i vår inhemska debatt anförts som skäl för att kritisera exempelvis Lars Vilks

Krister Thelin

London
kommer
snart att

översvämmas av OS-inspirerade konstutställningar för att dra till sig tusentals IOK-plutokrater som ska följa spelen och knäcka transportsystemen. Jag har varit på pressvisningarna på de flesta av utställningarna och kan meddela att de bör undvikas till varje pris. Utan att gå in på detaljer, för det skulle bara driva mig till vansinne, räcker det med att säga att de kombinerar det triviala med det ytliga för att få fram något helt utan värde.

David Blackburn på Spectator
Book Blog retar upp sig över OS i London

ISLAMISMENS FÖRTRUPPER PÅ TYSKA GÅGATOR

Salafisterna bakom bokbordet mitt på gågatan är några vänliga unga män i 20-årsåldern. De bär skägg och vita t-tröjor med logon "LIES" (LÄS) i förgyllda bokstäver "im Namen Deines Herren" (i Din Herres namn). På bordet ligger ett par hundra inbundna böcker i blått och guld. Det är lördag och gratisutdelning av Koranen i 38 tyska städer.

För människorna som skyndar förbi och som just har shoppat det senaste ur vårkollektionen är bokbordet ett blickfång. De stannar till och tar ett exemplar. Men de vet att de unga männen inte är lika vänliga som de ser ut. I tv har man just visat hur salafisternas tyske ledare Ibrahim Abu Nagie hetsar mot alla som inte bekänner sig till "den sanna religionen" - 700-talets salafism, där kvinnoförtryck inklusive stenande av olydiga är en väsentlig del. Enligt Nagie, som kom till Tyskland som 17-åring med sina föräldrar från Gaza, kommer vi alla att brinna i helvetet.

Därför har han "på Allahs befallning" beslutat att dela ut 25 miljoner exemplar av Koranen till "kuffar" - de otrogna. Dit räknar salafisterna också majoriteten av invandrade

muslimer, vilka inte är salafister. Med en koran i varje hushåll, har Nagie räknat ut, är chansen stor att fånga upp rotlösa ungdomar som söker "äventyret", det vill säga eskapism.

Salafisternas unga garde - avantgarde - kallar sig "lejonen" och de har även en egen rappare, en konvertit med artistnamnet Deso Dogg. Till skillnad från andra fraktioner inom islam är salafisterna geografiskt och etniskt obundna.

Salafismen fungerar som en global islamistisk subkultur. I Egypten, Tunisien och Libyen är salafisterna en växande maktfaktor. I Tyskland ökar deras antal men överstiger ännu inte 5000. Men de värvar bland annat i ungdomsfängelser.

För såväl det tyska författningsskyddet som politiken ringer nu alarmklockorna. Ty både det terroristiska attentatet mot amerikanska soldater i flyghamnen i Frankfurt am Main för ett par år sedan och attentatet nyligen i Toulouse utfördes av terrorister med salafistisk bakgrund. Och senast i början av maj - i sammanstötningar med högerextremistiska grupperingar - utsattes polisen för planlagda

angrepp från salafister. 29 poliser skadades; två av dem knivskars svårt. Detta innebär en upptrappning av kampen mot demokratiska institutioner.

Bakom kulisserna är salafismen en vålds-ideologi där de renläriga påbjuds att döda fienden. Likaså har några tyska journalister som har kritiserat salafismen utsatts för mordhot. Hittills har inga förbud utgått från myndigheterna, men det tryckeri som ger ut Koranen - finansierat av egyptiska salafister - har tills vidare frivilligt inställt sina leveranser. Man vill inte bidra till spridning av fundamentalism och terrorism.

För sina aktiviteter åberopar salafisterna lagen om religionsfrihet. Men motivet bakom deras koranutdelning är inte religiöst; det vittnar de tyska muslimska föreningarna om. Istället bedriver de uppvigling och stör den ömtåliga integrationsprocessen. Hur man ska förfara mot dem ska nu författningsdomstolen avgöra.

Det blir en komplicerad fråga. Ty många salafister är tyska medborgare och allt fler är konvertiter.

Lisbeth Lindeborg

LARS TRÄGÅRDH

DOSSIER

MEDBORGARSKAP OCH MÄNSKLIGA RÄTTIGHETER

Idén om mänskliga rättigheter bygger på att varje individ har vissa grundläggande fri- och rättigheter samt att dessa gäller universellt. I denna Dossier har vi bett ett antal skribenter fundera över hur dessa visioner står i konflikt med medborgarskapstanken och idén om nationen som gemenskapsform.

Lars Trägårdh, gästredaktör

MÄNSKLIGA RÄTTIGHETER UTMANAR NATIONALSTATENS SUVERÄNITET

Såväl medborgerliga som mänskliga rättigheter utgör trumfkort i den politiska retoriken. Men i vilken mån står medborgarskapet och nationalstatens suveränitet i motsättning till idén om mänskliga rättigheter?

Av Lars Trägårdh

TANKEN PÅ MÄNSKLIGA rättigheter bygger på två fundamentala principer: att varje individ är bärare av vissa grundläggande fri- och rättigheter samt att dessa gäller universellt, det vill säga för alla människor utan undantag. Både dessa principer står emellertid i konflikt med det institutionella ramverk som *de facto* har burit upp den historiska rörelsen mot jämlikhet, frihet och demokrati, nämligen den suveräna nationalstaten. Här står istället medborgarskapstanken i centrum, i sin tur kopplad till två centrala idéer: nationen som gemenskapsform och staten som suverän politisk och juridisk institutionell ordning.

Dessa ideal – medborgarskap och mänskliga rättigheter – har gemensamma historiska rötter. De utgör grundbultar i modern politisk teori där familjens, klanens och ståndets primat ersatts med liberala föreställningar om att alla individer har samma värde. Kopplingen mellan medborgerliga och mänskliga rättigheter fångas också tydligt i såväl franska som amerikanska revolutionens grunddokument. Den amerikanska självständighetsförklaringen från 1776 inleds sålunda med att de kända orden om att "alla människor har skapats lika med okränkbara (oförfärliga) rättigheter", bland vilka räknas rätten till liv, frihet och strävan efter lycka.

I den franska "deklarationen om människans och medborgarens rättigheter" från 1789 kan man i samma anda redan i paragraf 1 och 2 läsa om att "alla människor är födda och förblir fria och lika i rättigheter" samt att "målet med alla politiska sammanslutningar är bevarandet av de naturliga och oförfärliga mänskliga rättigheterna", vilken inkluderar "frihet, ägande, säkerhet och motstånd mot förtryck". Läser man dock sedan vidare så möts man redan i paragraf 3 av en viktig begränsande princip, nämligen tanken om nationen och dess suveränitet: "All överhöghet (suveränitet) härstammar från nationen. Ingen sammanslutning eller individ kan utöva någon auktoritet som inte kommer direkt från nationen."

Med andra ord, vi har här att göra med två trumfkort i den politiska retoriken. Frågan blir då i vilken mån som nationens suveränitet och individens oförfärliga rättighe-

Eleanor Roosevelt
vält med FN:s
deklaration om
de mänskliga
rättigheterna.

ter som människa förstärker eller hamnar i konflikt med varandra.

Här ska man för det första inte glömma att föreställningen om nationen var en radikal idé som omedelbart expanderade utrymmet för individens frihet bortom de stela och hierarkiska strukturer som kännetecknade feodala och klanbaserade samhällen. För det andra är det inte möjligt att separera nationen och nationalstaten från den moderna demokratins utveckling – för att inte tala om den senmoderna välfärdsstaten som vore omöjligt utan tanken om solidaritet inom nationen.

Men dessa vinster till trots uppstod omedelbart djupa konflikter som ytterst är rotade in i den ofullbordade rörelsen från familj, stam och blodsband till en universell gemenskap baserad på idéerna om människan och de mänskliga rättigheterna. Till del kom denna konflikt till uttryck inom de nya nationalstaterna i form av kampen för att utvidga medborgarskap och rättigheter från (vita) män till alla individer i nationen. Här utgjorde det utopiska talet om "alla människor" en mäktig retorisk sprängbräda för kvinnor, arbetare, religiösa, sexuella och etniska minoriteter som mynnade ut i historiskt sett framgångsrika medborgarrättsrörelser i de västerländska nationella demokratierna.

Samtidigt stod det också snabbt klart att visionen om att alla individer skulle tillhöra en nation och att alla nationer skulle ha en stat – samt att alla stater skulle omfatta bara en nation – bara stundtals sammanföll med den geografiska, empiriska verkligheten. Nationalismen som till en början var nära förbunden med liberala och demokratiska ideal kom att finna näring i rasistiska, so-

cialdarwinistiska och koloniala tankegångar som slutade i imperialismens illdåd och Hitlers gaskammare.

SPÄNNINGEN MELLAN medborgerliga och mänskliga rättigheter har också i praktiken aktualiserats i krissituationer av två slag som är rotade i konflikten mellan nationalismens ideal och globaliseringens verklighet: å ena sidan den aggressiva etniska nationalismen, likt den tyska under Hitler, som riktar sig mot i någon mening avvikande medborgare i det egna landet (och i länder som har invaderats), och en ökad migration av individer i kontext av globalisering och skapandet av juridiska mellanformer som EU och FN där nationell suveränitet utmanats av tanken om ett gemensamt territorium – EU, världen – inom vilket individer har eller borde ha fri rörlighet.

Det var med denna insikt i åtanke som Hannah Arendt efter andra världskriget gjorde sina banbrytande iakttagelser om den moderna demokratins paradox och medborgarskapets centrala roll som "rätten till rättigheter". Och det är med denna paradox – att den nationella demokratin *samtidigt* är ett mäktigt instrument för inkludering, solidaritet och befrielse inom nationen och för dess medborgare och ett lika fundamentalt redskap för exkludering av dem som inte är nationens medborgare – som vi ännu lever. Paradoxen handlar om konflikten mellan moraliska ideal och handfast makt i form av rättsutövning. Den moraliska principen om alla människors lika värde ger näring åt en strävan. Men denna kan förverkligas bara om det juridiska rummet och den polisiära makten når bortom nationalstatens gränser. Och dit har vi inte kommit.

I denna Dossier kommer den moderna demokratins paradox att belysas från olika perspektiv. Vanessa Barker, sociolog vid Stockholms universitet, tar avstamp i Tribunal 12 som nyligen tog plats i Kulturhuset i Stockholm. De fiktiva åklagarna anklagade där de europeiska länderna för att ha iscensatt en systematisk misshandling av flyktingar, migranter och asylsökande. Barkers essä utgör ett försök att belysa hur och förstå varför de europeiska demokratierna, trots alla fina ord om mänskliga rättigheter, idag står delaktiga till tusentals människors död och hänger sig åt en rad exkluderande praktiker som fri- »

LARS TRÄGÅRDH

DOSSIER

MEDBORGARSKAP OCH MÄNSKLIGA RÄTTIGHETER

hetsberövande och deportation av såväl migranter som EU-medborgare, i synnerhet i individer som uppfattas som medlemmar i etniska minoriteter likt Roma.

Johan Karlsson Schaffer och Malcolm Langford, forskare vid Norsk Senter for Menneskerettigheter på Oslo universitet, diskuterar sedan varför de nordiska länderna, som tidigt var ivriga förespråkare för expanderingen av mänskliga rättigheter, nu intar en mer skeptisk hållning. Problemet tycks vara att man nu inser att om man verkligen skulle ta de fagra orden på allvar så får de konsekvenser även på hemmaplan. Detta rimmar illa inte minst med en politisk och juridisk tradition som har prioriterat statens roll över individernas rättigheter. I Sverige har vi alltså två problem: förutom att rättigheterna här likt i andra västerländska demokratier är knutna till medborgarskap och nationalstat, lever vi också med konsekvenserna av att den individuella rättighetstraditionen är så svag.

Joakim Nergelius, professor i juridik vid Örebro universitet, anlägger ett rättsvetenskapligt perspektiv där frågan om medborgarskapet i såväl svensk lagstiftning som på EU-nivå behandlas. Trots vissa tendenser till en uppluckring av kopplingen mellan rättigheter och nationellt medborgarskap inom EU, kvarstår det faktum att det nationella medborgarskapet är det centrala. Arendts poäng om att vägen mot att erkänna de rättigheter som utlovades av upplysningstidens filosofer går via den primära rättigheten – den till medborgarskap i en nationalstat – framstår som lika aktuell som någonsin.

DENNA DOSSIER avslutas med ett perspektiv bortom västvärlden i en essä av den libanesiske juridikprofessor Chibli Mallat, verksam dels som professor i Middle Eastern Law and Politics vid Utah-universitetet och som professor i European Law vid Saint-Joseph-universitetet i Beirut. Med utgångspunkt i den arabiske vårens tumult analyserar Mallat de speciella förutsättningar för en politisk kamp baserad på idén om mänskliga rättigheter som råder i Mellanöstern. Denna region tillhör en kulturkrets där lagen av hävd har sin legitimitetskälla i religion och religiös identitet snarare än sekulära och territoriella politiska och juridiska förställningar och system. Det innebär att i den mån som den politiska kampen förs i juridiska termer så compliceras läget av att olika aktörer knyter an till väsensskilda juridiska och moraliska logiker. ✱

SÅ HOTAS DET TRANSNATIONELLA MEDBORGARSKAPET

Förverkligandet av de mänskliga rättigheterna i de liberala demokratierna försvåras av nationalstatens politiska logik. Såväl nationell gemenskap som statsmedborgarskap utgår från principer om avgränsning och exkludering.

Av Vanessa Barker

DEN 12 MAJ 2012 STOD Europa inför rätta, anklagat för grova kränkningar av de mänskliga rättigheterna. Platsen var Tribunal 12, en hybrid av rättsprocess och dramatiskt uppförande, iscensatt på Kulturhuset i Stockholm inför en hänryckt publik. Europa stod tyst medan åklagarsidan läste upp anklagelserna: "systematiska övergrepp mot flyktingar, migranter och asylsökande". Det som anfördes var upprepade och allvarliga kränkningar av grundläggande rättigheter till liv, säkerhet, familj, rörlighet och mänsklig värdighet (<http://tribunal12.org/>). Under de följande tolv timmarna kallades tolv vittnen och åtta internationella juridiska och akademiska experter för att dokumentera och förklara hur det kunde komma sig att mer än 16 000 personer har dött under försök att korsa gränsen till Europa, hur många fler försvinner till havs, hur barn utsätts för övergrepp och utnyttjas på väg till Europa för att sedan, när de kommer fram, arresteras och avvisas, och hur oräkneliga andra människor tvingas uppleva umbäranden med avsikten att snabbt få dem att återvända "hem" och lämna Europa.

Den internationellt ansedda juryn lyssnade till den alltmer omfattande bevisningen för hur nuvarande rutiner för gränsövervakning, asylprocesser, internering och avvisning har skapat en mycket mer selektiv, restriktiv och exkluderande migrationspraxis, som prioriterar säkerhet framför mänskliga rättigheter och kriminaliserar migranter för att uppnå sitt mål. Tribunal 12 lade fram en kraftfull anklagelse mot Europa, av vilken framgick att de ofta beundrade liberala demokratierna i den globala Nor-

den har börjat agera inte fullt så liberalt mot människor från den globala Södern.

Hur kan detta komma sig? Hur kan en sådan okänslighet gentemot andra människor, människor som individer med rättigheter, förekomma i vår omedelbara närhet? Sådana kränkningar av de mänskliga rättigheterna har vi vanligen förknippat med auktoritära regimer eller krigshärjade samhällen, inte med oss själva. För att besvara frågan måste man analysera de strukturella hindren för att förverkliga rättigheter, mänskliga rättigheter, i liberala demokratier, till vars grundläggande värden hör jämlikhet och frihet för alla. I immigranternas fall har dessa strukturella hinder allvarliga konsekvenser inte bara för deras välbefinnande och livskvalitet, utan det handlar om deras faktiska liv och död vid gränserna och i våra städer.

TROTS ATT DE mänskliga rättigheterna såsom de har skisserats i FN:s deklaration numera har brett ut sig över jorden och fungerar som normer uppbäckade av internationella avtal och internationell rätt, stöter deras förverkligande i liberala demokratier på tre större hinder, som många samhällsvetare och juridiska forskare verksamma inom detta område pekat på och är eniga om: (1) nationalstatens form av suveränitet; (2) det paradoxala i demokratin som ett avgränsat samhälle baserat på universella principer; och (3) kvarlevande sociala hierarkier, som i allt högre grad får en rasistisk prägel. Dessa strukturella hinder förvärras av rådande politiska och sociala förutsättningar, som sätter nationalistiska intressen framför varje känsla för kosmopolitiskt eller transnationellt medborgarskap. För det första: varför är nationalstaten

Från oroligheterna i Tunisien till Lampedusa, Italien.

FOTO: TONY GENTILE/REUTERS/SCANPIX

ett problem för mänskliga rättigheter? Även om FN:s deklaration om de mänskliga rättigheterna idealt sett är grundläggande och universell – varje person har rättigheter som människa, snarare än som medlem av ett bestämt samhälle i kraft av sin födelseort (*jussoli*) eller sitt blod (*jus sanguinis*) – så är det genom nationalstaten som dessa rättigheter beviljas, erkänns och genomdrivs. De mänskliga rättigheterna är *införlivade* i inhemska rättssystem, och det är nationalstaten som har i uppgift att upprätthålla dessa rättigheter för de personer på statens territorium som faller under dess jurisdiktion. Detta institutionella arrangemang blir problematiskt, särskilt i fråga om migranter, när nationalstatens suveränitet (statens makt och företrädesrätt att styra över sin befolkning och sitt territorium) kommer i konflikt med eller prioriteras framför individens rättigheter, särskilt individer som förvägras tillträde eller rättigheter till territoriet som sådant. De universella mänskliga rättigheterna för papperslösa migranter eller asylsökande som fått avslag, till exempel, skall erkännas och upprätthållas av samma nationalstat som snabbt vill avlägsna personen i fråga från sitt territorium. Denna vanskliga rättssituation har förvärrats ytterligare genom en förändrad kriminaliseringsprocess. Genom att göra papperslösa migranter närvaro i ett territorium till en kriminell istället för administrativ förseelse, har många europeiska regeringar inte bara förändrat interaktionens karaktär utan skapat berättigande för en mer bestraffande reaktion. Därtill kommer att natio-

nalstaten är den yttersta rättighetsbeviljande instansen. Det är nationalstaten som beviljar en av de dyrbaraste av alla rättigheter: uppehållsrätten (vilket i vissa fall är funktionellt ekvivalent med rätten till trygghet, säkerhet och liv). Det finns ingen universell uppehållsrätt. Globaliseringen har satt människor i rörelse, men det är nationalstaten som i sista hand avgör deras öde. Internationell rätt och övernationella instanser, inklusive Europadomstolen för mänskliga rättigheter, har varit överraskande kraftlösa när det gäller skyddet av migranternas rättigheter, särskilt de mest sårbara migranterna, utan dokument.

För det andra bildar demokratin som sådan en barriär för skyddet av mänskliga rättigheter. Så borde det inte vara. Demokratier är baserade på den fundamentala principen att vi alla är skapade till jämlikar. Demokratier främjar och värnar aktivt universella principer om jämlikhet och frihet för alla oberoende av ras, religion, kön eller sexuell läggning. Demokratier diskriminerar inte – utom när det gäller medborgarskapets distinktion. Genom att upprätthålla rättsliga kategorier som medborgare, bosatt och utlänning, upprätthåller demokratierna särbehandling och skilda rättigheter för medborgare och icke-medborgare.

Denna distinktion skapar en rättslig hierarki av rättigheter och skydd. Även om den historiska trenden har gått mot utjämning av rättigheterna för icke-medborgare, finns det viktiga områden där denna rättsliga distinktion lever kvar och har ett betydande negativt inflytande på icke-medbor-

gares jämlikhet och livsutsikter, nämligen vad gäller rösträtt och avvisning. Rösträtten är inte ett överflödigt komplement till medborgerliga eller sociala rättigheter utan i själva verket den mest grundläggande rättigheten till självbestämmande och frihet; men den som inte är medborgare är förvägrad rösträtt. Därtill kommer att alla demokratier förbehåller sig rätten att avvisa icke-medborgare (med undantag för flyktingar som riskerar tortyr eller avrättning vid återvändandet). Och faktum är att nästan alla demokratier ägnar sig åt utvisningar i större eller mindre omfattning. Demokratin som sådan riskerar att bli en uteslutande faktor när utvisningar, internering, förvägrande av rättigheter, restriktiv invandringspolitik och rentav välfärdsnationalism (återupplivad av högerextrema partier över hela Europa) används för att skapa subtila distinktioner mellan medborgare och icke-medborgare.

DEMOKRATIER ÄR väsentligen avgränsade samhällen (baserade på någon grad av gemenskap i fråga om värderingar, procedurer eller identitet), vars medlemmar är de enda (tillsammans med en del inbjudna gäster) som kan åtnjuta de upphöjda principerna om jämlikhet och frihet. För den som inte är medlem av dessa avgränsade samhällen är de juridiska rättigheterna väsentligt begränsade. Genom att luta sig mot den princip om nationalstatlig suveränitet som har skisserats ovan försvarar demokratier sina exkluderande rättigheter till den universella.

För det tredje undergräver återupplivandet av rasmässiga hierarkier de mänskliga rättigheterna som universella principer. Den summariska avvisningen av romer från Frankrike sommaren 2010, Italiens massinternerings av nordafrikaner på flykt undan våldet under den arabiska våren i Lampedusa 2011 och Australiens blanka vägran 2010 att rädda afghanska och irakiska kvinnor och barn vars båt bröts sönder ute till havs är färsk exempel på den obestridliga rasdynamik som präglar den globala Nordens restriktiva invandringspolitik. Den diskriminerade behandlingen och avvisandet av romer från EU:s medlemsstater är särskilt avslöjande, eftersom det handlar om EU-medborgare som i praktiken nekas tillträde till andra medlemsstater på grund av sin etniska identitet. Genom att begränsa etniska minoriteters rörelser in i eller genom Europa blir rörligheten som sådan stratifierad, vilket innebär att bara de globala eliterna har verklig rörelsefrihet och kan åtnjuta sina universella rättigheter till trygghet, säkerhet och mänsklig värdighet såsom de erkänns och värnas av nationell och internationell rätt. Denna elitistiska tendens försvagar både demokratin och de mänskliga rättigheterna. ✱

Översättning: Jim Jakobsson

LARS TRÄGÅRDH

DOSSIER

MEDBORGARSKAP OCH MÄNSKLIGA RÄTTIGHETER

DÄRFÖR NEDPRIORITERAR
NORDEN MÄNSKLIGA RÄTTIGHETER

Norden har traditionellt sett varit skeptisk mot idén att grundlagsskydda individuella rättigheter. Detta är bakgrunden till att de nordiska länderna, som tidigare tog initiativ till att utveckla den internationella människorättsregimen, nu intar en mer avvaktande hållning.

**Av Johan Karlsson
Schaffer
& Malcolm Langford**

NYLIGEN VÄCKTE utrikesminister Jonas Gahr Støre uppmärksamhet när han uttalade att Norge inte borde ratificera tilläggsprotokollet som etablerar en internationell klagoinstans till barnkonventionen, eftersom det skulle insnäva "det nasjonale demokratiske handlingsrom".

Tillsammans med sina nordiska grannländer var Norge pådrivande för att få till stånd FN:s konvention om barns rättigheter, vilken tillsammans med andra centrala människorättskonventioner sedan 1999 införlivats i norsk lag. Att utrikesministern inte ville bidra till att skapa en internationell instans dit barn eller deras ombud kan klagga om staten kränkt deras rättigheter rörde uppkänslor längs hela det politiska spektret i ett land där grundlagen varje år firas genom att låta barnen ställa upp till parad. En samlad opposition liksom Arbeiderpartiets koalitionspartner Sosialistisk Venstre kritiserade utrikesministerns uttalande.

Støres skepsis visar på en mer generell trend. Medan de nordiska länderna tidigare tog initiativ för att utveckla den internationella människorättsregimen, intar de numera en mer avvaktande hållning till konventioner som fastslår nya rättigheter och tilläggsprotokoll som etablerar klagomekanismer. I processen för att formulera det tredje tilläggsprotokollet till barnkonventionen vägrade Norge att delta, medan Sverige förhöll sig skeptiskt. Andra nya internationella människorättsfördrag väntar fortsatt på att nordiska länder ska ratificera, däribland migrantarbetarkonventionen och ILO-konventionen om urfolks rättigheter samt tilläggsprotokoll till FN:s konvention om ekonomiska, sociala och kulturella rättigheter, Handikappkonventionen respektive tortyrkonventionen. Allt oftare finner också internationella MR-organ skäl

Norges utrikesminister
Jonas Gahr Støre.

att kritisera de nordiska staterna för bristande implementering av internationella MR-avtal. Sverige har till exempel i årtal underlåtit, trots upprepade propäer från FN:s övervakningskommittéer, att fullt ut kriminalisera tortyr i svensk straffrätt och att införliva barnkonventionen i svensk lag.

Så varför går de nordiska länderna inte längre i bräsch för internationella mänskliga rättigheter? När idén om mänskliga rättigheter slog igenom i internationell politik i mitten av 1970-talet var de nordiska länderna *early adopters*. Nordiska regeringar var aktiva pådrivare och tidiga att ratificera när den internationella människorättsregimen utökades med FN:s kvinnokonvention (1981), tortyrkonventionen (1987) och barnkonventionen (1990), likaså i processen som ledde fram till Internationel-

la brottmålsdomstolen (2002) och handikappkonventionen (2007). De har också bidragit med finansiella resurser till internationella organ och konferenser på människorättsområdet. I multilaterala organisationer driver de nordiska länderna en gemensam front för att lyfta mänskliga rättigheter på dagordningen och de har alltmör kommit att rättfärdiga sitt bilaterala utvecklingsbistånd i termer av mänskliga rättigheter.

MEN SAMTIDIGT SOM mänskliga rättigheter blev en ledstjärna i nordisk utrikespolitik började den internationella människorättsregimen att få oanade följder på hemmaplan. Danmark, Island, Norge och Sverige ratificerade Europakonventionen om mänskliga rättigheter i början av 1950-talet, med utgångspunkt i att nationell rätt på alla punkter harmoniserade med konventionens krav. Först trettio år senare skulle konventionen börja få återverkningar i de skandinaviska länderna, när Europadomstolen i en serie uppmärksammade domar fällde Sverige för brott mot konventionen. För Finland (som ratificerade konventionen först 1990) fick kritiska domar från FN:s människorättskommitté 1989–90 snarlika följder. Nationella domstolar började hänvisa till internationella människorättsfördrag.

1990-talet inledde ett skifte i den nordiska rättighetspraktiken. Sakteligen började de internationella konventioner och organ, som nordiska regeringar så entusiastiskt hade bidragit till att etablera, få återverkningar på rättsordningen inom de nordiska länderna. Det var nog aldrig riktigt tanken. Av hävd har Norden varit skeptiskt mot idén att grundlagsskydda individuella rättigheter och att låta domstolar sätta sig till doms över demokratiska beslut.

Filosoferna Axel Hägerström och Alf Ross hade stort inflytande med sin *skandinaviska realism*, som ville befria rättstänkandet från metafysiken, däribland idén om att individer har oförytterliga rättigheter. Och

det breda socialdemokratiska samförstånd som låg till grund för de nordiska välfärdsbyggena under 1900-talet såg lagfästa individuella rättigheter som ett onödigt hinder för statens expansion till individens fördel.

De nordiska rättsordningarna har fortsatt att förändras. Samtliga fem länder har inkorporerat Europakonventionen i nationell rätt. Finland införde en ny rättighetskatalog 1995 och den nya grundlagen (2000) införde lagprövning i domstol. I Sverige stärktes skyddet för fri- och rättigheter i regeringsformen 2011, samtidigt som det kritiserade uppenbarhetsrekvisitet togs bort och lagrådets förhandsprövning gjordes obligatorisk. I Norge presenterade en parlamentarisk kommitté i vintras förslag till en ny rättighetskatalog i landets snart tvåhundraåriga grundlag, och därtill stärkt lagprövning. Island tillsatte efter finanskrisen 2008 ett medborgarkonvent som i fjol föreslog en ny grundlag med en mer framträdande plats för mänskliga rättigheter, särskilt informationsfrihet och myndigheters informationsplikt, med bankkollapsen i färskt minne.

DE NORDISKA LÄNDERNA tycks således alltmer närma sig en europeisk författnings tradition byggd på grundlagsfästa individuella rättigheter och domstolars lagprövning.

Kanske är det därför som de nordiska staterna blivit mer skeptiska till att expandera den internationella människorättsregimen. Om de tidigare glatt bidrog till att bygga upp den internationella människorättsregimen, i den förmätta tron att mänskliga rättigheter mest gällde medborgare i andra stater, tycks de idag inta en mer klenkrogen hållning, eftersom de har blivit varse att de internationella ramverken också har legala och politiska återverkningar på hemmaplan.

Därmed triggar skepsisen också politisering. När ratificeringen sker per automatik – som med Europakonventionen på 1950-talet – har den få politiska konsekvenser. Men när internationella traktater inte behandlas som högrävarande självklarheter kan de bidra till att föra upp nya frågor på den politiska elitens dagordningar och till att utvärdera befintliga lagar och institutioner. De öppnar också möjligheter för politisk mobilisering, där organisationer som Amnesty, Rädda Barnen och Helsingforskommittéerna har börjat mäta sina egna regeringar mot deras internationella förpliktelser, medan en växande rättighetsrörelse använder rättsväsendet för att nå individuell upprättelse och politisk förändring.

På så sätt medför internationella människorättsinstrument inte bara den inskränkning av politikens manöverutrymme som Støre varnade för; de öppnar också upp nya arenor för människorättspolitik i Norden. ❀

Europadomstolen.

MOT ETT MODERNARE MEDBORGARSKAP

Med tanke på att det idag är svårt att motivera särskiljandet mellan svenska medborgare och utlänningar vid åttnjutandet av grundläggande fri- och rättigheter, är det ett tecken i tiden att den svenska grundlagen tonar ner skillnaden mellan medborgerliga och mänskliga rättigheter.

Av Joakim Nergelius

TILL FÖLJD AV DEN politiska och juridiska utvecklingen i EU diskuteras sedan några år innebörden av och förutsättningarna för medborgarskap i EU:s länder. Som den politiska debatten i Sverige under det senaste decenniet visat är detta en kontroversiell fråga som kan väcka starka känslor även här; förslag om att göra det svårare att bli svensk medborgare (fp 2002) eller lättare att upphäva gällande medborgarskap (Ilmar Reepalu m fl 2011) skapar genast livlig debatt.

Förvånande för många är kanske den stora skillnaden mellan svenskar och utländska medborgares grundläggande rättigheter. Flertalet av rättighetsreglerna i 2 kap. regeringsformen (RF) är formulerade så att de tillerkänner "varje medborgare" vissa rättigheter. Men vad innebär detta?

Frågan kan tyckas enkel att besvara utifrån lagtexten. I 2:22 reglerades tidigare i detalj vilka rättigheter som även gällde för utlänningar, detta i form av en tredelning, så att vissa rättigheter generellt gällde för utländska medborgare i samma utsträckning som för svenskar (st. 1) medan andra gällde för utlänningar i samma utsträckning som för svenskar i den mån annat inte stadgades i lag (st. 2) och övriga rättigheter – det vill säga de som inte alls nämndes i 2:22 – inte alls kunde åberopas av utlänningar.

Efter en större grundlagsändring 2010 har dock denna skillnad mellan svenskar och utlänningar i rättsligt hänseende för-

ändrats ganska drastiskt (samtidigt som Sverige nu är mer tolerant mot dubbla medborgarskap än förut). I korthet är det enligt den nya RF 2:25 möjligt att genom lag begränsa och i praktiken särskilja mellan svenskar och utlänningar beträffande de i paragrafen uppräknade rättigheterna (förutom opinionsfrihet som yttrandefrihet och mötesfrihet, skydd mot kroppsligt ingrepp och för integritet enligt RF 2:6, skydd mot frihetsberövande enligt 2:8 första meningen, rätt till domstolsprövning av frihetsberövande som skett av annan anledning än brott eller misstanke om brott i 2:9 st. 2–3, offentlighet vid domstolsförhandling samt upphovsrätt och näringsfrihet). De lagar som möjligen, i enlighet med 2:25, gör åtskillnad mellan svenskar och utlänningar ska enligt RF 2:25 st. 2 genomgå ett särskilt, kvalificerat förfarande som nämns i 2:22 st. 1.

VAD GÄLLER SJÄLVA medborgarskapet får, enligt en undantagslös regel i 2:7, ingen medborgare landsförvisas eller hindras att resa in i riket eller – förutom barn under 18 år under vissa förutsättningar – berövas sitt medborgarskap. Även denna klara regel kan dock vålla problem, vilket visas av ett på senare år uppmärksammat rättsfall om en person, Blake Pettersson, som faktiskt blev berövad sitt svenska medborgarskap. Denne föddes 1984 i USA som son till en svensk far och en brittisk mor. Då han med sin mor flyttade till Sverige 1992 folkbokfördes han i Sverige som svensk medborgare. År 2000 förklarade tingsrätten i en dom i ett fader- »

LARS
TRÄGÅRDH

DOSSIER

MEDBORGARSKAP OCH MÄNSKLIGA RÄTTIGHETER

skapsmål att hans förmodade svenske far inte var hans biologiske far, varefter Skattemyndigheten 2002 i strid med RF 2:7 beslöt att beröva honom hans svenska medborgarskap genom att helt enkelt avregistrera honom som svensk medborgare och i stället registrera honom som brittisk dito. Pettersson förde talan mot beslutet, fick avslag i lägre instanser, men så småningom rätt i Regeringsrätten. Han har senare, 2010, fört talan mot staten och krävt skadestånd för det skedda, men hittills utan framgång.

Mot denna rättsliga bakgrund kan det konstateras att förslag om att göra det möjligt att beröva svenska medborgare deras medborgarskap är komplicerade och skulle kräva en grundlagsändring. Däremot kan man förvåna sig över att diskussionen om att höja kraven för att få medborgarskap har blivit så anatema och politiskt inkorrekt, inte minst då Folkpartiet ju faktiskt fick en stor valframgång med detta förslag 2002. I världens bäst fungerande mångkulturella samhälle, USA, krävs som bekant ganska ingående kunskaper i landets språk, historia och konstitution för att uppnå denna status, och medborgarskapet brukar dessutom firas genom en liten ceremoni, till skillnad från i Sverige där det anländer i form av ett formellt myndighetsbesked. Det kan faktiskt ha ett värde att skillnaden mellan medborgarskap och uppehållstillstånd markeras från statens sida, också genom formella åthävor.

INOM EU-RÄTTEN har det på senare år skett betydligt större förändringar beträffande medborgarskapet än i den svenska grundlagen. När det så kallade EU-medborgarskapet infördes genom Maastrichtfördraget 1993 sågs det mest som en ganska innehållslös principdeklaration, som gav rösträtt vid lokalval och EU-parlamentsval men i övrigt inte ändrade något. EU-domstolens senare praxis, särskilt efter 2008, har i grunden ändrat detta.

Detta följer till exempel av målet Metock från 2008, där Irland formellt var svarandestat men reaktionerna blev särskilt hårda i Danmark, eftersom domen kraftigt utökade möjligheterna till familjeåterförening vid äktenskap mellan en EU-medborgare och en person från tredje land och därmed urholkade den dåvarande danska regeringens restriktiva invandringspolitik. Än mer dramatisk är domen Ruiz-Zambrano från 2011, där klagandena var två colombianska medborgare som hotades av utvisning från Belgien sedan deras asylansökningar flera gånger hade avslä-

gits. De hade vistats i Belgien sedan 2001 och där fått två barn, vilka enligt belgisk lag var belgiska medborgare. Följaktligen var dessa två barn också EU-medborgare, varför skyddet för familjelivet i Europakonventionens artikel 8 ansågs hindra en vederbörligen beslutad utvisning av deras föräldrar. Familjen kunde med andra ord inte splittras. Det är lätt att se vilka stora konsekvenser domen kan få i de främst sydeuropeiska länder – som Frankrike – vilka i likhet med Belgien bibehåller principen om *jus solis*, alltså att alla som föds i landet också blir medborgare där.

En annan effekt av dessa domar är att EU-medborgarskapets konsekvenser under de senaste åren blivit högsta mode inte bara inom EU-rätten utan också inom ny politisk filosofi. Utan att fördjupa oss i detta ämne här kan frågan ändå ställas vilken reell betydelse den urgamla distinktionen mellan å ena sidan medborgerliga, å andra sidan universellt mänskliga rättigheter, med rötter i den franska rättighetsförklaringen från 1789, nu egentligen har. Kanske är det ett passande tidens tecken i globaliseringens tidevarv att den svenska grundlagen nu tonar ner denna skillnad; bortsett från rösträtt och rätt att kandidera i riksdagsval samt specialfrågor om rätt till insyn i olika hemliga register (RF 2:3) är det idag svårt att rationellt motivera särskiljandet mellan svenska medborgare och utlänningar vid åtnjutandet av grundläggande fri- och rättigheter. Motsvarande gäller naturligtvis i andra demokratiska stater. Även Europakonventionen om mänskliga rättigheter är universell till sin natur och tillämpas så av Europadomstolen i Strasbourg. Därtill kommer alltså EU-domstolens utvidgning av medborgarskapsbegreppet, vilket har gett den fria rörligheten inom EU en betydelse som går mycket längre än vad den rent ekonomiska integrationen kräver (och nu kan utnyttjas för andra syften än ekonomiska). Här utsätter Europarätten med sitt tydliga rättighetsperspektiv också svensk rätt för nya överraskningar på ännu ett område, bland annat genom sitt starka skydd för familjen som enhet. Svensk rätt har alltså redan tagit ett steg mot en modernare syn på medborgarskapet, men får nu ännu en knuff på vägen.

Samtidigt: EU-medborgare är blott den som är medborgare i en av EU:s medlemsstater. Framtidens diskussion lär därför handla mer om hur denna åtråvärda status konkret kan uppnås än om vem som teoretiskt bör kunna åtnjuta upplysnings-tidens frihetsarv. ✱

KONFLIKTEN

Lagar baserade på de mänskliga rättigheterna har efter den arabiska våren möjlighet att erbjuda en sekulär version av de universella anspråk som präglar den religiösa rättens obundenhet av territoriella gränser.

Av Chibli Mallat

DE TUNISISKA OCH egyptiska diktaturernas kollaps i början av 2011 signalerar en ny period av turbulens i Mellanöstern. Ett sätt att förstå konflikterna bättre är att analysera den komplexa konkurrensen mellan de olika identitetssystem och rättsordningar som karaktäriserar regionen.

Alltsedan den franska *Déclaration des droits de l'homme et du citoyen* från 1789 erkänns en individ formellt som "medborgare" så länge han eller hon är född på franskt territorium.

På andra sidan Medelhavet, i kontrast till detta, var det en religiös identitet som upprätthöll den sociala och rättsliga ordningen, enligt det system som bland jurister är känt som "personrätt". I denna rättstradition definieras en persons rättsliga och politiska relation till staten främst av tillhörigheten till en viss religion eller sekt. En individ i sig själv har inte en jämlig och oberoende rättslig status visavi staten, utan bara via det samfund som han eller hon tillhör.

Denna rättsliga konflikt klyver världen. På ena sidan står den territoriella rätten, som erkänner medborgare genom sin härstamning eller i kraft av att vara födda i ett givet land, med visst utrymme för en längre naturaliseringsprocess. På andra sidan härskar personrätten, där personens religiösa identitet är av större vikt än hans eller hennes medborgarskap.

här följer tre viktigare uttryck för denna konkurrens mellan personrätt och territoriell rätt:

Det första uttrycket är personrättens inflytande i termer av den nationella konstitutionen. I detta avseende är islam bara en undergrupp av ett grundmönster i Mellanöstern, där judendomen och kristendomen är de två andra viktiga komponenterna. I Israel bestämmer personrätten väsentligen konstitutionen, och kommer till uttryck i den

MELLAN RELIGION OCH NATION

Iranska shiiter på väg till bön.

FOTO: SHAWN BALDWIN/CORBIS/SCANPIX

håtska debatten om "vem som är jude" och om icke-judars ställning i en konstitutionellt definierad judisk stat.

I Libanon innebär det så kallade "konfessionella" konstitutionella systemet att specifika parlamentariska kvoter och konstitutionella poster tillerkänns medborgare beroende på deras religion. Det libanesiska parlamentet skall enligt den libanesiska konstitutionen utgöras av 50 procent kristna och 50 procent muslimer; presidenten, premiärministern och parlamentets talman, statens tre högsta poster, är genom en oskriven konvention reserverade för en kristen maronit (en östkatolsk sekt), en muslimsk sunnit respektive en muslimsk shiit. Detta företräde för personlig-religiös rätt övertrumfar medborgarskap och är i verksamhet över hela regionen.

I Irak präglas politiken sedan 2003 av en hård sektaristisk gränsdragnings mellan irakiska sunniter och shiiter. I Egypten går gränsen mellan det mindre kristna samfundet av kopter och den massiva majoriteten av sunnimuslimer. Denna nationella logik, dominerad av personens religiösa tillhörighet, innebär en utmaning för hela Mellanöstern och har ännu inte fått någon adekvat konstitutionell lösning.

Ett annat uttryck för motsättningen mellan personrätt och territoriell rätt opererar över de etablerade nationalstaternas gränser. Religioner och sekter är naturligt verksamma på ett gränsöverskridande sätt. Shiitiska internationala är ett framträdande exempel. Shiiternas sociologiska och rättsliga strukturer i regionen präglas av en sektaristisk logik som förklarar överensstämmelsen mellan politiska agendor och världsbilder bland shiiter i Iran, Irak, Levanten och länderna vid Persiska viken. Den sträcker sig också till Afghanistans hazarer och Pakistans shiiter. Utöver

shiiternas giftermåls- och handelsbaserade nätverk stärks den rättsliga dimensionen av en specifik relation till de religiösa ledare som är verksamma vid de traditionella rättsskolorna i irakiska Najaf och iranska Qom.

Shiiternas transnationella personsamhörighet får sitt rättsliga uttryck i religiösa ledares formella "anhängarskara", som lek-män ansluter sig till oberoende av nationalitet och medborgarskap. "Anhängarskapet" kan ta sig politiska uttryck, till exempel när ledarna för libanesiska Hizbollah förklarar sig följa Irans religiösa och politiska ledare Khamenei, eller i mer generella teologiska termer, som när många iranska, irakiska och libanesiska shiiter uttrycker sin lojalitet gentemot den Najafbaserade religiösa ledaren Sistani.

DEN SUNNITISKA internationalismen är inte lika välstrukturerad. Den har utvecklats via politiska partier och massmobilisering (Egyptens Muslimska brödraskap, Pakistans Jama'a Islamiyya) och i mer "leninistiska" förtrupper som al-Qaida och Afghanistans talibaner. Denna sektaristiska logik har vållat den viktigaste politiska motsättningen i Mellanöstern, på båda sidor om den internationella sektaristiska linjen mellan shiiter och sunniter; men Mellanösterns grundmönster är både djupare i tiden, då de historiskt föregår islam, och mer omfattande geografiskt. Libanon och Israel är exempel på en internationalism i Mellanöstern som också är kristen och judisk. Shiitisk och sunnitisk internationalism sträcker sig till infödda muslimska samfund i Indien och flera afrikanska och asiatiska länder, liksom till senare tiders vågor av muslimska immigranter till västländerna.

Det tredje uttrycket för personrätten finner man på ett helt annat område. Enligt de

mänskliga rättigheterna anses en person innehålla grundläggande rättigheter oberoende av medborgarskap. Personrätten ges alltså företräde framför den territoriella rätten som är knuten till medborgarskap och nationalitet. Mänskliga rättigheter konkurrerar alltså med två andra, mer snävt definierade rättsordningar: den personlig-religiösa i Mellanöstern, och den territoriella-sekylära i resten av världen. Politiskt är denna moderna version av personrätten en väsentlig nyckel för att förstå den väg av frihet som dominerade Mellanöstern 2011, och revolutionens gemensamma språk kan bara förstås genom detta helt annorlunda prisma.

AVGÖRANDE ÄR ATT den territoriella rätten är kopplad till medborgarskap i en stat, vilket begränsar dess räckvidd och därmed skapar en spänning i förhållande till de mänskliga rättigheternas anspråk. Den personlig-religiösa rätten, å andra sidan, har territoriellt obegränsade anspråk, som teoretiskt omfattar hela mänskligheten såtillvida som alla människor potentiellt är muslimer (eller för den delen exempelvis kristna, judar och hinduer). Oavsett boplatz så tillhör alla muslimer det muslimska samfundet – *umman* generellt eller dess snävre, shiitiska eller sunnitiska uttryck, precis som kristna kan tillhöra "kyrkan" i dess snävre katolska eller lösligare protestantiska versioner. I detta avseende erbjuder lagar baserade på de mänskliga rättigheterna en sekylär version av den natyp av universellt anspråk, obundet av territoriella gränser.

I den mån som det sekylära systemets värden är i konflikt med det religiösa systemets värden är emellertid en kollision oundviklig. För att överbrygga dessa motsättningar behövs ett gemensamt språk. Det finns dock djupt rotade konflikter som står mellan såväl olika religioner som mellan sekylärt och religiöst. I den revolution som fick fyra diktatorer på fall under 2011 har ett centralt gemensamt språk likväl framträtt: icke-våldet, som de stora religionerna alla har lätt att omfatta, tillsammans med fundamentala mänskliga värden som de gemensamt erkänner sig till, och som Mellanösterns samhällen gör sitt yttersta för att förverkliga i kamp med hänsynslösa auktoritära system.

För att sammanfatta: i Mellanöstern krossas nationalstatens territoriella logik av de tre rättsordningar som härrör från den begreppsliga klyftan mellan det personliga och det territoriella. Konkurrensen kvarstår, med alla sina komplikationer. ✨

Översättning: Jim Jakobsson

Av Niklas Ekdal

Ett kungarike för ett frimärke

Från att ha varit en hela svenska folkets hobby är filateli idag bortglömt och lätt förlöjligt. I sin fars efterlämnade frimärkssamling ser Niklas Ekdal rakt in i den svenska folksjälen.

Inledningen av Karl Ove Knausgårds monumentala självbespeglingsroman *Min kamp* tecknar författaren ett skissartat porträtt av den obegripliga fadern. I förbigående noteras en av hans hobbies:

"Under vinterhalvåret ägnade han sig åt filateli, inte utan framgång, på kort tid hade han blivit en av de främsta frimärkssamlarna i den här delen av landet."

Som allt annat i denna romansvit är det förstas en markör. Dels markerar det 1970-tal, det historiska ögonblicket innan datorerna tog över vår tid och våra medvetanden, dels markerar det att Knausgårds pappa är en inåtvänd kuf. Dragningen till filateli blir en av ledtrådarna om Knausgård seniors kommande utförsbacke i alkoholdimman.

Att samla frimärken var ju en respektabel fritidssyssla för fyrtio år sedan, sorgligt bortglömd och sedd över axeln idag. Eftersom allt går i vågor – se bara på draget kring poker eller trädgårdsskötsel – kan man räkna med att filateli förr eller senare blir på modet igen.

Under konvalescensen efter en hjärnskakning tvingas jag avstå från flimrande bildskärmar, och återupptäcker en bortglömd, fysisk värld av schackpjäser, grammofonskivor, tidningsklipp och – frimärken. Min egen fars efterlämnade samling av ostämplade häften glider upp till ytan, magnetiskt fascinerande.

Ett helt galleri öppnar sig där man ser rakt in i folksjälen. Svenska frimärken är oftast enfärgade, avskalade och sparsmakade, som Ikea, lika karga i uttrycket som slalomstjärnan Ingemar Stenmark. Det är så långt man kan komma ifrån andra länders pråligt vulgära märken med fåglar, fjärilar och Disneyfigurer.

Det är också långt ifrån stormakternas astronauter, flaggor och stridsflygplan.

Svenska märken är lågmälda som en viskning bland granarna, men speglar paradoxalt ändå nationell självgodhet. Vi vet att vi är bäst, säger Postverkets konstnärer och gravörer, och just därför behöver vi inte ta i så förbannat.

Stilen påminner om finsk statstelevision: alla människor har ansikten i olika nyanser av grått, och det händer mycket lite. Den enfärgade, tom-

ma barrskogen i serien "Hälsingland" från 1980 skulle kunna kvalificera sig för utmärkelsen världens tråkigaste frimärke.

Denna på ytan så diskreta epok fångar särskilt mitt intresse, åren 1970–1985. Det är perioden för Olof Palmes dominans i svensk politik, med två våldsamma politiska, sociala och ekonomiska pendelrörelser.

Först utjämningen och likriktningen, med väldiga lönepåslag för LO-kollektivet och lika väldiga marginalskattehöjningar för akademiker. Runt 1980 har Sverige den minsta lönespridning som uppmäts i ett fritt industriland, och alla tittar på samma tv-program.

Kvinnorna åker ut på arbetsmarknaden och barnen in på förskolan. Klassresande slår världsrekord i spåren av utbildningsexplosionen, tack vare att resan blir så mycket kortare när lärare, läkare och journalister proletariseras.

Sedan kommer internationaliseringen, individualiseringen, valfrihetsrevolutionen. Proggaren ömsar skinn och blir yuppie. När finansminister Kjell-Olof Feldt avreglerar marknaderna 1985 ytttrar statsminister Palme de historiska orden "Gör som ni vill, jag begriper ändå ingenting". En tid senare är han död, och Sverige blir ett land som andra.

Trots allt tydligare tecken på ekonomisk kris är 1970-talet en era av oslagbart svenskt självförtroende. Kollektivismen firar triumfer i politiken, på arbetsmarknaden, i hockeyrinken – samtidigt som tjuriga individualister är gränslöst beundrade: Björn Borg, Ingvar Kamprad, Stickan Anderson. Blicken är stint riktad mot framtiden, men det förflutna vägrar liksom att släppa greppet.

Allt detta speglas i frimärksmotiven, ofta sublimerat och undermedvetet. Sverige är ett oskuldens rike, politiskt korrekt ut i fingerspetsarna fast begreppet inte ens är uppfunnet.

Tonen i häftenas texter är underbart didaktisk:

Folkrorelserna tillmäts idag en grundläggande betydelse vid det svenska samhällets om-
daning i demokratisk riktning. Det är därför av

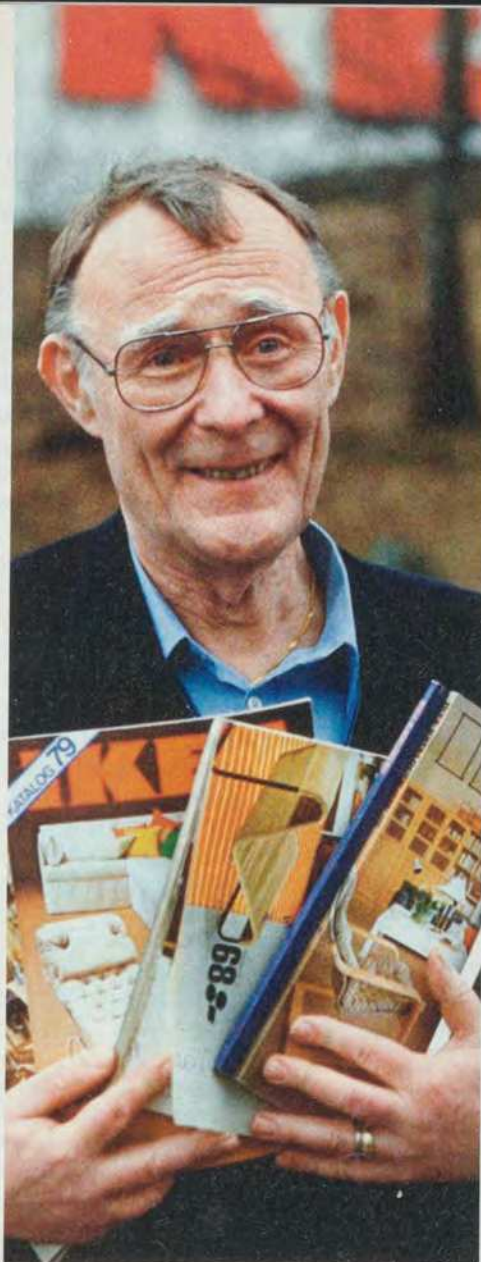
1

Niklas Ekdal är författare och journalist. Hans senaste bok är *Mr Chance*. FN:s förfall under Ban Ki-moon (tillsammans med Inga-Britt Ahlenius, 2011).

Borg.

FOTO: JACOB FORSELL/SCANPIX

Kamprad.

FOTO: LARS NYBERG/SCANPIX

Feldt.

FOTO: SVENERIK SJÖBERG/SCANPIX

”

Ingen betraktare av svenska frimärken behöver tvivla på att detta är ett modernt och upplyst land. Trafiksäkerhet, motionsidrott, utrotningshotade djur...

betydelse att veta, att de äldsta folkrörelserna i vårt land utgjordes av de kristna väckelserörelserna, som bildade egna samfund och uppförde tusentals bönhus och missionshus, våra första folkrörelselokaler.

Det internationella engagemanget är ett stående tema, liksom omsorgen om miljön. FN:s miljökonferens i Stockholm 1972 föräras ett märke med devisen "Only One Earth", samma sak med Förenta nationernas 25-årsjubileum 1970. Texterna i häftena lyder:

Svenska postverket önskar aktualisera FN-stadgans föreskrift om de mänskliga rättigheterna. Frimärket vill symbolisera vår strävan att verka för jämlikhet och broderskap, varigenom alla världens människor, gula, svarta, eller vita genom förståelse och tolerans skall finna lyckans klöverblad.

[...]

Miljökonferensen får betraktas som det första steget på den långa vägen mot en bättre miljö som vi måste vandra internationellt solidariska.

Jämställdheten mellan kvinnor och män har sin givna plats, till exempel i samband med 50-årsminnet av den kvinnliga rösträtts införande 1921. Ibland dröjer sig ändå en gubbig blick på det täcka könet kvar, som i serien "Idrottsflickor" från 1972, med dess gracila simhopperska, konståkerska och gymnastiserande Idlaflicka. "I många former trivs det sköna", citerar Postverket skalden Esaias Tegnér.

Men ingen betraktare av svenska frimärken behöver tvivla på att detta är ett modernt och upplyst land. Trafiksäkerhet, motionsidrott, utrotningshotade djur... Det internationella barnåret 1979 pryds frimärket i valören 1:70 av en knatte med gasmask bakom en rökspyende bil.

Finns det något annat land där staten själv signalerar en sådan ambivalens inför allt det nya, hårda och snabba? Trafiksäkerhetsverket kommenterar sitt eget frimärke så här:

Bilden framhåller ytterligare en aspekt på trafiken: den dominerande ställning bilen har fått i förhållande till människan. Borde det inte vara tvärtom?

I bland blir budskapet troskyldigt i överkant, som i serien "Leva tillsammans" 1982. Texten i häftet vittnar om en tid långt före lasermän, självmordsbombare, brinnande flyktingförläggningar, Sverigedemokrater och ministermord:

Från filmen *Utvandrarna* – byggd på Vilhelm Mobergs roman med samma namn – är motivet med de emigrerande svenskarna hämtat. Det påminner oss om att Sverige för hundra år sedan var ett utpräglat utvandarland, där brist på mat och arbete drev 1,2 miljoner människor att söka sin framtid i andra världsdelar.

På nästa motiv möter vi de vietnamesiska "båtflyktingarna" på en industri i Flen. De kan ses som representanter både för de många flyktingar som sedan andra världskriget fått en fristad i Sverige, och för de hundratusentals invandrare som satsat sin arbetskraft i svensk industri. Deras insatser har bidragit till att göra den svenska industriella, ekonomiska och sociala utvecklingen möjlig. Invandrare delar också med sig av sitt kulturarv. Vi möter det i utbudet av folkmusik och dans, i konst och litteratur.

Att leva tillsammans, med olika bakgrund, är inte alltid problemfritt. Det ställer krav på fantasi, mod och tolerans. De tre flickorna arm i arm – inte lika men jämlika – visar att vi trots allt kan... leva tillsammans!

Vid enstaka tillfällen får motiven en politisk udd, som i serien "Förnybara energikällor" året för kärnkraftsomröstningen, 1980. Det är framåtblickande motiv, typiska för tiden.

Men Postverket envisas också med att se bakåt, vilket stundtals ger ett subversivt intryck i detta modernitetskultens Sverige.

Året för Torekovskompromissen som avlövar kungen på all makt, 1971, slår posten till med serien "Riksregalierna". Erik XIV:s spira och Karl IX:s smörjehorn i sprakande fyrfärg påminner i ett kritiskt ögonblick om monarkins kontinuitet. Häftet vet att berätta:

Vår nuvarande konung, Gustaf VI Adolf, är icke krönt; men vid riksdagens högtidliga öppnande har Erik XIV:s krona och spira sina platser invid tronen.

År 1976 blickar det omättligt populära paret "Kungen och Silvia" från sitt frimärke ut på ett kluvet Sverige. Å ena sidan den kulturradikala medieeliten som sätter dagordningen, å andra

sidan en folklig reaktion som samma år katapulterar bonden Thorbjörn Fälldin till regeringsmakten.

Ett par år senare pryds ett frimärke av Livrustkammarens kröningsvagn, och kung Carl XVI Gustaf har fått sällskap av en kronprinsessa på märket "Ny tronföljd 1980". Monarkin tycks, filatelistiskt att döma, stå stadigare än någonsin, trots att riksdagen är bemanad av republikaner.

I en tid av rasande utveckling och urbanisering minner frimärkena envist om svenskarnas rötter: timmerflottning, knypplerskor, fria kristna samfund, John Bauer-troll, gustaviansk konst, rokok.

Kulturen dominerar svenska frimärksmotiv, men naturen kommer inte långt efter. Man påminns oupphörligt om att detta är ett alpint och skogklätt land, med ett folk som längtar tillbaka till sitt lantliga ursprung.

Serien "Vilda bär" från 1977 ackompanjeras av följande bondförnuft:

Bärplockning, som förr var en nödvändighet för fattigt folk, borde idag kunna få en renässans genom vår allemansrätt, ökade fritid och större rörlighet.

Nordiska museets 100-årsjubileum 1973 är en av otaliga ursäakter för att anknyta till gammal bonde- och jaktkultur. Rådjur, igelkottar, björnar, tjädrar, tranor, gäddor, storrdingar – alla blir de emblem för en nation där naturen hålls högre än staden, besvärjelser till den givmilda, ursprungliga vildmark som förlorat slaget mot monokulturen.

Den största stoltheten är ändå det industriella arvet. Häftet "Made in Sweden" 1984 visar upp nationalklenoder som Volvo Penta, Tetra Pak och Primusköket. Motiveringen av tidpunkten är dock mer än lovligt långsökt: ett robot-symposium och en handelskammarkongress i Göteborg och Stockholm.

Svensk flyghistoria och bilhistoria är givna serier. Den eleganta sviten "Tekniska nydanare" 1976 lyfter också fram de snillen som låg bakom det industriella undret.

De diskreta men samtidigt profilskarpa porträtten av L M Ericsson, Gustaf de Laval med flera pekar framåt mot de nya sedlar som landar i våra plånböcker 2015, med enfärgat rasterade kulturpersonligheter. Tiderna förändras, men den lågmälda svenska självgodheten består. ♀

Kulturen dominerar svenska frimärksmotiv, men naturen kommer inte långt efter. Man påminns oupphörligt om att detta är ett alpint och skogklätt land, med ett folk som längtar tillbaka till sitt lantliga ursprung.

Av Johan Tralau

2

Johan Tralau är docent i statskunskap vid Uppsala universitet. Hans senaste bok är *Draksådd. Den grekiska tragedin som politiskt tänkande* (2010).

Sopor leder in i politikens hjärta

Mycket tyder på att politiska åtgärder som syftar till att framtvinga ordning i offentliga miljöer, inte bara leder till minskad nedskräpning utan också skapar man tillit, laglydnad och respekt.

Läskburkar. Engångsgrillar. Omslagspapper. Plast. Flaskor. Fimpar. Plastpåsar. Pizzakartonger. Allt lämnat precis där det har använts, på marken. Det är Sveriges parker vi talar om. Och det blev ett debattämne sommaren 2011 – den tilltagande nedskräpningen i det offentliga rummet. Eller rättare sagt: någon riktig debatt blev det aldrig. Det skrevs artiklar på nyhetsplats i stora mängder, liksom insändare. Och det gick inte att ta miste på att nedskräpningen var något som verkligen upplevdes som en stor källa till irritation av många medborgare. Men någon debatt blev det knappast på tidningarnas opinionsbildande sidor. Kanske uppfattades sopor inte som ett värdigt ämne, eller kanske tänkte man att det inte fanns några principiella konflikter i det att diskutera. Det är synd. Vi kommer alldeles strax att se att sopor är så mycket mer än bara sopor. Frågan om soporna leder rakt till politikens hjärta.

Om den offentliga debatten i regel har lämnat nedskräpning i offentliga miljöer åt dess öde, så gäller det i ännu högre grad den akademiska politiska filosofin, som oftast ägnar sig åt högtflygande saker, som utredningar av grundläggande begrepp eller frågor om global rättvisa. Men det finns, som vi kommer att se, goda skäl för politiken att bry sig mycket mer om sådant som berör människor och deras dagliga liv, men som kanske sällan blir föremål för principiell diskussion. Vardagsinstitutioner, alltså, och alldeles vanlig vardagsmoral. Som just sopor.

Det finns en liten men extremt intressant litteratur som genom psykologiska experiment har undersökt nedskräpningens följder för samhällsliv och moral – en litteratur som borde vara obligatorisk läsning för lagstiftare, myndighetspersoner och företrädare för ordningsmakten. De nederländska forskarna Kees Keizer, Siegwart Lindenberg och Linda Steg visade i en artikel i tidskriften *Science* i december 2008 att nedskräpning, oordning och normbrott får följder på andra områden. I ett experiment satte de fast ett flygblad med reklam på parkerade cyklar vid en vägg. I det första steget var väggen ren, i det andra hade forskarna

klottrat ned den. Syftet var att se om de personer som kom och hämtade sina cyklar kastade reklambladet på marken eller tog med sig det för att kasta det i en papperskorg. Skillnaden var anmärkningsvärd. 33 procent av de iakttagna cyklister (som förstås inte visste att de iaktogs) kastade lappen på marken när väggen var ren – men när väggen var nedklottrad var andelen så hög som 69 procent. Ett synligt normbrott i omgivningen gjorde alltså personerna i studien mer benägna att själva bryta mot en annan norm.

I ett annat experiment lät man ett fönsterkuvert hänga ut ur en brevlåda så att det tydligt syntes att det fanns en femeurosedel i kuvertet. Först var omgivningen runt brevlådan välordnad, men sedan ändrade man miljön genom att först skräpa ned på marken runt omkring lådan, och därefter i det sista delexperimentet ta upp skräpet men i stället förse brevlådan med graffiti. Även här var resultatet tydligt – och fascinerande. 13 procent av de ofrivilliga deltagarna i experimentet stal kuvertet med pengarna i det tillstånd som präglades av ordning, medan de andra lämnade det som det var eller sköt ned det i brevlådan. I de oordnade och skräpiga tillstånden var det omkring dubbelt så hög andel, 27 respektive 25 procent, som stal kuvertet för att ta pengarna. Så nedskräpning leder inte bara till mer nedskräpning; det leder till brott även mot andra normer, och då till och med mot en så stark norm som förbudet mot att stjäla.

I en liknande undersökning, publicerad i *Science* i april i år, har Lindenberg tillsammans med Dieterik Stapel undersökt hur nedskräpade miljöer påverkar tänkande i stereotyper, altruism och tillit till andra människor och grupper. På en gata delade de ut enkäter till förbipasserande och gav dem som fyllde i enkäten fem euro, vilka dessa hade möjlighet att ge helt eller delvis till en fond för välgörande ändamål. Det intressanta var här att forskarna manipulerade omgivningen genom olika tecken på normöverträdelser och oordning – de plockade bland annat bort några plattor i trottoaren och lade dem i oordning och parkerade en bil med däck uppe på samma trottoar. Och återigen ser vi en betydande skillnad mellan de ordnade och de oord- »

nade tillstånd; när ordning rådde gav försökspersonerna i genomsnitt bort 2,35 euro till välgörande ändamål, vid oordning var medeltalet i stället 1,70 euro. Även altruism i allmänhet påverkas alltså negativt av synliga normbrott och oordning.

I samma artikel redogör Lindenberg och Stapel för ytterligare ett experiment på en tågstation som på grund av en strejk inte hade städats under en längre tid. Experimentet upprepades när strejken var över och stationen inte längre nedskräpad och oordnad. De bad ett antal vita personer att sätta sig ned på en bänk och fylla i en enkät. På bänken satt alltid redan en svart eller vit person som forskarna hade placerat där. Resultatet var återigen anmärkningsvärt. När ordning präglade den fysiska miljön framträdde inga stora skillnader i det avstånd som försökspersonen valde att lägga mellan sig och den person som redan satt på bänken – det hade nästan ingen betydelse överhuvudtaget om personen var svart eller vit. I det oordnade, nedskräpade tillståndet däremot var skillnaden dramatisk. Personerna i experimentet satte sig i genomsnitt en stol längre bort från den svarta personen när den fysiska miljön var nedskräpad och oordnad. Så oordning betyder inte bara att medborgare blir mindre altruistiska – de visar också i lägre grad tillit till varandra.

Och nu, om inte tidigare, så bör det ha blivit tydligt att nedskräpning inte bara är en angelägenhet för de gnälliga och surmagade, för insändarskribenterna och dem som inte tänks ha något bättre för sig än att klaga på den moderna världen. De nederländska forskarna uttrycker det inte just så, men det som de har gjort är i själva verket att visa hur förstörelse av offentliga miljöer, alltså nedskräpning, hänger samman med några av politikens grundbegrepp.

”Tillit”, heter det i en anonym traktat från det grekiska 400-talet som har förts vidare i nyplatonikern Jamblichos verk, ”är det första stora som uppstår ur en god ordning (eller ’lag och ordning’, *eunomias*) och till nytta för alla människor”. Vår samtids statsvetenskapliga forskning avviker inte från den värderingen av tillit mellan medborgare; frågan om förutsättningarna för sådan tillit har blivit ett rikt forskningsfält. Och det avstånd man väljer att lägga mellan sig själv och en annan person är förstås ett påtagligt tecken på hur mycket man väljer att lita på andra människor.

På samma sätt blir graden av välvilja i förhållande till andra människor tydlig i hur mycket pengar man är beredd att ge bort. Nu kan det förstås invändas att det i alla händelser är irrationellt att ge bort pengar till en välgörenhetsorganisation som man inte känner till, eftersom man inte kan lita på att pengarna verkligen kommer att nå de behövande. Det är lätt att ge exempel på organisationer som har berikat sig själva eller sina egna – den minnesgode minns debatten om Röda korset och den anmärkningsvärt generösa lön som organisationens ordförande Bengt Westerberg till slut tvingades att avstå från. Men det avgörande är här att det i experimentets delar var samma fiktiva välgörenhetsorganisation som försökspersonerna fick ta ställning till, och inget egentligt skäl att

misstänka den mer när miljön var oordnad. Frivillig välgörenhet är helt grundläggande för alla samhällen, och det ovan nämnda experimentet gjorde klart att samhällsmedlemmars altruism faktiskt påverkas av den fysiska miljö de befinner sig i.

Slutligen påverkas också laglydnaden i stort och viljan att respektera skrivna eller oskrivna regler av ordningen i omgivningen. Benägenheten att bryta mot normer ökar avsevärt när oordning råder, och det gäller såväl förbudet mot att skräpa ned som det betydligt mer omfattande tabut mot stöld. Så laglydnad och respekt för andra bryts ned av synliga normöverträdelser.

Tillit, altruism, laglydnad, omtanke om andra: här ser vi alltså mycket av det som är grundläggande för politiken och moralen. Och det har visat sig att allt detta går att relatera till sopor. Tanken att en oordnad omgivning leder till mer normöverträdelser och oordning är förstås äldre än de här experimenten. På 1980-talet fick den ett uppsving i teorin om de sönderslagna fönstren. James Q Wilson och andra formulerade tanken att tecken på förstörelse av privat och offentlig egendom omedelbart bör avlägsnas eftersom varje sådant tecken gör det mer sannolikt att fler personer kommer att bryta mot sådana normer. I alla händelser ger de experiment som vi just har hört om oss skäl att tänka mer och nytt om ordningen i det offentliga rummet. Oordning smittar.

Frågan om nedskräpningen handlar därför om förutsättningarna för ett frihetligt och välordnat samhälle. När den nya svenska lagen mot nedskräpning trädde i kraft vid halvårsskiftet 2011 hoppades många att problemen med sopor i offentliga miljöer skulle minska.

Det har emellertid inte skett. Kommunerna har rapporterat att mängden sopor i parker och på andra ställen inte har minskat trots att den nya lagen ger polisen rätt att utfärda böter till personer som bryter mot den. Och återigen finns det skäl att påminna om det starka folkliga missnöje som kom till uttryck när det stod klart att lagen nästan inte hade haft någon verkan alls.

Med tanke på hur viktig ordningen i den fysiska miljön nu har visat sig vara finns det förstås skäl att tänka en gång till om detta – och, kanske, att tänka lite annorlunda än många av oss brukar i principiella politiska sammanhang. Vi måste sätta vår politiska fantasi i rörelse för att göra en bild av hur samhället kan utvecklas i riktning mot mindre nedskräpning, och därför mot mer tillit mellan människor, mot laglydnad och respekt. Ett resignerat och destruktivt svar skulle vara att staten och kommunerna helt enkelt måste satsa mer – och mer, och mer, och alltid mer – resurser på att ta hand om det avfall som folk väljer att kasta på offentlig plats. Det vore ett dåligt och ekonomiskt ansvarslost svar redan från början, och i ljuset av forskningsresultaten om ordnade fysiska miljöers betydelse för samhället vore det befängt. Men ett annat svar skulle gå ut på att man letar sig fram till en trovärdig och fruktbar psykologisk teori om detta slags handlingar, en teori som kan ge oss föraningar om en annan och bättre ordning. Här är Aristoteles vår man.

Aristoteles undersöker det som för eftervärlden

”
Frågan om nedskräpningen handlar därför om förutsättningarna för ett frihetligt och välordnat samhälle.

ofta har översatts som "dygd" – på grekiska *aretê*, vilket också kan återges med "förträfflighet". Det rör sig om benägenheten att handla rätt i vissa situationer, och Aristoteles ser helt riktigt att det handlar om att utveckla rätt *vanor*. Att kasta sin pappmugg på gatan istället för att ta med den till en papperskorg är förstås ett val. Men det är inte ett val som är oberoende av hur man har valt att göra det gången före, och gången före det, och alla andra gånger. Den som varje gång behärskar sin impuls att lämna sitt skräp på gatan eller parkgräsmattan kommer till slut med stor sannolikhet att slippa känna den impulsen överhuvudtaget. Den som däremot – kanske påverkad av en oordnad och nedskräpad fysisk miljö, i vilken ytterligare en engångsgrill eller cigarettfimp eller läskburk nästan inte märks – kastar sitt skräp där han står, gör det troligen ofta eller regelbundet. Så den handling som motsvarar normen är inbunden i en vana, ett ofta upprepat handlingsmönster. "Dygdena tillägna vi oss genom att först ha utövat dem", skriver Aristoteles i *Den nikomachiska etiken*. Det betyder att det rätta handlandet uppstår genom att man utför det på det rätta sättet många gånger. Dygden blir vana – och den rätta handlingen blir en andra natur: den kommer motståndslöst, naturligt, och utan att vi i nämnvärd utsträckning behöver kämpa mot någon frestelse att göra fel.

Ser vi alltså att ett visst handlingsmönster hos ett antal samhällsmedlemmar är destruktivt och att det får mycket långtgående följder, och ser vi vidare att möjligheten att bryta detta mönster ligger i att samhällsmedlemmarna tillägnar sig en annan och bättre vana, måste vi därför också fråga oss hur vi kan förmå dem som bryter mot normen att tänka annorlunda, att göra dygden till sin, det vill säga att göra normen mot nedskräpning till en naturlig del i det egna tänkandet. Det som står på spel är inte bara en för staten kostsam företeelse som nedskräpning. Vi kan nu på goda grunder anta att tolerans mot att mindre grupper skräpar ned kommer att leda till att allt fler personer i allt större cirklar anser att det är meningslöst att själva avstå från att slänga avfall på offentlig plats. Vi vet dessutom att synliga överträdelser mot uttryckliga förbud leder till brist på respekt för de institutioner som utfärdar normer som de sedan inte förmår eller vågar upprätthålla.

Den destruktiva potentialen i toleransen för nedskräpning i samhällens fysiska miljöer är alltså oerhörd. Men omvänt, och optimistiskt uttryckt, är politiska åtgärder som syftar till att framtvunga ordning i dessa miljöer löftesrika, eftersom vi kan förmoda att de inte bara kommer att leda till minskad nedskräpning, utan också till mer tillit, laglydnad och respekt.

Ett förbud som inte upprätthålls leder till förakt, men om stat och kommuner istället genomför och förverkligar den nya lagen, kan det innebära en mentalitetsförändring på flera områden. Man kan förstås önska att en sådan norm som den mot nedskräpning skulle kunna vara verksam även utan att polisen behövde patrullera parker och böt-fälla personer som skräpar ned. Men för att en norm skall vara tvingande måste det i så fall fin-

nas ett mycket starkt socialt ogillande som fungerar som bestraffning, alltså att andra visar att de inte accepterar beteendet, och i Sverige finns idag inte en så stark kultur att vi kan förlita oss på den sortens ogillande. Däremot kan en handfast politik mot nedskräpning i parker och på gator – alltså en som också inbegriper ingripanden mot dem som bryter mot lagen – leda till att sådana normer och sedvänjor väcks från de döda.

För inte länge sedan, under 1980-talet fram till tidigt 90-tal, var New York en stad full av oordning, våld och brottslighet. En av de saker som newyorkarna själva menade gjorde livet outhärdligt var vindruteputsarmännen – *squeegee men* – som vid stadens infarter oombedda putsade rutor på bilar som måste stanna vid rödljus och sedan tvingade förarna att betala, ofta med hot om våld. När polismyndigheten utredde företeelsen kom man fram till att det var en ganska liten grupp gärningsmän. Man punktmarkerade då infarterna och grep männen antingen för olaga hot eller trafikföreselser.

Intressant nog upphörde fenomenet mirakulöst snabbt. När ordningsmakten faktiskt gjorde det kostsamt eller svårt att avtvunga bilister pengar försvann brottet. Jämfört med hot är naturligtvis nedskräpning inte så allvarligt. Men spridningseffekterna av normöverträdelserna själv är rimligen likadan, och ett förbud mot nedskräpning måste upprätthållas på ett liknande sätt – som en aktiv förmedling av normen genom att de som bryter mot den inte tillåts att göra det ostraftat.

Någon skulle kunna invända att politik mot nedskräpning drabbar "svaga" grupper. Man kan föreställa sig hurtidningar skulle kunna skriva upprörda reportage om hur enskilda personer har tvingats böta på grund av att de har råkat lämna kvar sina engångsgrillar och läskburkar i en park. Och privilegierade personer, det vill säga de grupper som också har tillgång till medierna, behöver sällan själva lida av det offentliga rummets förfall. Istället för att tänka på hur vissa miljöer förstörs genom normöverträdelser kan de flytta in i en bekväm förstaklassstolerans.

Man går inte längre till Råambshovsparken i Stockholm utan åker ut till skärgården, till något område där bara de väluppfostrade och likaledes privilegierade håller till. När några sätter upp sina smutsiga skor på sätet mitt emot i andraklassvagnarna kan man, om man har råd, gå över till förstaklassvagnen för att slippa tänka på det. Det är en bekväm tolerans som bara är möjlig för den privilegierade. Som alltid är det vanliga människor som får lida mest av denna, skall vi säga, otvungna inställning till det offentliga rummet.

Men en sådan förstaklassstolerans mot förstörelse i samhällets fysiska miljöer saknar medkännande med andra människor, den är missriktad, och vi vet nu att den får mycket mer långtgående negativa följder än vi tidigare har sett. Moralen är ett skört ekosystem. Sopor är mer än bara sopor, och vi har mycket att förlora på den nuvarande utvecklingen. Men vackert nog har vi allt att vinna på en politik som bestämmer sig för att akta det gemensamma. ✱

Den destruktiva potentialen i toleransen för nedskräpning i samhällens fysiska miljöer är alltså oerhörd. Men omvänt är politiska åtgärder som syftar till att framtvunga ordning i dessa miljöer löftesrika.

Mördaren Breivik och norska soldater som riskerar sina liv i Afghanistan är enligt Galtungs logik lika goda kålsupare.

Listan över Johan Galtungs omdömeslöshet kan göras lång och inbegriper bland annat beundran för kommunistdiktaturer i det forna Östeuropa.

Johan Galtung fantiserar vidare

Av Leo Kramár

Johan Galtungs bisarra fantasier om den hemliga judiska makten, som Johan Lundberg skrev om i förra numret av *Axess*, är inte, som man kunde tro, ett tecken på en gammal mans sviktande omdöme. Vare sig Galtungs judeofobi eller hans konspirationstänkande är något nytt. Redan för fyrtio år sedan underkände han FN:s beslut och avvisade Israels anspråk på legitimitet. Och han trodde att de illistiga israelerna utsatte sig avsiktligt för självmordsbombarna för att rättfärdiga sina motanfall.

När han nu använder uppgifter i nynazisten William Pierces antisemitiska pamflett som källa visar han inte bara en osedvanlig slapphet som forskare utan hamnar också i ett illa valt sällskap. Pierce har varit den stora kunskaps- och inspirationskällan för både Breivik och Malmöskytten Mangs.

Under kalla kriget var Galtung den främsta förkämper för den så kallade lika-goda-kålsupar-teorin. För att uppnå den önskade symmetrin mellan supermakterna pressade han ofta fakta och argument över alla rimliga gränser. Gulag jämställde han med imperialismen i tredje världen, fredsrörelserna i Västeuropa tyckte han var en pendang till Solidaritet i Polen, och när det var omöjligt att hitta någon motsvarighet till Sovjets stridsvagnar i Östeuropa, utvecklade han begreppet "strukturellt våld", något som USA sades utöva mot sina allierade.

Galtung fortsätter med sina skruvade paralleller ännu. I en intervju som hang gavi föl gör han ett likhetstecken mellan de ungdomar som mördats på Utøya och talibaner som stupar i strid. Mördaren Breivik och norska soldater som riskerar sina liv i Afghanistan är enligt Galtungs logik lika goda kålsupare.

Lika slapp är hans jämförelse mellan Breivik och Hitler, och hans påstående i samma intervju att Hitler gav 60 000 tyska judar tillstånd att resa till Palestina och att de fick ta med sig allt de ägde är en slarvig historieförvanskning.

Galtung älskar att profetera och sin senaste bok förutspår han att USA kommer att gå under som imperium senast 2020. Nu är det så att han redan 1984 spådde att USA snart skulle "dö". Han säger också att han i ett föredrag 1980 förutsåg Sovjetunionens sammanbrott. Men i sina böcker från den tiden talar han alltid om två imperier – Sovjet och USA med sina respektive allierade – som två parallella system som båda befinner sig i en djup kris. 1984 profeterar han att dessa två "tvillingar" håller på att dö och att deras tid är tämligen kort, gissningsvis tio år.

Om Sovjet skriver han: "Förenade staterna har [...] föresatt sig att genom militära hot, politiskt handlande och ekonomiska sanktioner [...] försöka tvinga Sovjetunionen på knä. Men den politiken kommer inte att lyckas. Sovjetunionen kommer inte att låta sig hotas till kapitulation." Som vi vet var det precis vad USA lyckades med. Galtung hävdade också naivt att de nationella minoriteterna önskade stanna kvar inom Sovjetsystemet. Det visade sig snart att esterna och alla de andra inte alls ville vara kvar. Sovjetimperiet kollapsade bland annat till följd av inre spänningar och är i dag ett minne blott. USA finns kvar som en supermakt.

Listan på Galtungs omdömeslösheter och felslagna profetior kan göras hur lång som helst.

Priset tar nog hans beundran för Ceausescu och för Rumänien, en viktig fredsaktör i Europa, ett land där folket "spontant" och i hundratusental demonstrerade för fred. Jugoslavien ansåg den berömde fredsforskaren vara ett av Europas tre "säkraste" länder, tillsammans med Schweiz och Albanien (!), alla värda tre stjärnor i Galtungs Michelin-guide, där Sverige fick bara två. Jugoslavien äger "en inre styrka" och dess etniska motsättningar har överdrivits, skriver han 1984, några få år innan landet dränks i blod i etniska strider.

Leo Kramár är frilansskribent och översättare.

Lars Lönnroth svarar på Knut Ahnlunds påståenden om Sven Delblanc och de svenska nobelpristagarna Harry Martinson och Eyvind Johnson.

”Häpnadsväckande naivt”

Knut Ahnlund är upprörd över att jag påstår att Svenska Akademiens Nobelpris 1974 till Eyvind Johnson och Harry Martinson var ett strategiskt misstag, och att sannolikt flertalet av dagens akademiledamöter numera har insett detta. Men jag har mina uppgifter från goda källor inom Akademien.

Vilka dessa källor är tänker jag inte avslöja. Däremot vill jag gärna förklara varför jag själv, i likhet med Sven Delblanc och Olof Lagercrantz, ansåg att 1974 års pris var ett fatalt misstag, trots att jag redan då ansåg att Johnson och Martinson rent konstnärligt var stora författare och ur den synpunkten väl värda ett Nobelpris.

Axess nr 4 2012.

För det första hade jag vid den tiden i nästan ett decennium undervisat i nordisk litteratur utomlands och visste därför att Johnsons och Martinsons författarskap ännu var relativt okända internationellt, mindre kända än Pär Lagerkvists författarskap 1951 eller Tomas Tranströmers 2011. För

det andra riskerade Akademien att anklagas för jäv, eftersom Johnson och Martinson själva var akademiledamöter och dessutom hade gjort politiska uttalanden som tyvärr, i Vietnamkrigets upphetsade debattklimat, gjort dem impopulära inom delar av det dåvarande kulturetablissemangen. Reaktionen på detta Nobelpris blev också till stor

del negativ, både i Sverige och utomlands, ett tragiskt faktum som endast till mycket ringa del kan skyllas på Sven Delblancs kritiska kommentar i *Expressen* utan som i huvudsak faller tillbaka på Akademien själv.

Knut Ahnlund bryr sig inte ens om att nämna jävsfrågan utan hävdar i stället att det var Akademiens rätt och skyldighet att belöna dessa två stora författarskap, oavsett hur kända, okända eller kontroversiella de än var, och att man likafullt ”ansåg sig kunna räkna med omvärldens gillande” för ett sådant beslut. Det är ett häpnadsväckande naivt och samtidigt arrogant uttalande från Ahnlunds sida. Inte ens påven kan i dagens mediavärld räkna med att betraktas som ofelbar, och detsamma torde även gälla Svenska Akademien.

Lars Lönnroth är professor emeritus i litteraturvetenskap.

Knut Ahnlund svarar direkt:

Lars Lönnroth sitter fast i vanföreställningen att Nobelpriset skulle vara en strategisk fråga. Härav hans övriga missförstånd. Han tror sig veta att flertalet akademiledamöter nu anser att priset 1974 var ett fatalt misstag, men han tänker inte

avslöja sina ”goda” källor. Det låter sjukt. Skäms de han frågat för sin åsikt? Kanske de inte vill ut med den? Hans opportunistiska grundsyn kommer fram när han dunkelt förebrår pristagarna för uttalanden som under Vietnamkrigets dagar ”gjorde dem im-

populära inom stora delar av kulturetablissemangen”. Ute i världen där han undervisar i litteratur har han dessutom hört att pristagarna varit rätt okända. Kan man komma närmare i anpassning? **Knut Ahnlund** är före detta ledamot av Svenska Akademien.

Relativism bygger på lösan sand

Är all sanning relativ? Denna urgamla filosofiska fråga aktualiseras av Henrik Lundberg i *Axess* 4/2012 i ett svar på Johan Tralau's artikel om relativismen i *Axess* 3/2012. Lundberg hävdar att sanningsvärderelativismen inte träffas av Platons vederläggning av Protagoras *Homo mensura*-sats i dialogen *Theaitetos*: om människan är alltings mått, gäller detta även om denna sats själv.

Relativismen är alltså själv motsägande, därför självupphävande.

Relativismen är inte en filosofisk tes, snarare en familj av uppfattningar. Vissa av dessa kanges en godtagbar formulering. Det gäller dem som har begränsade anspråk beträffande smalare sektorer av mänsklig kunskap. Vad gäller sanningsvärderelativismen, det vill säga, uppfattningen att all sanning är relativ, är det dock svårt att se, att den inte skulle träffas av Platons vederläggning. Att tänka sig, att tesen ”All sanning är relativ” in-

te skulle gälla om sig själv, skulle öppna för undantagsbeviljandets godtycke, som inte teoretiskt kan motiveras. Att som Lundberg hävda att relativismen exemplifierar sig själv är också helt ohållbart. Om tesen underminerar sig själv genom att inte göra anspråk på absolut sanning, är det enligt Lundberg bara i sin ordning, för det finns ju bara relativa sanningar! Detta förefaller att vara en så kallade *petitio principii*; det vill säga man förutsätter det man avsåg att bevisa.

Det finns inget konklusivt argument för att sanningsvärderelativismen skulle vara hållbar. Däremot är det intressant att fundera över den betydande slitstyrkan trots detta uppvisar. I själva verket är denna sedan länge vederlagda tes en av samtidens favorittfloskler. Den är nästan en modell för en floskel: den utgår från vissa premisser, som är sanna eller till och med triviala. Exempel: vi är alla fångna i en historisk och social kontext, vi har alla ett gemensamt språk,

som formar vårt tänkande, begreppen är skapade av oss och därför godtyckliga etcetera. Från dessa självklarheter drar man sedan via ohållbara resonemang långtgående slutsatser, som fastän oplausibla genom premissernas självklarhet kan inge en falsk evidens känsla. Denna floskel har också visat sig extremt användbar: den undanröjer spärar för fri spekulering, den banar väg för allsköns postmodernt nonsens: allt är sociala konstruktioner, den enda verklighet, som existerar är den jag skapar själv etcetera. Den lägger grunden till ett dårarnas paradys. Relativismen har länge gjort stor skada. Men varje gång den gör sig påmind bör vi som tror på förnuftet påminna om dess ohållbarhet. Om någon säger mig, att motsägelser inte gäller, kan jag bara konstatera, att han missar sig.

Den som bygger på relativismen, bygger på kvicksand.

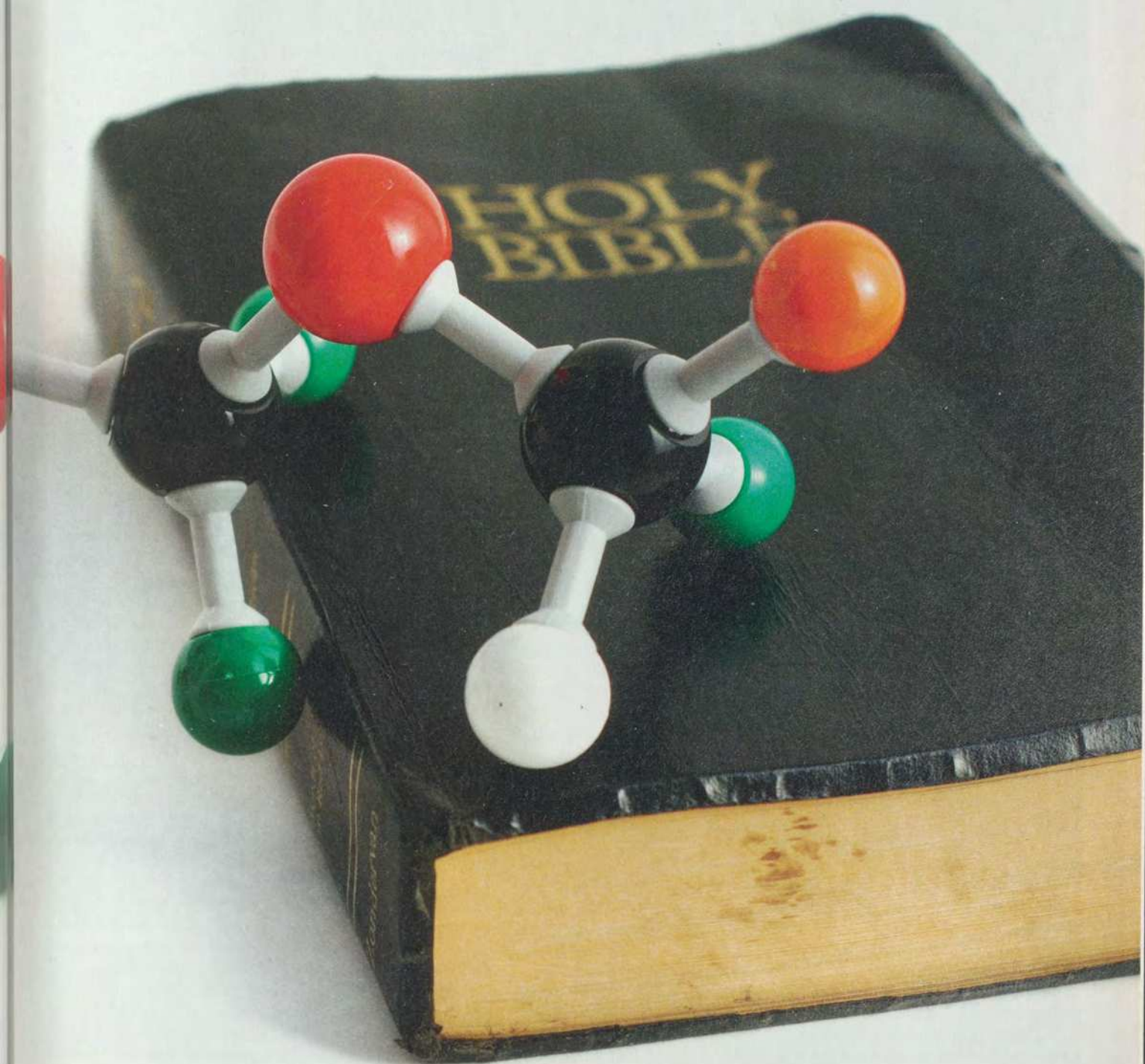
Claes-Magnus Hugoh är filosof och frilansskribent.

TEMA

RELIGIONEN BORTOM VETENSKAPEN

Vetenskap och gudstro har ända sedan Darwin hållits för oförenliga storheter. Men frågan är varför den ena måste utesluta den andra. Kanske leder den upphetsade och polariserade debatten mellan troende och ateister fel? Längtan efter en högre mening med tillvaron och jakten på kunskap svarar båda mot djupgående behov i den mänskliga naturen.

Religionens evolution

Naturlig eller individuell gudstro förekommer i alla mänskliga kulturer. Religionernas funktion som socialt kitt tycks främjas av en kombination av löften om framtida fröjder och hot om kommande lidanden. Samtidigt bör vi vara vaksamma så att den sekulära grunden i våra samhällen inte försvagas.

Av Staffan Ulfstrand

Vart man sig i världen vänder möter man folk med mer eller mindre detaljerade föreställningar om att det någonstans finns en eller flera gudar som ligger bakom såväl deras egna som deras grupps framgångar och motgångar. Dessa "utomnaturliga" makter brukar kräva vissa ritualer och offergåvor för att låta sin nådes sol lysa över sina anhängare men inte över deras fiender. Bakom allt som händer – såväl gott som ont – anar de troende gudomliga ingripanden. Kontakterna mellan dem och deras respektive gudar brukar skötas av en schaman, pastor, imam eller annan benådad individ, nästan alltid en man, som förklarar varför något gått fel, när så skett, och föreskriver vilka offerhandlingar som ska göra de "utomnaturliga" makterna mer välvilligt inställda i framtiden och hur tacksägelser ska framföras för vad gott de gjort.

Experiment har avslöjat att späda barn har en medfödd reaktion att uppfatta allt som händer omkring dem som orsakat av någon "aktör". Ibland ser de en sådan, till exempel mor eller far, men ibland inte – och då reagerar de med oro och ångslan. Sedan de blivit lite äldre, fantiserar de ofta ihop en eller flera "aktörer" som får namn och kanske dessutom går att beveka och påverka genom egna åtgärder. Ungefär samma situation gäller också hos många vuxna som tror på existensen av en eller ett antal "aktörer" med makt över deras liv. Gudar ser och hör allt och vet vad som skett, och de bär framtiden i sitt sköte.

Varför har denna reaktion att antingen identifiera eller i annat fall hitta på en "aktör" bakom alla oväntade händelser byggts in i vårt psyke? Vilka fördelar kan den ha medfört?

I tider då människor ofta vistades i farofyllda omvärldar där en blixtnabb reaktion på ljudet av en bruten kvist eller ett plask i träsk-

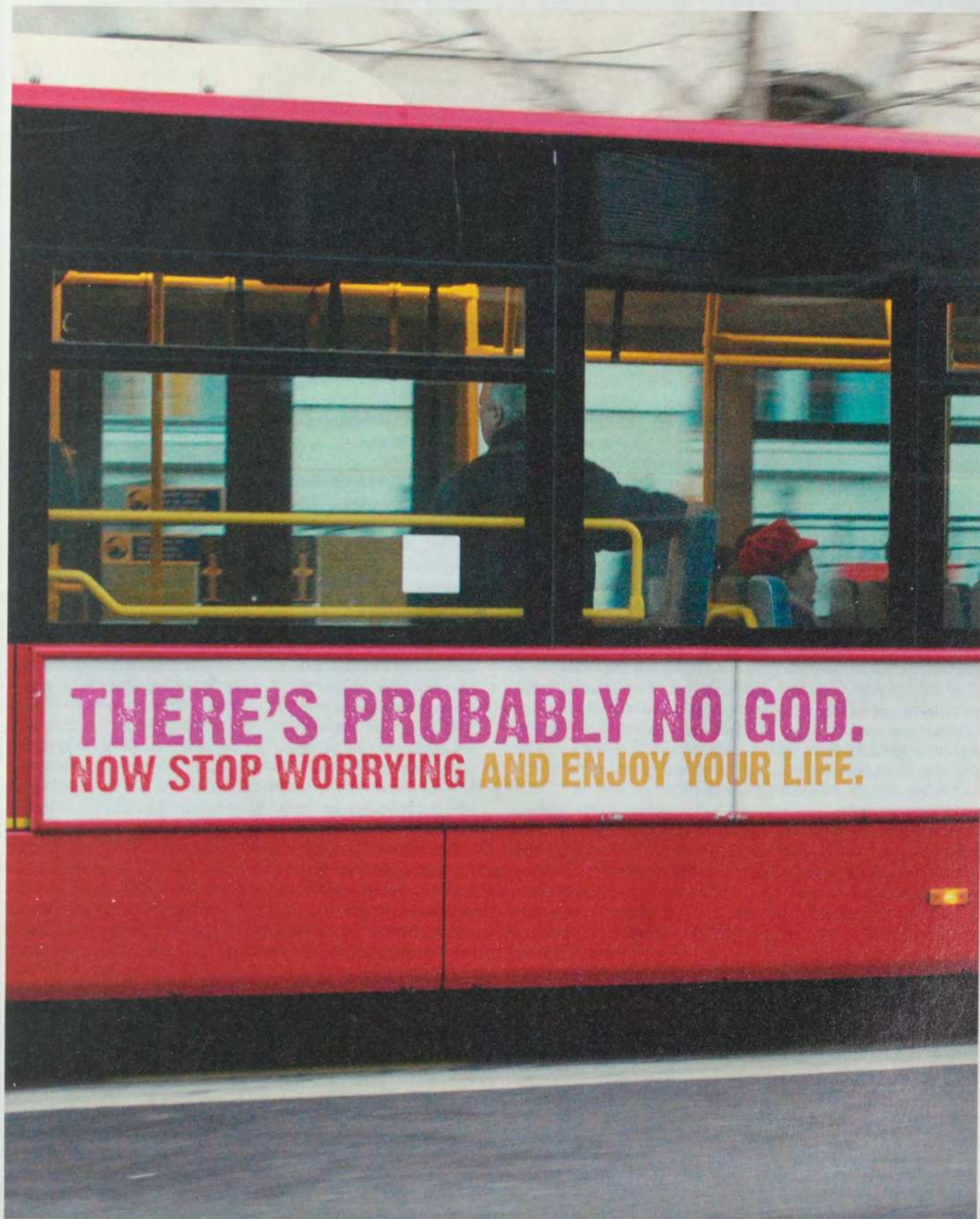
ket kunde vara skillnaden mellan liv och död kan det ha varit livsviktigt att inte tveka. Det hade kunnat kosta livet att ägna om så bara ett ögonblick åt att kolla vem "aktören" faktiskt var. Även i mindre farliga sammanhang, till exempel i en social konflikt, kan det naturliga urvalet mycket väl tänkas ha gynnat den individ som reagerat "reflexmässigt".

Naturlig eller individuell gudstro – föreställningen att det finns en "aktör" bakom vad som sker – tycks förekomma i alla mänskliga kulturer, om ock med olika styrka och i olika versioner. Givetvis betyder detta inte att det faktiskt finns eller inte finns några "utomnaturliga" väsen. Reaktionen att i kärva lägen hitta på en "aktör" kan ses som ett bland många andra beteenden som uppstått och modifierats i den evolutionära anpassningsprocess som danat vårt specifika psyke.

Människor har aldrig levt och lever heller inte i nutid ensam utan i grupp. "Ensam är stark" är en av de fånigaste av alla pratbubblor. Jämfört med en grupp har en ensam människa högst begränsade kunskaper och erfarenheter och är sårbar gentemot alla de slags faror, vartill kommer att det onekligen är svårt att på solokvist lyckas med fortplantningen. Så grundligt sociala är vi att förvaring i ensamcell betraktas som ett så "omänskligt" straff att endast de allra värsta av bovar utsätts för den behandlingen.

Många evolutionärt informerade antropologer och biologer hävdar att den moderna människan – den som Linné döpte till *Homo sapiens* – genom sin enastående "kulturförmåga" flyttat det naturliga urvalets tryck från individen till gruppen eller i vart fall fördelat det på båda nivåerna. För inte så länge sedan var "gruppsselektion" >

RELIGIONEN BORTOM VETENSKAPEN

Nyateister kampanjar mot Gud.

FOTO: REX FEATURES/IBL BILDBYRÅ

ett fult ord i den evolutionsbiologiska diskussionen, men inte längre. Idag finns det många som accepterat tanken att en individs fortplantningsframgång – den darwinska modellens "valuta" – är starkt beroende av hans eller hennes sociala omgivning. Det är av största betydelse för individen att tillhöra en grupp vars medlemmar är beredda att göra uppoffringar för att öka sannolikheten för gruppens konkurrensförmåga nu och i framtiden. Sådana handlingar som när de utförs är kostsamma för aktören men som – statistiskt sett – gynnar henne eller honom i det långa loppet kallas "prosociala". De kostar från nästan ingenting, som att offra några sekunder på att hjälpa en rörelsehindrad medmänniska upp på bussen, till betydligt mer, som att hederligt betala sin skatt eller dra i fält och med risk för livet värna gruppens framtida välgång – för att ta några nutida exempel. Hos ingen art (i alla fall bland ryggradsdjuret) har det sociala systemet – gruppen – fått en så dominerande betydelse för den enskilda individen som hos oss människor. Härav följer att gruppselektion utgjort ett viktigare inslag i vår arts än i någon annan arts anpassning till omvärlden.

Ett stort problem med avancerad socialitet är att individer som "snikar", det vill säga smiter från de prosociala kostnaderna men gladeligen inhöstar deras återbärning, därigenom ökar sin relativa fortplantningsframgång ("fitness" i evolutionsbiologisk jargong), vilket betyder att gruppen kommer att få en växande andel av "snikare" och därmed att börja gräva sin egen grav. Hur motverkas denna katastrofala process?

Genom att det uppstår eller uppfinns gruppsspecifika normer som det är "brottsligt" att bryta mot. Notera att få brott i dagens mänskliga samhällen bestraffas så skoningslöst som förräderi mot landet eller för den delen mot gänget. Bristande gruppsolidaritet måste identifieras och bestraffas, och den som har vakna ögon för sådana tendenser belönas av övriga gruppmedlemmar och stiger i rang. Ledarskap brukar betyda ökad fortplantningsframgång – en viktig bonus.

För att en grupp ska klara sig i en värld av konkurrerande grupper krävs sammanhållning och solidaritet. Givetvis är det av största vikt att prosocialiteten enbart omfattar "ingruppens" medlemmar. En uppoffring för en icke-medlem är en felinvestering, utebliven uppoffring för en medlem likaså. Följaktligen måste varje individ tydligt signalera till vilken grupp hen hör.

När evolutionsbiologer talar om kultur, menar de inte bara de sköna konsterna och deras uttolkande utan den totala mängd av traditioner som finns i en viss grupp av individer och som överförs från den ene till den andre genom "social inlärning".

Kultur enligt denna definition förekommer även hos andra arter än människan. Men hos oss har kulturen fått ojämförligt mycket större betydelse för enskilda individers livsbetingelser än hos någon annan art. Kultur är inte ett individuellt utan ett socialt fenomen. Människans enorma kulturkapacitet både beror på och leder till att det naturliga urvalet i större omfattning än hos någon annan art väljer och vrakar även mellan grupper, alltså inte bara mellan individer.

Något av ett skolexempel på den växelverkan mellan arv (gener) och miljö (kultur) som egentligen är självklar men ändå så ofta förnekas eller vantolkas är människans språkförmåga. Flertalet forskare är eniga om att människan som ett genetiskt förankrat artdrag äger förmågan att tala; vi har ett "språk" med egenskaper som är unika för just vår art. Alla friska människor kan prata med varandra och gör det också, men det gör inte till exempel schimpanser eller babianer. Däremot är det den sociala miljön, det vill säga kulturen, som avgör att människorna i ett visst område pratar swahili, i ett annat spanska och i ett tredje skånska.

Att så många varianter av religiositet uppstått och levt kvar un-

der längre eller kortare tidsrymder beror enligt många forskare som funderat på saken framför allt på deras lämplighet som markörer av gruppens identitet. Anhängare av alla de slags religioner brukar markera sin samhörighet genom känslösvallande beteenden och sin tillhörighet genom iögonfallande symboler. De säger sig vara Guds "barn", medan munkar och nunnor kallas "bröder" och "systrar". Benämningen Broderskapsrörelsen på en kristlig förening säger allt. Ser man sig som varandras "syskon", blir det än mer självklart att hålla ihop. Ofta kan man redan på långt håll identifiera till vilken religion en viss person bekänner sig. När det är kyrkomöte i Uppsala vimlar det i gatulivet av personer som medelst sin klädedräkt markerar varför de är i stan.

Genom växelverkan mellan genetisk selektion på individnivå och kulturell selektion på grupp-nivå tycks hos människan ha utvecklats en psykologisk utrustningsdetalj som vår art tycks vara ensam om: medvetandet. Begreppet är oerhört svårt att definiera, men som en av dess mest karakteristiska komponenter brukar anföras förmågan att uppfatta "tidens gång". Varje människa har sin historia och sin framtid, den förra ihågkommen och den senare emotsedd med fruktan, förväntan eller blandade känslor. En ofrånkomlig insikt är att livet en dag tar slut, och det uppfattar de flesta som tråkigt. Många menar att vår förmåga att skåda in i framtiden och inse att livet är kort bör ha förstärkt den personliga gudstron som ofta innehåller ett löfte för den troende om ett gott liv efter detta. I sin tur har denna föreställning ökat mottagligheten för den institutionaliserade religion, som ger anvisningar om hur man ska meritera sig till att få en entrébiljett till paradiset med alla dess fröjder. Att värna om och sprida den egna församlingen är ett säkert sätt att få en sådan biljett.

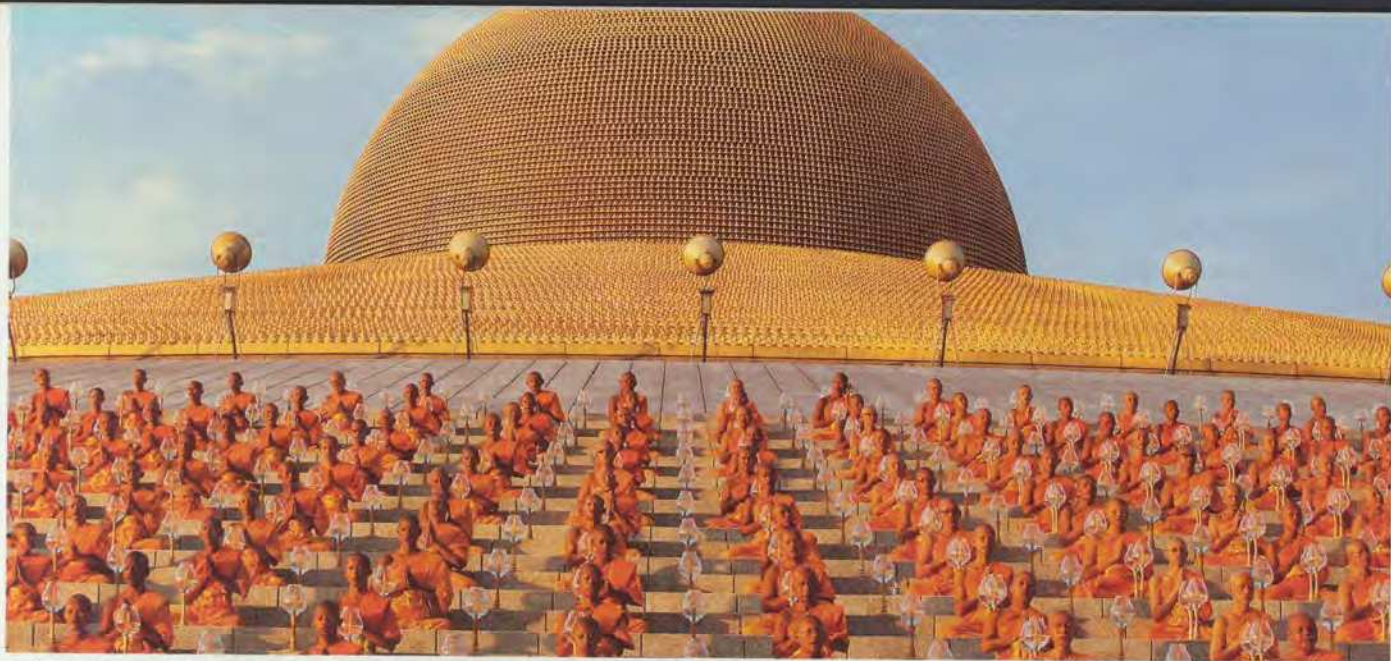
De som formaliserat den naturliga eller personliga gudstron till "gruppreligioner" kallas teologer – en term som i detta sammanhang inkluderar alla professionella eller självutnämnda uttolkare av gudarnas budskap och tillika förmedlare av kommunikationen mellan människor och deras gudar. Förvisso bär de olika benämningar och tillämpar olika arbetssätt i olika religioner, men gemensamt är att de styr de religiösa uttrycksformerna så att gruppens inbördes solidaritet och "utbördes" separatism understryks. Renlärighet är ett centralt honnörssord, och avvikelser från den rätta läran uppfattas som en synd. Terrorism motiveras ofta av religiösa motsättningar som har en enastående förmåga att framkalla och förstärka känslor av hat och förakt.

Från en enkel begynnelse har otaliga religiösa kulturvarianter uppkommit, några få för att i sinom tid anammas av hundratals miljoner människor, medan flertalet försvunnit i en gallringsprocess som illustrerar darwinsk selektion på grupp-nivå. Religioner som försvagat i stället för förstärkt sina anhängares prosocialitet har slagits ut i den ständiga kampen om livsrum och resurser.

Det är ett intressant faktum att i alla mänskliga samhällens kultur ingår en eller annan form av religion, det vill säga en tro på "utom-naturliga" krafter eller gudar som har inflytande på människors liv och leverne och som i många fall kan ombedjas att bistå i trängda lägen. I vissa fall uppfattas gudarna som nu levande och tillfinnandes någonstans i omgivningen, men oftare som fordomdags existerande på jorden men numera med hemvist någon annanstans, kanske i himlen.

Allmänmänskliga beteenden finns det goda skäl att se som adaptationer – anpassningar som utvecklats därför att de ökat gruppens och dess medlemmars fortlevnad och framtidsutsikter. Men vilka fördelar har religiositeten medfört för sina utövare?

Åtskilliga är de forskare som tagit itu med denna spännande fråga. Bland dem som grundligt analyserat detta problem märks Ed-

Anhängare av alla slags religioner brukar markera sin tillhörighet genom iögonfallande symboler. Här buddhistiska munkar i bön i Thailand.

FOTO: RUNGROJ YOUNGRIT/SCANPIX

ward O Wilson, den 83 år gamle men oerhört aktive Harvardprofessor som gjort så många banbrytande insatser som evolutionsbiolog och därvid särskilt ägnat sig åt att studera uppkomsten av olika slags socialt beteende. I sin senaste bok, *The Social Conquest of Earth* (2012), ägnar han ett kapitel åt att diskutera religionernas betydelse för mänsklig socialitet.

Wilsons slutsats är, kort uttryckt, att religiösa trosföreställningar, berättelser och ritualer är ett karakteriserande inslag i vår arts djupt rotade grupp-beteende ("tribalism" är ett ord han gärna använder). Alla religioner understryker för sina anhängare att de är en utvald skara eller "hjord" med speciella privilegier. Deras göranden och låtanden har gudomlig sanktion och är därför höjda över vanlig moral och lag. När en grupp anfaller eller anfallas av en annan grupp hyser dess medlemmar följaktligen en övertygelse, inpräntad sedan späda ålder, att de har "rätten på sin sida". Att visa lojalitet mot och göra uppoffringar för andra anhängare av samma tro är lika självklart som att de som har andra religioner är "hedningar", "otrogna", "avfallingar" eller "förtappade" och självklart bör förintas. I den kristna Bibeln finns det gott om skildringar av vad som idag skulle klassificeras som fasansfulla folk-mord. Men skribenterna framställer sådana grymheter som en rättfärdig och välbefogad handling för att bekräfta en militär seger över en föraktlig fiende med annat religiöst hemvist.

Av största vikt för en människogrups överlevnad i en värld full av konkurrens är naturligtvis disciplin, och religiösa ledare utövar ofta en utomordentlig makt över sina församlingsmedlemmar. Fot-folket hotas med gräsliga straff efter döden, ifall de inte lyder, medan de å andra sidan lockas ut i kriget genom löften, för det fall att de skulle stupa i striden, om ett paradiset fyllt med njutningar på en nivå som de endast kunnat drömma om i jordelivet. Gudarna avbildas emellertid inte alltid som milda och välvilliga utan understundom som vredgade och hotfulla, och otaliga sätt att blidka dem har uppfunnits av kreativa präster, som till exempel att betala sagda präster i pengar eller in natura. Religionernas funktion som socialt kitt inom gruppen tycks främjas bäst genom en kombination av löften om framtida fröjder och hot om framtida lidanden.

Än i denna dag spelar religionerna en viktig roll för sammanhållning och isärhållande av folkgrupper. Sannerligen är vi människor, som Wilson skriver, obotliga "tribalister".

Har det på senaste tid uppstått en aggressiv "nyateism"? Svaret på frågan beror på vad man menar med det begreppet. Intresset för vad som ibland kallas de "yttersta" eller "existentiella" frågorna verkar onekligen tillta på åtskilliga håll i världen. Få är dock de som vill

förbjuda andra människor att i godan ro fundera kring dessa frågor och att dyrka sina respektive gudar, lyssna på deras jordiska språk-rör och delta i religiösa ritualer. Däremot känner många människor, inte minst i Norden, ett behov av vaksamhet och försvarsberedskap så att den sekulära grunden i våra samhällen inte försvagas genom ökat inflytande från religiösa samfund med stark drivkraft att tvinga samhället att följa vad de uppfattar som gudomligt givna och därför axiomatiska regler.

Till och med i det jämförelsevis sekulära Sverige skymtar faktiskt en del olycksbådande tecken. Så sent som på 1990-talet infördes i inledningskapitlet till läroplanen för grundskolan en klausul att undervisningen ska ske "i överensstämmelse med den etik som förvaltas av kristen tradition och västerländsk humanism", och i riksdag och regering sitter idag representanter för ett parti som inte bara värnar om religionens utan om en viss religions-tolkningsföreträdare. Den inställningen passar illa in i ett samhälle som vill garantera alla medborgare deras "kulturfrihet", så länge den inte inkräktar på andras eller på generella mänskliga rättigheter. Sann demokrati kan bara finnas i ett land där alla medborgare har samma rättigheter och samma skyldigheter – oavsett till vilken religion de bekänner sig. Bryter man mot den principen, har man avskaffat det demokratiska samhället.

Riklig erfarenhet talar för att ökad religionsmångfald i ett samhälle kan innebära ökad risk för splittring – det sambandet ligger så att säga i sakens natur. Behovet av integration av folkgrupper med olika kulturer, varvid ofta just den religiösa komponenten är framträdande, förnekas av få. Kan man tänka sig att en annan sorts grupp-markör kan överta den roll som religionerna tidigare haft, så att ett samhälle uppstår där samhörighetskänslan övertrumfar de religiösa kulturella separationstendenserna? Frågan är intressant – men svaret ovisst. Eftersom religiositeten bevisligen avtagit inom nationer där medborgarna hyser stort förtroende för myndigheter och stat och där de ekonomiska skillnaderna inte är alltför groteska, kan man kanske föreställa sig att i samhällen där dessa mål prioriteras och åtminstone i viss mån uppnås kommer benägenheten till kulturkonflikter att minska. Internationella jämförelser visar att de nordiska länderna ligger långt framme i denna utveckling. En from förhoppning är att de fortsätter i samma riktning.

"Aggressiv nyateism" – nej. Intensifierade politiska ansträngningar att reducera de kulturella konfliktriskerna – ja. Sist men inte minst: ständig beredskap att försvara det sekulära samhället mot dess fiender.

Staffan Ulfstrand är professor emeritus

i ekologisk zoologi. Hans senaste bok är *Darwins idé. Den bästa idé någon någonsin haft och hur den fungerar idag* (2008).

Där ateismen blev religion

Den sovjetiska regimen försökte systematiskt utplåna religioner och skapade istället en egen religiös tro i form av socialistisk ateism. Till skillnad från andra religioners bortomjordiska utfästelser blev det dock snart tydligt att dess utlovade utopi inte infriades.

Av Nima Sanandaji

Ett av Karl Marx mest kända citat är att religion är "folkets opium". Enligt den marxistiska läran är religion en mekanism som de härskande klasserna skapar för att underlätta förtrycket av massorna. De lägre stående klasserna känner tröst i att deras nuvarande lidande kan omvandlas till lycka i nästa liv, och tappar således fokus på den nödvändiga klasskampen. Religioner ses som hinder i vägen för den socialistiska revolutionen, som ska bygga på att massorna översätter sitt missnöje i uppror mot kapitalismens orättvisor. Dessutom anses kampen mot religioner ha ett egenvärde, eller som Marx själv uttryckte det: "Att avskaffa religioner som människors inbillade lycka är att kräva deras verkliga lycka."

Den kritik mot religion som framförs i marxismen är i sig inte unik, men det är däremot perspektivet på religion efter det socialistiska samhällsskiftet. När väl revolutionen svept bort kapitalismens orättvisor antogs att religioner också skulle försvinna. Trots allt skulle ju massorna inte behöva maskera sin olycka längre, och härskande klasser skulle inte heller längre påtvinga allmänheten dessa läror. Med facit i hand vet vi att utvecklingen såg mycket annorlunda ut. Folken i de socialistiska länderna höll, trots brutalt förtryck, kvar vid sin tro. Inte minst den katolska kyrkan spelade en avgörande roll i de socialistiska diktaturens fall. Vad som är mindre känt är att den sovjetiska regimen, som i årtionden systematiskt försökte utplåna religioner, i processen skapade närmast en egen religiös tro i form av statligt sanktionerad socialistisk ateism.

Under den sovjetiska revolutionen prioriterades bekämpandet av religion lågt av bolsjevikerna, som var upptagna med att säkerställa sin politiska, militära och ekonomiska maktställning. Bolsjevikerna övervägde rentav att utnyttja den ortodoxa ryska kyrkan som en ka-

nal för att rekrytera revolutionärer. Den revisionistiska rörelse som uppstod i kyrkan växte sig dock inte framgångsrikt, och kommunistpartiet intog en alltmer fientlig inställning till kyrkan. I ett telegram till en ledande kardinal klargjorde Lenin 1919: "Partiets mål är att i slutändan förstöra banden mellan de exploaterande klasserna och organisering av religiös propaganda, och samtidigt hjälpa de slitande massorna att faktiskt frigöra sina sinnen från religiösa vidskepelser, och i vid skala organisera vetenskapligt undervisande och anti-religiös propaganda."

Under slutet av 1920-talet organiserade sovjetiska ledare Stående Kommissionen för Religiösa Frågor och dessutom Ligan för Militant Ateism som skulle sprida antireligiös propaganda i samhället. Ligan, som hade nära 100 000 kontor runtom Sovjetunionen, inriktade sig inte enbart på att utplåna religiösa övertygelser, utan också på att angripa socialister som hade fel övertygelser om hur religion skulle bekämpas. Bland annat hänades den trotskistiska uppfattningen att religiös tro skulle överges så fort bönderna fick en traktor. Erfarenheten hade visat att även framstående personer i det sovjetiska samhället höll sig fast vid religiösa övertygelser, vilket ansågs motbevisa den tidigare tesen att tron skulle försvinna av sig själv vid övergången till ett socialistiskt system.

År 1937 utfärdade Sovjetunionen en omfattande opinionsundersökning som visade att allmänheten fortfarande hade starka religiösa övertygelser, varför undersökningen förklarades vara defekt och missledande. Partiledningen tog dock notis om resultaten. Som respons inledde Stalins regim ett systematiskt angrepp på troende som ledde till att tusentals människor avrättades och tiotusentals sändes till Gulagläger. Under den stalinistiska terrorn hade Ligan för Militant Ateism makten att ge order till skolorna, universi-

RELIGIONEN BORTOM VETENSKAPEN

teten, de beväpnade styrkorna, den sovjetiska pressen och andra institutioner i sitt syfte att leta reda på och eliminera religiösa övertygelser. Den paranoida ligan sökte också aktivt troende bland sina egna medlemmar, som bland annat hade som uppgift att leta reda på religiösa möten och delta i dem för att samla information. Ligan försökte säkerställa att medlemmarna själva inte skulle lockas att tro på religiösa budskap, varför deras besök vid exempelvis kyrkomässor strikt reglerades. Dessutom uppmuntrades medlemmarna att bevaka sina kamrater och rapportera in misstänkta troende avvikare.

Till en början hoppades minoritetsreligioner att bolsjevikernas kamp mot religionen i huvudsak skulle riktas mot den ortodoxa ryska kyrkan, som ju hade haft nära band till tsarregimen och förtryckt de mindre religionerna. Men regimen nöjde sig inte med att förfölja, fängsla och mörda den ledande kyrkans företrädare och konfiskera dess tillgångar. Andra kristna grupper, liksom judar och muslimer, utsattes om något för ännu hårdare förtryck. I slutändan förbjöds närmast organiserad religion, bortsett från en hårt förtryckt rysk-ortodox kyrka. Fram till 1940 hade 97 procent av de rysk-ortodoxa kyrkor som existerat 1916 stängts. Den sovjetiska regimen sträckte sig inte heller enbart till brutal behandling av religiösa organisationer och troende människor. Den lanserade därtill propagandakampanjer som syftade till att fylla den klyfta som avsaknaden av religion skulle skapa – med vad partiet betraktade vara rätt tro.

Det finns tydliga tecken på att kommunistpartiet och den sovjetiska staten alltmer intog ställningen att sekularisering inte skulle bygga på frånvaron av övertygelser och traditioner. Istället satsade man på att konvertera allmänheten och eliten till en ny tro: den vetenskapliga socialistiska ateismen. Religioner brukar definieras av att de ger svaret på gåtan om vad meningen med livet är, definierar en moralisk kod som människor bör följa, skapar en rad ritualer som måste följas och fokuserar på dyrkan av det heliga. Den socialistiska ateismen menade till skillnad från kristendomen att belöningen för ett gott liv fanns att finna i den jordliga världen. Dess påbud om den utopiska socialismen, som skulle bli möjlig om människor strikt följde det marxist-leninistiska budskapet, påminner dock om religiösa övertygelser – vilket förstås kan sägas också om andra utopiska politiska ideologier.

Efter revolutionen hade bolsjevikerna verkat för att skapa icke-religiösa alternativ till exempelvis äktenskapsceremonier och begravingar, som förstås är viktiga också för personer som inte tror på religioner. Men de kunde också erbjuda socialistiska alternativ till konfirmationer och döpningar, vilka är specifikt religiösa ceremonier. I Estland verkade partiet exempelvis för att ersätta kyrkliga konfirmationer med så kallade "sommartidsfiranden för unga", vars syfte var att härma tidigare kyrkliga traditioner och ersätta kristna budskap med ateistisk socialism. År 1957 firades ca 10 000 konfirmationer i Estland jämfört med enbart 36 sommardagsfiranden för unga. Två år senare var traditionerna lika vanliga. I slutet av 1960-talet och i början av 1970-talet firades cirka 500 konfirmationer årligen, jämfört med runt 6 000 sommardagsfiranden.

De sovjetiska ledarna, inte minst Stalin och Lenin, började alltmer dyrkas som heliga. Likheten är slående med den dyrkan av kommunistledaren Kim Jong Il som pågick i Nordkorea under hans liv och tycks fortsätta efter att han avled 2011. Balsamering av Le-

Ryssar köar i snön för att få se den döde Lenin.

nins kropp påminner om rysk-ortodoxa övertygelser om att helgons kroppar består längre än vanliga människors efter döden. Att kroppen ställdes ut till allmän beskådan är också i linje med kyrkliga traditioner i Ryssland, där helgons kroppar traditionellt behandlats så. När Jugoslaviens vicepresident Milovan Djilas besökte Lenins grav under 1940-talet anmärkte han "när vi gick ned i mausoleet såg vi hur kvinnor i sjalar gjorde korstecken som om de var på väg att besöka ett helgons viloplats".

I slutet av 1960-talet genomfördes en opinionsundersökning bland befolkningen i Voronezjregionen i Ryss-

land som omfattade en fråga om religiös tro. Intressant nog frågade forskarna inte bara hur många som var icke-religiösa eller ateister bland de svarande. Forskarna lade även till kategorin "aktiva ateister", som 12 procent av de tillfrågade menade sig tillhöra. Givet de märkliga omständigheter som rådde i Sovjetunionen finns det skäl att tro att denna kategori, och i viss mån även kategorin "ateister", syftade på den alternativa tro som partiet och staten hade skapat.

Framförallt under 1930-talet iscensatte Ligan för Militant Ateism en omfattande kampanj för att utvidga sitt medlemstal och sprida sin tro bortom storstäder som Moskva och Leningrad. Antalet medlemmar ökade enligt egna uppgifter från cirka 100 000 individer 1926 till hela 5,5 miljoner 1932. Siffrorna kan förstås vara kraftigt överdrivna. Tillgången till objektiv information från sovjettiden är, av förståeliga skäl, begränsad. Men opinionsundersökningar som genomfördes av Sovjetregimen och studerats efter kommunismens fall tyder på att traditionella religiösa övertygelser fortsatte att vara populära bland allmänheten. Det tycks också som om den vetenskapliga socialistiska ateismen inte riktigt fick det fäste som den var tänkt att få.

Erfarenheten förvävar i slutändan inte, då historien visar att det krävs relativt lång tid för att med våld och förtryck trycka ned religiösa övertygelser eller ersätta dem med nya trossystem. Många vände sig i tyshet till traditionella religioner som ett sätt att behålla inte bara sin tro utan också sin samhällsreligiösa identitet, i protest mot den sovjetiska socialismen. Inte minst var fallet så i icke-ryska samhällen i unionen, vilkas säregna kulturella attribut sällan tolererades av den sovjetiska staten. Detsamma gällde för kommuniststaterna i centrala och östra Europa som dominerades av ledningen i Moskva.

Kanske var inte heller den alternativa tro som sovjetiska ledare tillhandahöll särskilt konkurrenskraftig. Ingen kan trots allt bevisa att islam eller kristendomen kommer med sanna eller falska löften om paradiset som väntar de rättrogna i ett liv efter detta, eftersom frågan per definition är omöjlig att besvara. Men den vetenskapliga socialistiska ateismen utlovade en socialistisk utopi i jordelivet, som vi till skillnad från eventuell tillvaro efter döden objektivt kan studera. De sovjetiska medborgarna insåg snabbt att den jordliga utopin inte skulle infrias i deras livstid, om någonsin. Erfarenheterna från Sovjetunionen visar därmed inte bara hur farligt det är att aggressivt angripa religiös tro med statens maktapparat; utan bekräftar också Marx idé om att härskande klasser gärna vill kontrollera vad vi tror på, inte minst i autoritära samhällen där staten definierar trossatser som vetenskaplig sanning.

Nima Sanandaji är vd för tankesmedjan Captus. Han är aktuell med boken *Från fattigdom till framgång. Om iranska invandrare som lyckas, och om svek* (2012)

Den irrationella ateismen

För kompromisslösa ateister har det blivit alltmer vanligt att hävda att religionen är alltigenom ond. Hur har en sådan intolerans blivit acceptabel?

Av Bryan Appleyard

Två ateister – John Gray och Alain de Botton – och två agnostiker – Nassim Nicholas Taleb och jag – träffas över en middag på en grekisk restaurang i Bayswater, London. Samtalet är gemytligt och vänligt, för att sedan plötsligt bli intensivt när nyateismen tas upp. Tre av oss, inklusive de båda ateisterna, har utsatts för övergrepp från denna kult. Bara Taleb verkar ha klarat sig undan oskadd, och vi konstaterar att det måste bero på att han kan matematik och folk är rädda för matematik.

de Botton är det senaste och därmed också det mest chockade offret. Han har just kommit ut med en bok, *Religion for Atheists. A Non-Believer's Guide to the Uses of Religion*, där han försiktigt hävdar att ateister som han själv har mycket att lära av religionen och att religionen i själva verket är för viktig för att lämnas åt de troende. Han har också föreslagit ett ateistiskt tempel, en plats där icke-troende kan ta del av tystnadens och meditationens hugsvalelse.

Det räckte för att en nyateistisk *fatwa* skulle nedkallas över honom med full kraft. Särskilt idén om ett tempel fick dem att sträcka sig efter sina bästa förbannelseböcker.

"Jag rullar med ögonen så hårt att det gör ont", skrev den amerikanske biologen och nyateistiske bloggaren P Z Myers. "Ta gärna en paus för att kräkas. Jag hoppas ni har hinkar till hands." Myers har en färgstark men begränsad prosapalett.

Hot om våld har förekommit. de Botton har fått höra att han ska få stryk och tarmarna utslitna. I ett mejl stod helt enkelt: "Du har förrätt ateismen. Gå över till den andra sidan och dö."

de Botton finner det hela förbryllande: detta oväntade uppdykande i vår kultur av en tyrannisk sekt som utan vidare är beredd att piska upp en pöbelmentalitet. "Att säga något i stil med 'Jag är ateist;

jag menar att religioner inte är alltigenom onda', har blivit en dramatiskt märklig sak att säga, och om man säger det på nätet får man rasande mejl där man kallas fascist, idiot eller däre. Det här är ett mycket märkligt ögonblick i vår kultur. Hur har det blivit så här?"

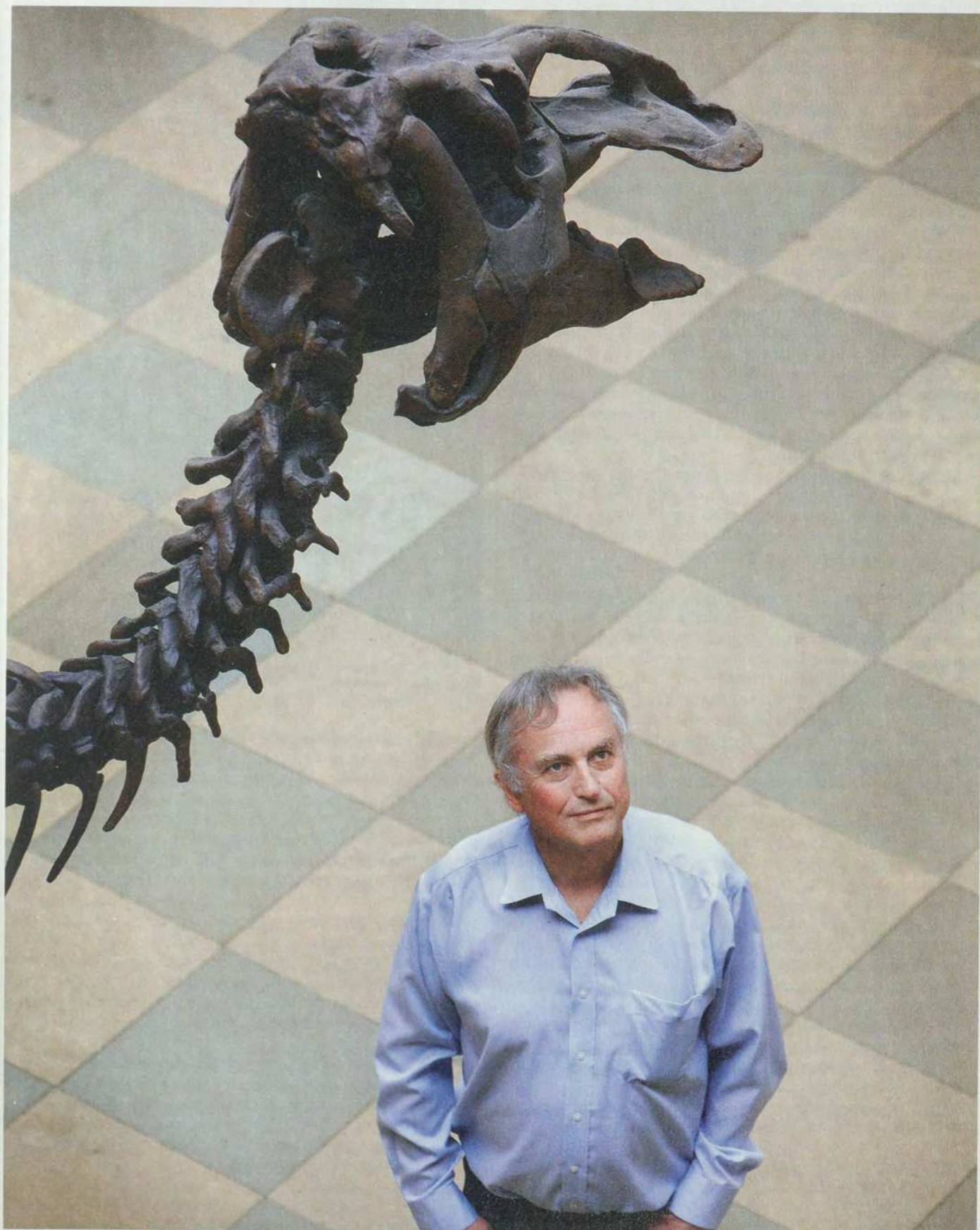
Låt oss börja med en definition. Med "nyateism" menar jag ett tredelat trossystem baserat på övertygelsen att vetenskapen erbjuder den enda vägen till sanningen och att alla religioner är irrationella och destruktiva villfarelser.

Ateism är bara en tredjedel av denna exotiska ideologiska cocktail. Sekularism, rörelsens politiska gren, är en annan tredjedel. Nyateister förutsätter ofta att det ena och det andra är samma sak; men i själva verket är ateism en metafysisk ståndpunkt och sekularism en uppfattning om hur samhället bör organiseras. En kristen kan alltså utan vidare vara sekularist – faktum är att till och med Kristus var det när han sa "Ge kejsaren vad kejsaren tillhör" – och en ateist kan vara anti-sekularist om han menar att man bör ta hänsyn till religiösa uppfattningar i offentligheten. Men på något förvirrat sätt har dessa två idéer kommit att kombineras av kultanhängarna.

Nyateismens tredje ben är darwinismen, de nyateistiska stormtruppernas ak-47. Ensam bland vetenskapsmän, och kanske genom Richard Dawkins enorma inflytande, har Darwin hyllats som det slutliga, definitiva beviset inte bara på att Gud inte existerar utan också på att religionen som helhet är ett unikt farligt hot mot den vetenskapliga rationaliteten.

"Det finns ett märkligt antagande", säger den amerikanske filosofen Jerry Fodor, "att om man är darwinist så måste man vara ateist. För egen del är jag antidarwinist och ateist. Men folk är så motsägelsefulla i de här frågorna att jag har svårt att förstå vad det är som driver dem."

RELIGIONEN BORTOM VETENSKAPEN

Richard Dawkins.

FOTO: NY TIMES/SCANPIX

Den nyateistiska rörelsen har tilltagit i styrka de senaste två decennerna och nyligen exploderat i högst offentliga sammanhang. Sayeeda Warsi, medordförande för det brittiska konservativa partiet, fick rubriker när hon höll ett tal i Vatikanen om riskerna med sekulär fundamentalism, som syftar till att hindra religioner från att ha en offentlig röst eller roll. Warsi, själv muslim, delar in dem som sprider denna antireligiösa impuls i två kategorier. För det första har vi den välmenande liberala eliten, som vill undertrycka religionen för att ingen ska ta anstöt. För det andra har vi den "perverse typen av sekulära" troende, som av princip vill "utplåna religionen från den offentliga sfären".

"Varför", frågar hon mig, "är förnuftsanhängarna så oförnuftiga?"

På väg till flygplatsen inför sitt tal i Rom råkade Warsi få höra Dawkins, nyateismens högste profet, i programmet *Today* på BBC:s Radio 4. Han ville hylla en undersökning som visade, åtminstone enligt hans uppfattning, att det förment kristna Storbritannien var en bluff. Människor som sade sig vara kristna gick inte i kyrkan och visste inte mycket om sin tro. Giles Fraser, präst i engelska kyrkan, utmanade då Dawkins genom att be honom ange hela titeln på Dawkins *Om arternas uppkomst*. Dawkins blev förvirrad och misslyckades. Frasers poäng var att Dawkins därför, enligt sitt eget kriterium, inte var darwinist. Dawkins, som nu blivit ännu mer förvirrad, utbrast i sitt svar: "Oh, God!"

"Så snart han tappade kontrollen sa han 'Oh God'", erinrar sig Warsi. "Till och med den mest uttalade sekuläre fundamentalisten kände alltså, i denna prövningens stund, ett behov att vända sig till Den allsmäktige. Det vederlägger ju lite grann hans eget argument om att bara människor som går i kyrkan har en tro."

För de Botton är Dawkins en psykologiskt oroande gestalt. "Han har intagit en mycket märklig ståndpunkt. Han är ovanlig såtillvida att han kom från en familj inom den brittiska anglikanska eliten, med alla dess privilegier, sedan hade han sin enastående karriär och nu står han i spetsen för något som faktiskt kan kallas en kult [...] Jag tror att det som hände var att han skrämdes av den militanta hållningen bland de religiösa människor han träffat på sina resor, och att det har drivit honom till den andra sidan."

"Han verkar ha drabbats av en sorts psykologisk kollaps, en kollaps i de mognadsresurser som hindrar människor från att kantra. Han har vad psykoanalytiker skulle kalla en djup rigiditet inom sig."

Jag frågar Fraser vad han tror är rötterna till denna ideologiska rigiditet bland nyateisterna. "Den sammanfaller med efterspelet till 11 september", säger han. "Islam är fienden för dem. Det var uppenbart sant om [Christopher] Hitchens, och Dawkins har sagt något i stil med att 'det är världens mest ondskefulla religion'."

"I Hitchens fall hängde det ihop med liberal interventionism. Det är också helt klart en amerikanisering. Det har spillt över från deras kulturkrig [...] Människor är förbannade på Dawkins för att det finns en känsla av att 'så gör vi inte här'."

För mig blev händelserna den 11 september 2001 förvisso en katalysator, den nya ingrediens som förvandlade den redan sjudande blandningen av antireligiösa känslor till ett explosivt hopkok. Själv uppvuxen i en vetenskaplig familj hade jag accepterat sunda förnufts ortodoxi, det vill säga att religion och vetenskap är två skilda men komplementära storheter som inte står i strid med varandra, eller det som den store evolutionsbiologen Stephen Jay Gould kallade "icke-överlappande auktoriteter" (*non-overlapping magisteria*, eller Noma). Jag blev först medveten om min egen självbelåtenhet i detta avseende när jag intervjuade Stephen Hawking strax före utgivningen av *Kosmos. En kort historik* (1988). Han hade då blivit – det var hans dåvarande fru som berättade det för mig – våldsamt anti-

James Watson.

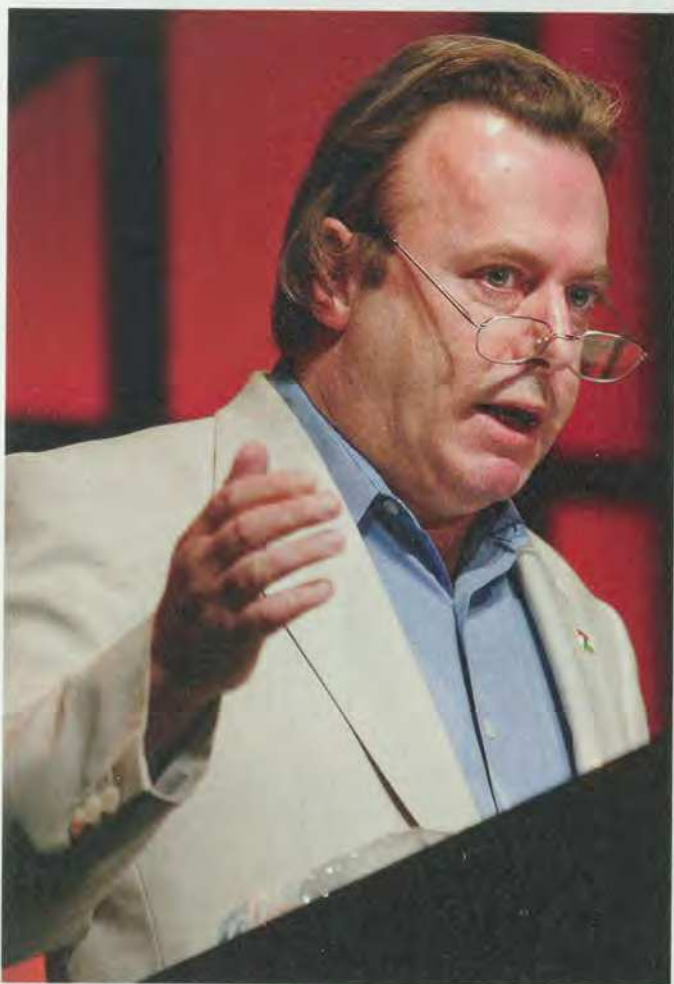
FOTO: CORBIS/SCANPIX

religiös. Och i min närvaro var han föraktfullt antifilosofisk. Det hade alltid funnits en antireligiös ådra i vetenskapen, en ådra som funnits där sedan Galileo och onekligen vuxit sig starkare efter Darwin. Under efterkrigstiden medgav både Francis Crick och James Watson att en av deras främsta drivkrafter för att nysta upp dna:s molekylstruktur var att undergräva religionen. Det antireligiösa draget stärktes ännu mer i det allmänna medvetandet när Dawkins lade fram den nydarwinistiska syntesens konturer i sin fina bok *Den själviska genen* (1976). Under 1990-talet blev det rutin att höra vetenskapsmän – här i Storbritannien särskilt Peter Atkins och Lewis Wolpert – ösa sitt förakt över filosofins och religionens anspråk. Av helt ovetenskapliga skäl befann de sig i en triumfatorisk sinnesstämning. Försäljningen av *Kosmos. En kort historik* hade fått förskotten för populärvetenskapliga böcker att skjuta i höjden, och ju mer häpnadsväckande påståenden, desto bättre pengar.

Samtidigt som jag noterade detta upptäckte jag att marken hade förskjutits under min egen bekväma ortodoxi. Vetenskapliga tänkare var inte längre beredda att acceptera Noma, idén om vetenskap och religion som skilda, komplementära sfärer som inte stod i strid med varandra. I början av 1990-talet deltog jag i en debatt med Dawkins vid Världsekonomiskt forum i Davos.

Där hävdade han, mött av kraftiga applåder, att Guds existens var en vetenskaplig fråga. Om Gud inte kunde leva upp till vetenskapliga beviskrav, måste Han helt enkelt dödförklaras. Det fanns inte

RELIGIONEN BORTOM VETENSKAPEN

Christopher Hitchens.

FOTO: GENE BLEVINS/CORBIS/SCANPIX

längre två auktoriteter utan bara en, som vi alla måste böja oss inför.

Efter attackerna i september 2001 brast alla förbehåll och fördämningar och nyateismen blev en fullfjädrad ideologi, präglad av sådana böcker som Dawkins *Illusionen om Gud*, Sam Harris *The End of Faith*, Daniel Dennetts *Breaking the Spell* och Christopher Hitchens *Du store Gud? Hur religionen förgiftar allt*.

Dessa författare blev kända som den nya ateismens fyra ryttares. Det var ingen tillfällighet att deras böcker utkom inte bara efter attackerna den 11 september, utan också i en tid av nydarwinistisk segervittring. Det mänskliga genomprojektet (HUGO), kombinerat med populariseringen av det senaste darwinistiska tänkandet, framställdes som kungörandet av att vetenskapen hade knäckt det mänskliga livets problem. Dessutom verkade framväxten av den evolutionära psykologin – en analys av mänskligt beteende baserad på spårandet av drag i människans utvecklingshistoria – visa att även det mänskliga medvetandet snart skulle falla för nyateismens logik.

Det var mitt uppe i allt detta som Fodor och kognitionsvetaren Massimo Piattelli-Palmarini publicerade *What Darwin Got Wrong*, en mycket sofistikerad analys av darwinistiskt tänkande som kom fram till att teorin om naturligt urval inte kunde formuleras på ett motsägelsefritt sätt. Då tog det hus i helvete. Invektiven haglade så tätt att Fodor svor att aldrig mer läsa en blogg. Provokatören Myers förklarade att han inte hade för avsikt att läsa boken, men ägnade ändå 3 000 ord åt att sabla ner den, en anmärkningsvärt uppriktig uppvisning i intellektuellt tyranni. Fodor skrockar nu vid minnet. "Jag sa att vi borde svara med att vi inte hade för avsikt att läsa hans re-

cension, men att vi ändå tyckte att han hade helt fel."

För honom spelar evolutionspsykologin en stor roll i detta tänkesätt med dess avsky för religion. "Jag tror att idén är att vi ska förstå varför det finns religion på darwinistiska grunder, utan att behöva ta upp frågan om det är sant. Men det där är bara påhittade historier. Om man hittade en varelse med två huvuden och ett horn i mitten kunde man koka ihop en historia ur evolutionen som säger att det var toppen att ha två huvuden med ett horn i mitten. Det är bara slappt tänkande."

Problemet med militant nyateism är i sista hand att den representerar ett djupgående kategorimisstag. Att förklara religion – eller för den delen mänsklig erfarenhet – i vetenskapliga termer är fåfängt. "Det vore lika bisarrt som att dra igång en vetenskaplig undersökning om sanningen i *Anna Karenina* eller kärleken", säger de Botton. "Det är ett symptom på malplacerad tilltro till vetenskapen [...] Det är ett slags kategorimisstag. Det är en allvarligt missriktad fråga, och ju oftare man ställer den, desto mer bisarra och underliga svar får man fram."

Projektet är också märkvärdigt poänglöst. För några år sedan hyrde jag en bil vid Los Angeles flygplats. Radion var inställd på en religiös station. Då jag i en främmande bil inte vågade mig på att samtidigt försöka ändra kanal och köra på I-405, världens mest skrämmande väg, fick jag till min förvåning höra att nästa gäst i den kristna pratshowen var Christopher Hitchens.

Att förklara religion
– eller för den delen
mänsklig erfarenhet – i vetenskapliga
termer är fåfängt.

I sina finaste, klangfulla toner och med bruk av långa och lärda ord slet Hitchens den stackars programpresentatören i stycken. Sedan fick han frågan om världen vore en bättre plats om vi gjorde oss av med alla religioner. "Nej", svarade han. Jag höll på att krascha med bilen.

Svaret visar på det fåfänga i det nyateistiska projektet. Religionen kommer inte att försvinna. Det är en naturlig och legitim reaktion på människans villkor, på det mänskliga medvetandet och på människans ovetskap. Något av det mest slående som framkommit genom vetenskapens utveckling har varit avslöjandet av hur lite vi vet och hur lätt det vi tror oss veta kan kullkastas. Dessutom, som Hitchens i praktiken medgav och som nyateisterna bevisar genom sin ideologiska stelbenthet och häftighet, är frånvaron av religion ingengarant för att den demoniska sidan i vår natur kommer att suddas ut. Det borde människor ha lärt sig av kommunismens katastrofalt misslyckade ateistiska projekt, men alltför många har inte gjort det.

Lyckligtvis har motreaktionen mot nyateismen inletts, inspirerat av kultens egen intolerans. I julnumret av *New Statesman* intervjuades Hitchens av Dawkins. Halvvägs genom samtalet frågade Dawkins: "Oroar du dig någonsin för att om vi vinner och så att säga raserar kristendomen, att detta vakuum kunde fyllas av islam?" Under middagen på restaurangen i Bayswater skrattade vi alla åt frågan, men det var ett skratt blandat med olust. Historien om försök att radera religionen är kantad av såväl troendes som icke-troendes lik. Det finns många vägar till sanningen, men kultisk intolerans är inte en av dem.

Bryan Appleyard är journalist och författare. Hans senaste bok är *The Brain is Wider Than the Sky. Why Simple Solutions Don't Work in a Complex World* (2011).

Översättning: Jim Jakobsson

Artikeln är tidigare publicerad i *New Statesman*.

Utan förmåga att begripa kosmos

Frågan om varför universum finns har gäckat filosofer och vetenskapsmän alltsedan antiken. Men redan Descartes visade på det fåfänga i att leta efter orsaker baserade på ändamålsenlighet.

Av Ulf Danielsson

Ar 1644 formulerade Descartes en av de grundläggande förutsättningarna för all modern naturvetenskap. I sin *Principes de la philosophie* lade han fast det som en gång för alla skulle utgöra skiljelinjen mellan teologin och naturvetenskapen. Med Descartes analys i bakhuvudet skulle man aldrig mer behöva blanda samman begreppen och därigenom riskera att åstadkomma dålig vetenskap.

Dessförinnan hade Galilei visat vägen till matematiken som det enda språket utrustat med tillräcklig skärpa och precision för att kapabelt kunna hantera naturens alla fenomen. Galilei hade därtill demonstrerat vikten av att ödmjukt och lyhört fråga naturen själv till råds genom noggranna och empiriska experiment där drömmar och förutfattade meningar ersätts av oomtvistade fakta. Men det som Descartes kom fram till var på många sätt ännu mer djupgående och revolutionerande. Hans slutsats var att man i naturvetenskapen aldrig får leta efter orsaker baserade på framtida ändamål. Ingen förklaring av ett naturfenomen får ta sin utgångspunkt i att det finns ett förutbestämt och slutgiltigt syfte. I och med detta skilde sig naturvetenskapens och teologins vägar slutgiltigt och oåterkalleligt.

Det här var förstås ett avgörande brott med den gamla vetenskapen, utformad av Aristoteles, där sökandet efter ändamålet var av central betydelse. Aristoteles definierade fyra olika typer av orsaker, de materiella, de formella, de verkande och dessutom orsaker baserade på just ändamål. Det är inte alldeles lätt att översätta Aristoteles karaktäristik till ett modernt språk, men i grova drag handlar den om följande.

Den materiella orsaken svarar mot den materia som bygger upp det vi är intresserade av, medan den formella orsaken är den form som materien tar. Dessa första två typer av orsaker handlar alltså ba-

ra om att få aktörerna på plats inför det skeende som man sedan vill beskriva. Den verkande orsaken, däremot, är det som vi med ett modernt språkbruk skulle kalla för kausalitet – det vill säga orsak och verkan – och beskriver hur det ena leder till det andra.

För att illustrera resonemanget är det kanske bäst att använda Aristoteles eget exempel där han funderar över varför en viss staty kommit till stånd. Han konstaterar att den materiella orsaken ges i form av det brons som bygger upp statyn, den formella orsaken är vem den skall avbilda, och den verkande orsaken är bildhuggaren som hugger. Men något saknas förstås. Vi måste också förstå i vilket syfte som statyn skapas. Detta är den fjärde av Aristoteles orsaker. Utan den kan vi knappast säga att vi fullt ut förstår varför statyn existerar. Kanske vill bildhuggaren hylla en kung eller någon nära älskad? Kanske vill bildhuggaren bli berömd eller tjäna en slant? Eller kanske det bara är glädjen över att skapa?

Aristoteles slår fast att "en naturvetare måste studera alla fyra orsakerna" men han framhåller ändamålsorsakerna som särskilt viktiga. Han ser ingen fundamental skillnad mellan de företeelser han kan finna i naturen och de som är skapade av mänsklig hand. Han argumenterar inte minst för att det måste finnas ett syfte bakom hur väl ett djurs olika kroppsdelar samverkar. Visst, erkänner han, om regnet förstör grödan är det en tillfällighet som inte har med något syfte att göra. Men att slumpen på samma sätt skulle kunna ligga bakom det levande livets goda anpassning avfärdar han som orimlig. Empedokles tanke – en tidig föregångare till Darwins naturliga urval – att de varelser som av en slump råkat sättas ihop på rätt sätt är de som överlever, och att detta skulle utgöra en tillräcklig förklaring, avfärdar han som uppenbart orimlig.

I den moderna naturvetenskap som följde efter Descartes nöjer >>

RELIGIONEN BORTOM VETENSKAPEN

vi oss med de tre första av Aristoteles orsaker. Vad är orsaken till att ett äpple faller från en gren? Den materiella orsaken är den materia som bygger upp jord, äpple och träd. Den formella orsaken är den form materien tar. Den verkande orsaken är tyngdkraften som överkommer andra veknande krafter i äpplets skaft som får det att släppa. Men till vilket syfte? Inget. Det finns inga syften eller avsikter i naturen. Inga finala orsaker. Äpplet faller inte för att Newton skall se och förstå.

Just detta är bland det viktigaste, men kanske också det svåraste, att som naturvetare rätt förmedla till den allmänintresserade. Det ligger ju något så djupt mänskligt i att leta efter ändamålet. Att ställa frågan varför? Vi har en drift att skapa historier som ger oss en möjlighet att förstå och hantera såväl det egna livet som den omgivande världen. Den goda historien kräver ett syfte, en avsikt, en mening. Som människor söker vi ständigt denna mening. Det handlar om en evolutionärt betingad misstänksamhet som stämmer till varsamhet och försiktighet mörka kvällar när faran kan lura. Vi föreställer oss hur ett vildjur eller en rånare kan gömma sig i busken. En skugga av ett träd eller sten tolkar vi som en levande varelse med farliga syften. Den som inte har fantasi nog överlever inte. Det är alltid bäst att vara på den säkra sidan.

Vi ler åt barnet som ritar öga och mun på de ting som vi vuxna vet inte ens är döda. Solen är glad tills det arga molnet glider fram och gör henne – för nog är det en hon? – ledsen. Bilarna och bussarna, tåg och flygplan, alla blir till varelsen med avsikt och känslor i sagans värld. Man skulle kunna tro att detta barnsliga förhållningssätt till världen växer bort, och att vi som vuxna inte längre behöver avsiktens metafor för att rätt förstå naturens och omgivningens dynamik. Men sator fungerar också på den som är stor. Deras pedagogiska värde är oslagbart och jag använder det själv när jag skall beskriva något inom fysiken eller naturvetenskapen i allmänhet. Någorlunda medveten om att jag egentligen gör våld på det jag vill förmedla, men övertygad om att det är för ett gott syfte.

Kanske behöver jag någon gång förklara att partikelfysikens partiklar kan indelas i fermioner och bosoner? För fermionerna finns det begränsningar för hur väl man kan packa ihop dem medan motsvarande egenskaper saknas hos bosonerna. Elektroner är fermioner och det är just därför atomer har de egenskaper de har och att kemien med sitt periodiska system överhuvudtaget fungerar. Man kan, om man så vill, säga att fermioner är osällskapliga och att bosoner är sällskapliga. Se där ett förmänskligande som jag ibland ytterligare förstärker genom att rita ledsna och glada munnar på de olika partiklarna. Det fungerar lika bra om publiken utgörs av femteklassare eller medlemmar av Kungliga Vetenskapsakademien.

Men ibland kan det gå på tok och den pedagogiska ambitionen blir fullständigt förfelad. Den goda historien tar överhanden och våldför sig på de fakta som man har avsikten att förmedla – som i de sagor som det är så frestande att berätta om evolutionen. Det är ju så lätt att slarvigt men lättbegripligt påstå att gasellen genom evolutionen blivit snabb med syfte att den skall kunna springa ifrån lejonet. Evolutionen skapar avsiktligt goda och användbara egenskaper och bidrar till en utveckling mot objektiva allt bättre och bättre egenskaper.

Men så är det förstås inte. I biologins och genetikens värld saknas varje avsikt. Allt är bara en själlös konsekvens av genetisk slump och ett obarmhärtigt urval. (Inte ens här kan jag låta bli att sticka in ett värderande och missriktat ord som "obarmhärtigt".) Den meningsgivande historien som en beskrivning av evolutionen, vars stora poäng är att den just saknar mening, blir på så sätt en ironisk och paradoxal negation av sig själv. Empedokles hade rätt och Aristoteles fel.

Och hur ser det ut i fysiken som ju utger sig för att vara den mest objektiva och över mänskliga fördomar mest upphöjda av vetenskaperna? Hur är det med det sökande efter skönhet och enkelhet som så ofta framhålls? Så länge det handlar om en beprövad metodik som erfarenhetsmässigt leder till goda resultat är det oproblematiskt. Men när det börjar handla om en förutfattad mening om hur naturen måste vara inrättad blir det till något annat. Plötsligt kastas man tillbaka in i en ålderdomlig värld där just det ändamål med världen som Descartes vill göra rent hus med är legitimt. Begrepp som ändamål och syfte, även enkelhet och skönhet, förutsätter ju ett subjekt eller en betraktare. Vem har bestämt syftet? Vem avgör om det är vackert?

Fysiken klarar sig nog alldeles utmärkt utan den fjärde orsaken. Visserligen kan man väl förundra sig över hur fantastiskt väl inrättat vårt universum är för att vi och det levande skall kunna existera. Men istället för att i detta ana ett välviligt syfte räcker det att föreställa sig att universum faktiskt bara är långt mycket större än vad vi hittills lyckats utmäta. Stort nog för att inrymma både det som ur vårt perspektiv

Naturvetenskapen handlar, enligt Descartes, per definition om den del av existensen där det saknas syfte och finala orsaker. Detta slags yttre värld står i bjärt kontrast till den subjektiva mänskliga sfär där vi alla, naturvetare eller ej, lever vårt liv.

är gott och det som är ont. Vi har förstås råkat bli till där förutsättningarna, av en slump, är tillräckligt gynnsamma, men bortom horisonten väntar nya och främmande världar. Kanske vårt universum bara är en liten ö i ett ofattbart stort och rikt multiversum?

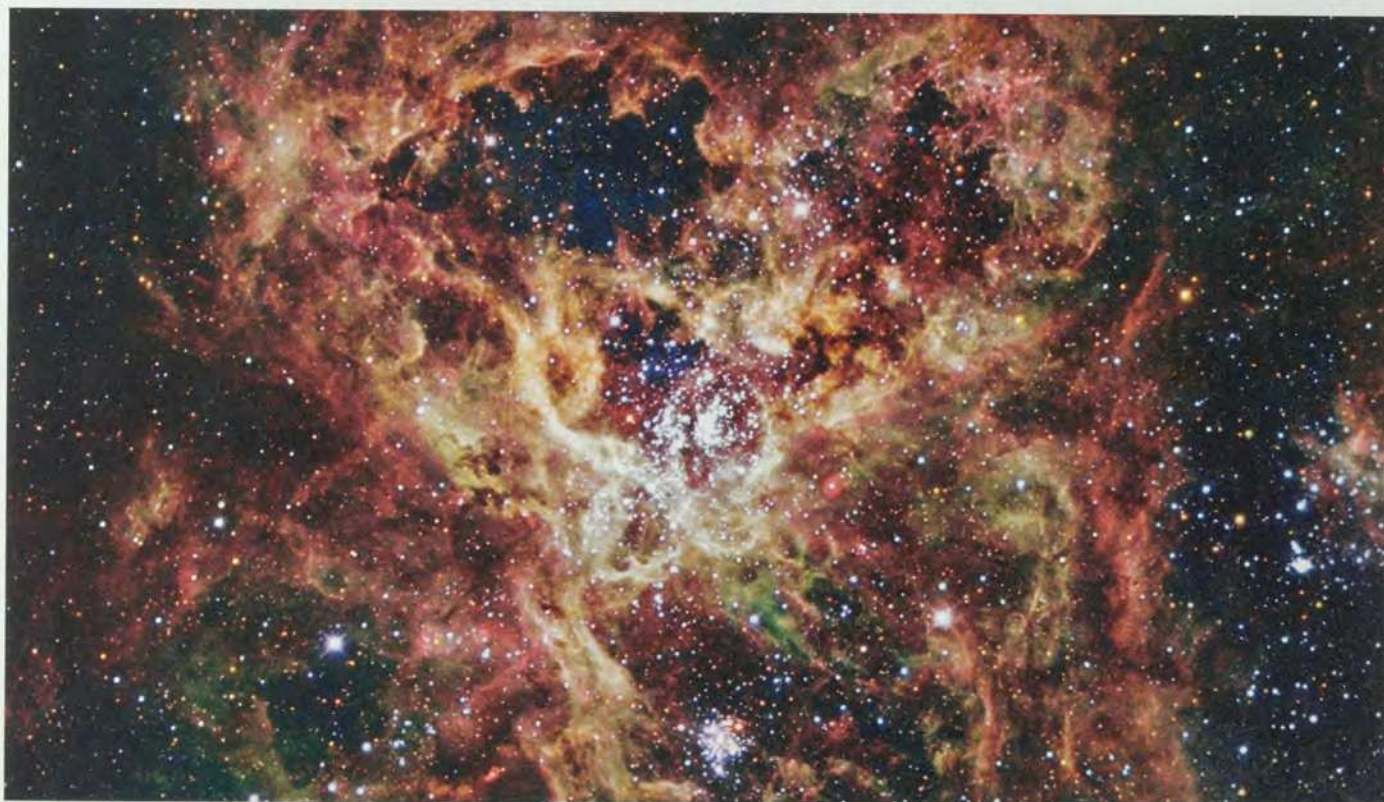
Detta är i alla fall det slags universum som strängteorin – den moderna fysikens försök att skapa en teori för allting – tycks leda fram till. Till en början vägledades arbetet med teorin av en förhoppning att i dess ekvationer hitta det enda möjliga svaret och få en förklaring till vårt universums egenskaper i form av unika och utsökt vackra lösningar till strängteorins ekvationer. Allt skulle

vara entydigt bestämt av matematisk nödvändighet och vårt universum skapat för att förverkliga den perfekta skönhetens syfte och princip. Men istället har teorin under senare år visat på det rakt motsatta och de möjliga världarnas rikedom tycks istället långt större än vad någon kunnat ana, frukta eller hoppas på. På så sätt kan Aristoteles fjärde orsak rensas bort från fysik och kosmologi på samma sätt som den för länge sedan förlorade sin roll inom biologin.

Naturvetenskapen handlar, enligt Descartes, per definition om den del av existensen där det saknas syfte och finala orsaker. Detta slags yttre värld står i bjärt kontrast till den subjektiva mänskliga sfär där vi alla, naturvetare eller ej, lever vårt liv. Syfte och ändamål är en ju självklar del av vardagen. Vi utför ständigt handlingar väl medvetna om motiven och vi tolkar in motsvarande avsikter hos våra medmänniskor. Hela den av människan skapade världen är full av mening. Aristoteles analys av orsakerna till skulpturen av brons känns i detta sammanhang alldeles rätt och riktig.

Man måste också skilja på vetenskapen som fenomen och den enskilde vetenskapsmannens personliga drivkrafter och motiv. Det

RELIGIONEN BORTOM VETENSKAPEN

Nebulosa Tarantula, som ingår i vår granngalax Stora magellanska molnet.

FOTO: SCIENCE PHOTO LIBRARY/IBL BILDBYRÅ

är inte bara Newton – endast två år gammal det år Descartes formulerade sin princip – som långt senare fortsatt att blanda de olika världarna. Men egentligen är detta inte så väsentligt – det är resultatet som räknas. En i Descartes mening objektiv och sund vetenskap kan mycket väl skapas av människor vars världsbild och drivkrafter inte på något sätt är i samklang med det upphöjda idealet. Den inspiration som leder tanken rätt, och ger en användbar och fruktbar lösning, kan komma från ett oväntat håll. Men slutsatsen är och förblir densamma. Descartes hade rätt. I naturen behöver vi aldrig ta till den fjärde orsakens syfte. Det är bara i den subjektivt mänskliga sfären där mening och syfte förefaller så ofrånkomligt verkliga.

Men vad är egentligen verkligt? Är allt detta en illusion? Är den mening vi ser bara en konstruktion? Detta är den stora fråga som så mycket av den debatt som engagerar religiösa, agnostiker och ateister egentligen handlar om. Kan den fjärde orsaken alltid reduceras till de andra tre? Hur långt sträcker sig Descartes analys?

Frågan kan förstås formuleras ur såväl en principiell som en praktisk utgångspunkt. Även om de finala orsakerna i en fundamental mening helt saknas kan det vara omöjligt för oss att inta ett perspektiv där detta blir uppenbart. Det ligger ju något paradoxalt i att vi skall kunna ställa oss utanför oss själva och reducera vår egen drivkraft och sökande efter syfte till något som saknar just dessa egenskaper. Vi kan ha en övertygelse om att det förhåller sig på det ena eller andra sättet, men detta är inte samma sak som att med vetenskapliga skärpa kunna föra ståndpunkten i bevis. Kanske en annan och högre utomjordisk intelligens, utvecklad på en annan planet, har förmågan att analysera sönder vår mer begränsade hjärna in i minsta detalj på ett sätt som vi inte klarar? Och därigenom förstå hur

allt bara handlar om neuroners elektriska impulser eller något annat som vi inte alls har någon vetenskap om? Någon utsikt att förklara för oss lägre stående stackare på ett begripligt och övertygande sätt finns dock inte. Vi saknar, närmast per definition, förmågan att begripa. Men när dessa utomjordingar sedan skall betrakta sig själva och fullt ut förstå sin egen förväntade brist på syfte befinner de sig i samma hjälplösa läge som vi.

Och detta är kanske den allra mest avgörande insikten? Att alldeles oavsett hur skarpsinnigt vi tror oss kunna resonera kring dessa de yttersta frågor finns det ingen anledning att egentligen ta det vi kommer fram till på så särskilt stort allvar? Något kan vi väl säga om himlarnas rörelser, småkrypens liv och atomernas uppbyggnad. Men det mesta som rör vår egen mänsklighet, och alldeles särskilt när Aristoteles första tre orsaker vill kompletteras av den förvirrande fjärde, måste förbli preliminärt och osäkert.

Det finns ju, trots allt, ett antal grundläggande fakta att ta i beaktande när man ägnar sig åt dessa funderingar. Den mänskliga hjärna som vi förväntar oss skall kunna begripa sig på hela universum väger ett drygt kilo och innehåller runt hundra miljarder nervceller. Men detta är ändå inte fler celler än att det i det synliga universum finns ungefär lika många galaxer. Vår Vintergata är en av dessa galaxer och innehåller i sin tur ett par hundra miljarder stjärnor som var och en väger omkring tusen miljarder miljarder kilo. Detta jättelika kosmos med en historia bakåt på nära 14 miljarder år skall alltså greppas av en liten grå klump som i sin tur är en del av det som den själv försöker att fänga.

Ha detta i åtanke varje gång en företrädare för en religiös livsåskådning, eller en vetenskapsman, försöker slå i dig att han eller hon vet varför universum finns. Kanske vet de mindre än vad de själva tror.

Ulf Danielsson är professor i teoretisk fysik vid Uppsala universitet. Hans senaste bok är *Den bästa av världar. Skapelse, slump, apokalyps, död* (2008).

Den tyske historikern **Karl Schlögel** fascineras och förfäras över våldet och terrorn under Stalin. Han anser att historiker i högre grad borde ta hjälp av skönlitteraturens berättartekniker för att förklara det till synes oförklarliga.

Av Mats Wiklund

»Ryssarna är inte rädda längre«

Stalin-eran fascinerar inte minst genom att den mänskliga naturens sämsta sidor blottläggs. Terrorn genomsyrade allt: deformerade, tystade och bröt ned. Att säga sanningen, att vara ärlig, var förenat med dödsfara.

En av de mer heroiska insatserna gjordes av Mikhail Bulgakov. I all sin enastående fantasirikedom bidrog hans roman *Mästaren och Margarita* till att bryta ned förtroendet för kommunismen minst lika effektivt som *Gulagarkipelagen* av Aleksandr Solzjenitsyn. Bulgakov, liksom Solzjenitsyn, var på plats och kunde bära vittnesmål. Den förstnämnde genom sin inbillningsförmåga, den andre genom sin obändiga sanningslidelse.

I det sista kapitlet av *Mästaren och Margarita* låter Bulgakov Margarita flyga över Moskva. Hon ser in i lägenheter, blickar ned på trafiken och människomyllret. Inget undgår henne. Flygandet är en befrielseakt. Hon har besegrat den stad och de onda krafter som fjättrat henne och hennes älskade.

Detta är en skildring av Moskva och dess människor som utsätts för någonting exceptionellt – ett besök av Djävulen själv. För Bulgakov kan kommunismens människofientlighet bara skildras som en grotesk avvikelse från norm- och verklighetsuppfattning. Bokens fiktiva analys av stalinismen och dess natur bygger på hans egna erfarenheter av de händelser under 1920- och 30-talen som slutligen ledde fram till den stora terrorn. Bulgakov var i stort sett färdig med *Mästaren och Margarita* 1937, vilket skulle visa sig bli ett ödesdigert år när bolsjevikernas revolutionära nit övergick i ett skräckvælde med Moskva som centrum.

”En närläsning av Mikhail Bulgakovs roman ger mer än enbart en inblick i en struktur eller ett literärt tillvägagångssätt. Nästan alla teman som utgör det gåtfulla med året 1937 finns uttalade: förvirringens hopplöshet, de klara distinktionernas försvinnande, de överfallsliknande och chockartade intrången av obekanta, anonyma makter i vanliga människors liv, rädsla och förtvivlan. Nästan alla orter som hör till skådeplatserna i Moskva 1937 berörs: den präktiga staden och den eländiga bostadssituationen, de offentliga platserna fyll-

da av hysteriska köer, scenen på vilken skådeprocesserna uppförs, avrättningsplatserna, men också den individuella lyckans platser, dit man kan dra sig tillbaka.”

Så avslutar den tyske historikern Karl Schlögel det inledande kapitlet i sitt monumentala kraftprov *Terror och dröm. Moskva år 1937* (2011). Margaritas flygtur över Moskva är där utgångspunkt för analysen av Sovjetunionen under det förfärliga år som inledde en mänsklig och politisk katastrof. Från det febriga, överkliga samhällsklimat som för 75 år sedan dominerade Moskva lägger Schlögel bild på bild, människoöde på människoöde, tills ett väldigt panorama bildas, en terrorns topografi. För som han konstaterar: ”Man måste stiga upp i luftlagren för att skaffa sig en överblick av helheten.”

Jag träffade Schlögel i Stockholm i april. Han hade dagen innan deltagit i ett seminarium om våldets rötter arrangerat av Axel och Margaret Ax:son Johnsons stiftelse och än en gång försökt förklara vad han själv medger ännu framstår som oförklarligt: vad som hände i Sovjetunionen 1937 och varför.

Mats Wiklund (MW): På seminariet gav du flera orsaker till det stalinistiska våldet: det ryska imperiets sammanbrott, första världskriget, inbördeskriget, moderniseringsprocessen och en hänsynslös elit som gör vad som helst för att bevara sina intressen. Men du nämnde inte ideologin. Inte heller i *Terror och dröm* spelar den en framträdande roll. Din slutsats är att det inte finns något system eller någon logik bakom våldet. Istället betonar du det ”oberäkneliga”. Är inte kommunismen och leninismen grundläggande faktorer?

Karl Schlögel (KS): Idéer och ideologier i sig dödar inte, det gör människor. Människor agerar och fattar beslut. En viktig omständighet i förståelsen av vad som hände i Sovjetunionen är att behovet av att skapa ett nytt Ryssland, ett nytt samhälle, hade vuxit fram sedan slutet av 1800-talet. Det var en allmänt accepterad uppfattning redan då. Lenin och de andra revolutionärerna hade sin särskilda syn på modernitet och modernisering som var inflytelserik. Men den kan inte ses som en isolerad företeelse. Ideologin var ett »

”

En viktig omständighet i förståelsen av vad som hände i Sovjetunionen är att behovet av att skapa ett nytt Ryssland, ett nytt samhälle, hade vuxit fram sedan slutet av 1800-talet.

”

Marxisterna skakade på huvudet åt Lenin när han återvände. Ideologiskt var Ryssland, utan en arbetarklass, inte redo. Men han såg sin chans och tog den. Lenin använde sig av Marx som det passade honom.

sätt att legitimera makten och för maktavarna att behålla sin makt. De var, hur underligt det än kan låta, pragmatiker. De trodde inte på idéer, doktriner eller dogmer. Marxisterna skakade på huvudet åt Lenin när han återvände. Ideologiskt var Ryssland, utan en arbetarklass, inte redo. Men han såg sin chans och tog den. Lenin använde sig av Marx som det passade honom.

MW: Det fanns med andra ord ingenting våldsalstrande och mordiskt i ideologin, leninismen och bolsjevismen, som sådan? Var det överhuvudtaget möjligt att vara en god och demokratisk bolsjevik?

KS: I stort sett allt som Lenin skriver legitimeras våld och diktatur. Han gav order om att gripa och döda människor. Han fördrev prominenta intellektuella från Ryssland. Det är alltså *han* som handlar! Återigen: ideologin är ett medel för att ta och behålla makten. Då kunde vilket argument som helst användas.

MW: Du beskriver i din bok utvecklingen fram till den stora terrorn som en process där man vänjer sig vid och betraktar som normalt ett "permanent undantagstillstånd". Varje dag blir slutligen en fråga om överlevnad. Hela denna process fullbordas 1937. Givet förutsättningarna och personligheterna, kan man verkligen inte tala om en händelse som logik? Att detta var oundvikligt?

KS: Ja, det finns en kontext och ett sammanhang. Visst kan man tala om leninism och Lenins politik, men att bara hänvisa till en process går inte. Stalins förföljelser och utrensningar i slutet av 1930-talet måste också förstås mot bakgrund av nazisternas maktövertagande och Japans utveckling. Att Stalin såg spioner överallt hänger även samman med erfarenheterna från spanska inbördeskriget med femtekolonnare och inre fiender. Det finns inte en faktor, eller en händelse, utifrån vilken allt kan förklaras. Situationen är för komplex. Men vad man kan säga är att i samma ögonblick som Lenin och bolsjevikerna tog makten såg de sig tvungna att behålla den, inte minst för sin egen överlevnads skull. Det permanenta undantagstillståndet och övertygelsen om nödvändigheten av ett permanent maktinnehav gick hand i hand och upphörde inte förrän med Sovjetunionens kollaps 1991.

MW: Du skriver att utrensningspolitiken i slutet av 1930-talet var det första exempel på statligt sanktionerat massmord. Du noterar att begreppet "slutgiltig lösning" användes av säkerhetspolisen.

KS: Ja, detta var före Wannseekonferensen (då, 1941, beslutet om utrotningen av Europas judar fattades). Vad jag vet är detta första gången som ett politiskt ledarskap beslöt att eliminera och straffa en viss del av befolkningen. För mig var det särskilt chockerande att läsa ordet *Endlösung*. Dess innebörd står utom allt tvivel på tyska. Men den inre politiska cirkeln var helt övertygad om att de genom att göra sig av med sina fiender också eliminerade ett hot mot dem själva. Och i någon mening ligger det en logik i detta. Men de använde sin retorik mot alla, inte bara mot kulaker och officerare från tsartiden. Ingen stod fri från misstankar.

MW: Ja. När jag läste *Terror och dröm* slogs jag av de enorma kontrasterna: av parallellvärldarna. Här finns det helt normala vardagslivet och samtidigt pågår en fruktansvärd terror. Moskvabor sköter sitt men blir gradvis medvetna om att nästa gång kan det vara deras tur. Nästa gång ringer det på deras dörr. Allt detta ger upphov till en väldigt speciell social och kulturell miljö.

KS: På tio år ökade Moskvas befolkning med två miljoner, den fördubblades. Hela stadens karaktär förändrades. Den blev en "bonde-metropol" dit enormt många människor från landsbygden hade tvingats att söka sig. Jag är övertygad om att vi inte kan förstå vad som hände utan att samtidigt förstå den extrema press som Moskva utsattes för under den här perioden. Man kan förstå den idag om man besöker Lagos, Kairo eller Bombay. Kampen för att leva och att överleva formade alldeles särskilda personligheter och ett särskilt *modus vivendi*. Hysteri, konflikter och hat låg under ytan och utnyttjades av de styrande. En viktig faktor blev då att uppfinna en fiende och därigenom bygga en scen för uppgörelserna med statens fiender. Skåderättegångarna var spektakel men också exempel på hur medierna kunde utnyttjas för manipulation i ett totalitärt samhälle.

Mästaren och Margarita som tv-serie.

MW: Du beskriver ett våld som är sammankopplat med "rädsla och entusiasm", med "tolerans och förvirring". Stämningen är febrig och överklig. Detta är också ledmotivet i *Mästaren och Margarita* som du inkorporerar i din egen bok. Därigenom blir fiktionen, Bulgakovs fiktion, en resonansbotten i *Terror och dröm*. Man kan nästan tala om en växelverkan mellan det fiktiva och det dokumentära. Var detta avsiktligt?

KS: Ja. Det var verkligen ett genombrott. Jag hade materialet klart, men var oklar över hur jag skulle visa hur mångfasetterat och simultant händelseförloppet var. Jag är alltmer övertygad om att historiker måste lära av hur skönlitterära författare löser de problemen. Jag tänker särskilt på Robert Musil, James Joyce och Hermann Broch med deras fantastiska filosofiska verk.

MW: För att lära sig att frilägga underliggande historiska sanningar?

KS: Nej, för att bredda sitt register och för att lära sig att berätta. Det finns en standardmetod för historiker att lägga upp en berättelse. Men Joyce och Musil erbjuder tusentals kombinationsmöjligheter och perspektivskiften. Skillnaden mellan fiktion och fakta måste upprätthållas men vi historiker kan dra nytta av litteraturens berättartekniker.

MW: Och på vilket sätt hjälpte Mikhail Bulgakov dig?

KS: Jag läste hans frus, Jelena Bulgakovs, dagböcker där hon skriver om sin makes problem att avsluta sin roman. Så jag läste den och upptäckte att det enligt min uppfattning centrala i *Mästaren och Margarita* är hur distinktionerna mellan det verkliga och det överkliga bryter samman. Detta var huvudproblemet för den generation som upplevde 1937. Man visste inte vad som pågick. Finns det verkligen en fiende? Eller är det bara en bluff? Denna hjälplöshet och maktlöshet i ett samhälle som konfronteras med alla dessa händelser blev avgörande för mig. Det gjorde det möjligt att ta mig in i Moskva genom Margaritas flygtur.

MW: Du är fascinerad av "det moderna" och de enorma ansträngningarna att förvandla Sovjetunionen till en modern stat. Detta var en del av propagandan: att legitimera regimen. Samtidigt var ju modernismen, i alla fall under de första åren efter revolutionen, en fristående kraft – jag tänker på futuristerna och Majakovskij – för att sedan sugas upp av och utnyttjas av de styrande. Med andra ord: moderniteten korrumpades.

KS: Det här är ett mindre studerat ämne: de klassiska modernisterna från 1920-talet, som futuristerna, och fram till vad jag kallar för den stalinistiska modernismen. Under det sena 1920-talet och fram till det tidiga 1930-talet hade ett slags "avantgardets diktatur" härskat, en inflytelserik grupp som definierade ut i stort sett alla konstnärliga verksamheter som "borgerliga". Men i mitten av 1930-talet tappade den mark och den konstnärliga friheten ökade igen. Det var en säregen blandning av realism och klassicism som särskilt slog igenom i arkitektkåren.

MW: Det här var alltså inga "nyttiga idioter" som omedvetet gick regimens ärenden för att sedan själva gå under?

KS: Nej, även om de utnyttjades av regimen hade de egna, självständiga strävanden.

MW: Samtidigt är det påtagligt vilken osäkerhet som döljs bakom skrytet om heroiska bragder, detta ständiga behov av att framstå som oövervinnerlig och alltid ha historien på sin sida. Du skriver till exempel om den groteska kampanjen att förvandla Puskjin till en sovjetisk hjälte. Men detta avslöjar väl också en önskan att skapa en ny människa, ett nytt samhälle och behovet av att bryta med det förflutna? Misstron mot historien och traditioner är slående.

KS: Den övergripande ambitionen var att integrera alla dessa fragmentariska och motsatta grupper och intressen i samhället. Särskilt tvångskollektiviseringen hade gett upphov till en enorm rotlöshet och osäkerhet. Det blev alltså nödvändigt att samlas kring symboler och ideal, det vill säga hjältar och bragder i olika form. Den nya arkitekturens byggnader kan till exempel ses som substitut för kyrkor. Ja, där fanns visionen av en ny människa. Men han uppstod inte dogmatiskt enligt schematisk, marxistisk modell. Den sovjetiska människan definieras inte etniskt utan är en blandning av alla grupper. Han är välrakad, bär kostym, är ingenjör eller pilot. Han är modern genom att ha uppstått ur de senaste tjugo årens kaos, revolution och inbördeskrig. Han bekräftar och symboliserar ordning.

MW: Ändå slog terrorn, misstänkliggörandet och förföljelserna igenom så obarmhärtigt just vid den här tiden.

KS: Om jag kunde få ett liv till skulle jag ägna en del av det åt att skriva om valkampanjen 1937 (till parlamentet högsta sovjet). Den har länge uppfattats som en potemkukuliss. Den var naturligtvis inte fri i den meningen att olika partier fick delta. Men faktum är att här pågick under ett helt år – över hela landet, dag efter dag, månad

efter månad – en kampanj som på olika sätt angick och engagerade alla. Också grupper som tidigare berövats sina politiska rättigheter, affärsmän, söner till officerare från tsartiden och så vidare, kunde nu delta. Att den gruppen, om än liten, gjorde comeback gav de styrande kalla fötter. Min tes är att detta utlöste kampanjen mot "Sovjetunionens fiender", massmorden och terrorn.

MW: Nu när vi är inne på regimens försök att homogenisera och integrera landet erinrar jag mig ett begrepp som du använde om Sovjetunionen i din föreläsning: *an imagined community*, ett samhälle som är en produkt av fantasi och inbillning. Men samtidigt var ju också detta samhälle en realitet, inte bara manipulation och propaganda. Människor ville ha en ny stat och ansågs sig leva i den.

KS: Ja. Men vid sidan av det imaginära sovjetiska samhället och det transnationella och supranationella sovjetiska folket ritades också den sovjetiska kartan om. Det är vid den här tiden som nya projekt, industriområden och regioner utvecklas, till exempel i Sibirien och södra Ukraina. Historien får en ny rumslig, spatial innebörd.

MW: Varför klarar inte dagens Ryssland av att göra upp med sitt förflutna, som till exempel Tyskland och Sydafrika har gjort? Putin försöker skriva om historien och legitimisera Sovjetunionen.

KS: Det finns en liten grupp hårt arbetande ryska historiker som har vistats i arkiven de senaste tjugo åren och som verkligen har fått fram och publicerat nya uppgifter. Samtidigt har vi då de som inte vill öppna Pandoras ask. Men redan på 1950-talet, under rehabiliteringsprocessen, ökade det historiska medvetandet när miljon-tals människor kom tillbaka från förvisning och läger och berättade. Inte offentligt, men för familj och vänner. Sedan kom dissident-vågen på 1960- och 70-talen. Därefter *glasnost* och *perestrojka* med ständigt nya avslöjanden. Bilden är alltså komplex. Jag är övertygad om att varje land har sitt eget sätt att finna en vändpunkt, en *peripeti*, för att komma till rätta med sin historia.

MW: Och du menar att detta trots allt sker i Ryssland, men gradvis?

KS: Det sker gradvis och på olika nivåer. Man har ännu inte nått ett genombrott, en ny konsensus. Men det kommer att ske, kanske redan under min livstid. Jag är övertygad om att mausoleet på Röda torget kommer att förvandlas till ett monument för offren i Sovjetunionen under det 20:e århundradet. Jag är också övertygad om att en dag kommer ett museum som dokumenterar dessa fasor att inrättas i Lubjankafängelset. Jag säger inte detta för att ge vårt samtal ett lyckligt slut utan därför att så ser rörelseriktningen trots allt ut i Ryssland. Människor är upptagna med att organisera sitt liv på ett sätt som påminner om hur västtyskarna på 1950-talet försökte skapa sig en ny tillvaro ur ruinerna. Då växte samtidigt en medvetenhet och ett förhållningssätt till det förflutna fram.

MW: Det låter förhoppningsfullt.

KS: Ja. Det ryska samhället kommer att försona sig med sin historia när väl ett normalt liv etableras. Inte bara normalt utifrån ett slags konsumtionsperspektiv utan också utifrån möjligheten att säga sin mening öppet.

MW: Det påminner mig om titeln på en Fassbinderfilm: *Rädsan urholkar själen*. Vad som verkligen biter sig fast efter att man har läst din bok är rädsan som minsta gemensamma nämnare. Rädsan korrumpier moralen och gör det möjligt för människor som Stalin att ta makten och utöva den som han gjorde. Rädsan påverkar allt och alla. Hur uppfattar du då de stora demonstrationerna i Moskva mot Putin? Det rör sig i stor utsträckning om medelklassmänniskor.

KS: Jag ser det som en indikator på att det ryska samhället lever. Landet är för stort för att kontrolleras och styras från en central punkt – det är illusionen i Moskva. Jag har rest en hel del längs Volga det senaste året och många människor som jag har mött har varit utbildade, sofistikerade och orädda. De förväntar sig ingenting av Putin och kretsen kring honom. Däremot har de egna idéer om hur ett modernt Ryssland ska se ut och fungera. Miljon-tals ryssar har varit utomlands. De vet hur ett normalt samhälle kan se ut. ✧

Sven-Johan Spånberg är professor emeritus i engelska vid Umeå universitet.

Monologernas mästare

Robert Browning var en av 1800-talets främsta engelska poeter och betydde mycket för modernister som T S Eliot och Ezra Pound.

I år skulle han ha fyllt 200 år.

Av Sven-Johan Spånberg

Ar 1812 föddestvå av 1800-talets största engelska författare, Charles Dickens och Robert Browning. Båda firar nu tvåhundraårsjubileum. Dock faller ödets lotter olika. Dickens har redan uppmärksammats med kransnedläggning i Westminster Abbey av prinsen av Wales varefter drottningen gav mottagning i Buckingham Palace. Många andra evenemang har ägt rum eller planeras och mycket har skrivits även i Sverige. Firandet av Browning, även han begravd i Poets' Corner i Westminster Abbey, är mera blygsamt. Man planerar några konferenser samt ett specialnummer av tidskriften *Victorian Poetry*. Ändå var han den ende som under andra hälften av 1800-talet kunde göra Tennyson rangen stridig som den största diktaren på engelska, och han har betytt oerhört mycket för modernister som T S Eliot och Ezra Pound. Utan Brownings utveckling av den så kallade dramatiska monologen hade deras tidiga dikter knappast varit möjliga. Det finns således anledning att lyfta fram Brownings författarskap.

Browning var en författare som gjorde radikala experiment i sin poesi. Till skillnad från Tennyson som var mer inriktad på klassiskt väljud ställde Brownings dikter traditionella föreställningar om poesi på huvudet. Till en del har detta med hans avvikande bakgrund att göra.

Fadern hade tillhört en förmögen släkt med sockerplantager i Västindien, men efter att ha bevittnat slavernas arbetsförhållanden vägrade han att ha något med verksamheten att göra. Brownings farfar gjorde då sin son arvlös, och han fick ta anställning vid Bank of England. Han gjorde en klassresa nedåt. Familjen tillhörde även en frireligiös församling och därför var flera utbildningsvägar stängda för sonen, till exempel universiteten i Oxford och Cambridge. Han gick en tid på internat och en termin på det nygrundade universitetet i London, men i stort sett var faderns bibliotek hans verkliga skola. Han var en utomordentligt försigkommen, språkkunnig och beläst autodidakt när han vid tjugooett års ålder debuterade som diktare.

Frikyrkighet och medelklass brukar ibland likställas med trångsynt moralism, men i det tidiga

1800-talets England var det inte sällan motsatsen som gällde. Frisinnet där har en betydligt längre historia än i Sverige, och det var ofta politiskt och religiöst radikalt. Det hade till exempel stor del i den agitation som lyckades få slaveriet upphävt i de engelska kolonierna. Från en frikyrklig rörelse, unitarianerna, kom även många av de intellektuella impulser som formade den unge Browning. De ifrågasatte bland annat treenigheten, Kristi gudom och arvsynden och välkomnade den nya tyska Bibelkritiken som frambragte sådana studier som David Friedrich Strauss *Jesu lefnad*.

Den man som Browning betraktade som sin intellektuelle mentor var W J Fox, unitariansk präst och redaktör för samfundets tidskrift *The Monthly Repository*. Fox var en briljant polemiker som sågen radikal omstötning av det engelska samhället som den enda tänkbara lösningen på tidens problem. Han var även nära lierad med John Stuart Mill och dennes tidskrift *Westminster Review*. Där recenserade Fox bland annat Tennysons första diktsamling. Det var således en intensivt ifrågasättande miljö som formade den unge Browning.

Nya ideal och normer gjorde sig också gällande inom poesin under 1830-talet. Romantikerna från seklets början hade ofta framställt sig som vägledare och siare. De talade samtidigt för och till läsaren. För deras efterföljare var en sådan position svårare att inta. Det är symptomatiskt att Brownings förstlingsverk *Pauline* hade undertiteln *A Confession*. Mills förödande kommentarer till denna självutlämnande och självupptagna dikt gjorde att Browning helt lade om stil och i fortsättningen främst skildrade inre skeenden hos personer som inte kunde förväxlas med honom själv. Han anlade en mask som han talade i skydd av. Som Isobel Armstrong understryker i sin magistrala *Victorian Poetry. Poetry, Poetics and Politics* gäller denna förändring även Tennyson, och det är denna kluvenhet som hon ser som karaktäristisk för den nya viktoriaanska poesin.

Det som kännetecknar Brownings diktning under 1830- och 1840-talen är ett oavbrutet experimenterande. Genom Fox kom han i kontakt med William Macready, på en gång stjärnskådespe-

Robert Browning.

Browning var en författare som gjorde radikala experiment i sin poesi. Till skillnad från Tennyson som var mer inriktad på klassiskt välljud ställde Brownings dikter traditionella föreställningar om poesi på huvudet.

lare och teaterdirektör. För hans sällskap skrev Browning fem pjäser. Ingen nådde någon framgång, mest därför att hans styrka låg i en psykologisk analys som var svår att gestalta sceniskt. Det intressantaste skådespelet är *Pippa Passes* (1841), det enda längre verk som översatts till svenska. Det kom ut 1906 som *Pippa går förbi* i översättning av K G Ossiannilsson. Huvudpersonen är en ung flicka som fåren livsavgörande inverkan på pjäsens övriga personer. Hon är en tidstypisk ljusgestalt som återfinns både i romaner av Dickens och i Brownings *The Ring and the Book* (1868). Det verk som han satsade mest på under denna tid, den långa dikten *Sordello* (1840), blev hans största misslyckande. Detta är inte ägnat att förvåna eftersom den är i det närmaste ogenomtränglig. För att citera Ezra Pound: "Efter sjätte läsningen börjar man förstå något." De flesta läsare ställer inte upp på det kravet. Livet är för kort.

För att reparera sitt rykte som helt obegriplig gav Browning 1842 ut samlingen *Dramatic Lyrics*. Den innehöll dels några av hans bästa korta dramatiska monologer, dels "The Pied Piper of Hamelin" som senare blev ett av hans mest populära verk. Dikten, som handlar om råttfångaren från Hameln, skrevs för att underhålla Macreadys unge son och är på en gång virtuos och lättillgänglig. Dessvärre gick diktsamlingen helt obemärkt förbi. Den fick bara en enda recension.

Situationen för Browning vid 1840-talets mitt får nog sägas vara ganska dystert. Genombrottet hos publiken hade uteblivit, han var bara känd i en liten krets och hans far bekostade utgivningen av hans pjäser och dikter i små billiga häften. Men 1845 inträffade något som kom att förändra hans liv radikalt. Han skrev ett beundrabrev till Elizabeth Barrett, tidens mest uppburna kvinnliga poet. En intensiv brevväxling följde och i september 1846 blev de man och hustru. Eftersom hennes far hade förbjudit sina elva barn att gifta sig skedde vigseln i hemlighet, och efter bröllopet begav sig paret till Florens där de bodde till Barrett Brownings död 1861.

Prognosen för äktenskapet kunde, med konventionella mått mätt, knappast sägas vara god. Hon var sex år äldre än han och definitivt medelålders enligt tidens sätt att se. Hon var svårt invaliderad av tuberkulos och hade dessutom blivit beroende av opium, den tidens smärtstillande medel. På hennes mentala energi var det däremot inget fel. Från tidig ungdom hade hon gett ut en ström av dikter och litteraturkritik, och hon hade många kontakter i tidens litterära värld, däribland med kretsen kring *The Monthly Repository*. Äktenskapet blev mycket lyckligt och Browning fann sig med jämnmood i rollen som *Mrs Browning's husband*, medan Barrett Browning blev nästan helt frisk, kunde minska sitt intag av opium, och vid fyrtiotre års ålder föda en son. Båda fortsatte framgångsrikt sina författarskap, och åren i Italien blev deras bästa och mest produktiva.

Elizabeth Barrett var en helt annan typ av diktare än Browning. Hon var mera direkt i sitt tilltal och låg närmare den romantiska traditionen. Hon var lidelsefullt engagerad i tidens frågor som barnarbete, slaveri och kvinnans ställning. Dessa behandlade hon i agitatoriska dikter som "The Cry of the Children", "The Runaway Slave at Pilgrim's Point" och versromanen *Aurora Leigh*. Hon formulerade sitt budskap i brutala "oneliners" som den förrymda

Elizabeth Barrett-Browning.

slavens förklaring till varför hon mördat sin nyfödde son. Pojken är *far too white, too white for me*. Skälet är tydligen om än utsagt; han är en följd av den vite slavägarens våldtäkt och detta är hennes hämnd. Efter sin död marginaliserades Barrett Browning snabbt. Budskap i litteraturen var närmast ett fullt ord under lång tid på 1900-talet. Omsvängningen kom på 1970-talet med feminismen och dess upptäckt att till exempel *Aurora Leigh* är högaktuell med teman som våldtäkt och människohandel.

Även om intresset för hennes diktning sjönk var Barrett Browning och paret Browning fortfarande intressanta ur biografisk synvinkel. Om detta vittnar både Ellen Keys och Virginia Wolfs skrifter. Keys intresse för Barrett Browning går tillbaka till tonåren på 1860-talet. Hennes huvudsakliga bidrag till förståelsen av paret Browning finns i *Människor I. Robert Browning och Elizabeth Barrett Browning*, som kom i fyra upplagor mellan 1900 och 1927. Hon ville visa hur ett före-

bildligt äktenskap kunde gestalta sig, där mannen var stödjande och vårdande, och där hennes yrkesverksamhet var lika viktig som hans. Woolf skrev först en essä om *Aurora Leigh* och senare en roman, *Flush*, uppkallad efter Elizabeth Barretts cockerspaniel. En av århundradets kärlekssagor, här sedd ur hundperspektiv, blir till ett mycket underhållande triangel- och svartsjukedrama.

Browning beundrade sin hustrus direkta tilltal, och lärodikten *Christmas-Eve and Easter-Day* (1850) kan ses som ett resultat av denna beundran. Dikten utspelar sig i ett torftigt engelskt frikyrkokapell, i Rom och i en föreläsningssal i Tyskland. Den behandlar det då högaktuella problemet om Kristi natur. Var han Guds son som i trosbekännelsen, endast ett moraliskt föredöme som unitarianerna ansåg eller en myt som tyska bibelforskare hävdade? Diktaren ansluter sig slutligen till den traditionella synen på Jesus som Guds son. Även om den inte är helt lyckad är den central i Brownings utveckling. Ett stort antal av hans dramatiska monologer tar upp samma tema men lyckas mer övertygande gestalta både Guds frånvaro och undret och uppenbarelsen som den troende får uppleva.

Det är som författare av dramatiska monologer som Browning gjorde sin bestående insats för engelskspråkig litteratur. Monologerna får extra spänning och djup av att den som talar omedvetet avslöjar sig och sina ibland tvivelaktiga motiv på ett sätt som är djupt ironiskt. Han (det är oftast en man) uppnår motsatsen till det han vill, och läsaren känner avsmak snarare än sympati. En del av dem är psykopater och Browning visar en kuslig inlevelseförmåga i galenskapens perverterade logik. Samtidigt är det svårt att värja sig mot deras övertalningsförmåga, och det är i skärningspunkten mellan attraktion och avståndstagande som många av de bästa monologerna utspelar sig.

Brownings två första monologer kom redan 1836 i *The Monthly Repository*. Båda är studier i sjukligt kontrollbegär och solipsism, och Browning sammanförde dem följdriktigt under titeln "Madhouse Cells". En av dem, "Porphyria's lover", pekar framåt mot mognare studier i hustrumordets psykologi. Mordet framstår för förövaren som en logisk handling för att helt få äga den älskade. Browning återvände till ett liknande motiv i en av sina mest

kända monologer, "My Last Duchess. Ferrara" ("last" har här betydelsen av "framlidna"). Den utspelar sig i ett gemak där en hertig av Ferrara visar sin konstsamling för ett främmande sändebud. Denne är på plats för att förhandla om giftermål och hemgift för en nyhertiginna. Som en speciell ynnest visar hertigen ett porträtt av sin förra hustru. Det framkommer att hon har varit alltför omedveten om sin höga rang, vilket hertigen inte tålde. Han har därför låtit röja henne ur vägen. Under ytan av elegant världsmän framstår hertigen mer och mer som ett monstret av känslökyla, en veritabel Riddar Blåskägg, och man kan inte låta bli att undra vilket öde som väntar hans nästa hustru.

Brownings virtuosa användning av den dramatiska monologen kulminerade i *Men and Women* från 1855. Det är en diktsamling med ett myller av skarpt tecknade personligheter och ett urval blir därför med nödvändighet subjektivt. Många monologer är porträtt av musiker och målare och formar sig till meditationer över det konstnärliga skapandets gåta.

I "Andrea del Sarto" sitter titelpersonen med sin hustru i skymningen och ser ut över Florens. Renässansen har nått sin höjdpunkt med konstnärer som Leonardo, Michelangelo och Rafael. Med sin briljanta, felfria teknik kunde Andrea ha varit en av dem. Det blev inte så. Istället målar han på rutin och prostituerar sin talang. Han skyller på hustrun som pressar honom på pengar för att ge till sin älskare. Samtidigt vet han att det är undanflykter. Han orkade inte med framgångens pris, anspänningen och risktagandet. Diktens storhet ligger i den perfekta balansen mellan Andrea som ynklig stackare och som djupt tragisk figur.

"Cleon" och "Karshish" uppvisar liknande attityder av uppgivenhet och nyfiken engagemang men de ställs på sin spets av en specifik händelse, Kristi död och uppståndelse. Cleons monolog är ett brev i vilket han besvarar en kunglig mecenats frågor om livet och döden. Enligt kungen borde den mångkunnige Cleon känna tillfredsställelse med att ha skapat verk som kommer att få evigt liv medan kungens framgångar kommer att dö med honom.

Men Cleon svarar att hans skapelser inte ger någon tröst och att hans existentiella hemlöshet är lika stor som kungens. Ironiskt nog finns svaret på deras sökande efter mening i en lära som en viss Paulus predikar och som Cleon nämner i förbigående. Men han avfärdar tanken att en jude och barbar skulle veta något som är okänt för dem med deras förfinade grekiska bildning. Den arabiske läkaren Karshish visar däremot upp en rastlös nyfikenhet i sitt brev. Men något överväldigande har inträffat som han först inte kan förstå sig att berätta om. Han har under sin resa genom Judeen haft en patient som visar sig vara Lazarus, den som Jesus uppväckte från de döda. Lazarus lever sedan dess i en radikalt annan verklighet. Han påstår att den som uppväckte honom var en gud som av kärlek till oss dödliga tagit mänsklig gestalt. Detta möte vänder upp och ned på Karshish alla invanda föreställningar. Vid diktens slut är han fortfarande lika omtumlad. Orden *it is strange* återkommer som en refräng. Browning predikar således inte, utan ställer läsaren direkt inför detta oerhörda som inkarnationen och Jesu underverk innebär för troende kristna. Brownings nästa diktsamling, *Dramatis Personae*, kom ut 1864. Kri-

Robert Browning.

tiker har sett en avmattning i den, men den innebar något av ett genombrott hos den engelska publiken. Samlingen innehåller bland annat dikten "A Death in the Desert". Aposteln Johannes, traditionellt ansedd som författare till Johannesevangeliet och Uppenbarelseboken, ligger för döden. Han är den siste överlevande i kretsen kring Jesus, den ende som nu kan bära vittne. Dikten gestaltar frågor som 1800-talet blivit plågsamt medvetet om, om texters opålitlighet och osäkra tradering. Johannes monolog på dödsbädden inramas nämligen av andras vittnesmål, vilka blir till en berättelse om deras och deras redogörelser fortsatta öden. Detta kan på ytan låta som knastertorr teologi och religionshistoria men är stor dikt.

Under de följande åren arbetade Browning på det som han såg som krönet av sin bana, den långa dikten *The Ring and the Book*. Han återberättar där historien om ett mord i Rom 1698 då en greve Guido

Franceschini mördade sin unga hustru Pompilia och hennes föräldrar. I tolv monologer får de, medagerande och observatörer, ge sin version av vad som hänt. Dikten blev Brownings slutliga genombrott och etablerade honom som en av samtidens stora författare. Hans utgångspunkt var en samling juridiska dokument, pamfletter och vittnesmål som använts i rättegången. De olika personerna omnämns givetvis där men kommer inte till tals. Gestaltningen av dem och av skuldproblematiken är således Brownings egen. Frågan är om greve Guido utkrävde rättmätig hämnd för sin hustrus otrohet med en ung präst eller om de var oskyldiga och han en usel hustrumördare. *The Ring and the Book* visar att prästen agerade osjälvviskt och att hustrun var utan skuld.

Monologerna är här längre än dem Browning skrivit tidigare och de saknar ofta specificerade lyssnare och en visualiserad skådeplats. Följden blir otvivelaktigt longörer men samtidigt innehåller dikten magnifika partier, främst kanske Guidos andra monolog efter det att påven avslagit hans nådeansökan. Han har inte längre någon anledning att förstå sig och visar sitt sanna jag som lågheten och ondskan personifierad.

Hans monolog tar en överraskande vändning i slutögonblicket när exekutionspatrullen närmar sig och dödsskräcken överväldigar honom. Han anropar alla tänkbara beskyddare, bland dem påven, Kristus och till sist Pompilia, den hustru han bestialiskt stuckit ned. Hon blir det helgon som skall rädda honom. Det är storartat, skrämmande och oavbrutet engagerande.

Brownings sena år i London kännetecknades av framgång och offentligt erkännande. Han fortsatte att skriva, men hans bästa tid var över. Utan sin främsta inspirationskälla, Italien, och den hustru som varit hans bästa kritiker blev hans diktning torr och blodfattig. Men under tre decennier, från 1840 till 1870, skrev han dikter som i högsta grad betraktas som levande litteratur i den engelskspråkiga världen. Han var en motsatsernas man, den föredömlige äkta mannen som kunde krypa under skinnet på en hustrumördare, den ständigt experimenterande poeten som diktade om dem som var ohjälpligt fångna i konventionen, den liberala individualisten som såg människan som helt beroende av gudomlig uppenbarelse. Hans storhet ligger i spänningen mellan dessa kontraster och i hans fenomenala inlevelseförmåga i främmande psyken. ✽

Tysk teaterfestival

63 Roland Lysell beskriver det allra senaste på den tyskspråkiga teaterscenen

Att tävla i konst

64 Anders Rönmark om varför man förr hade kulturtävlingar i OS

Rousseau vann!

66 Mats Persson om den upplysningsfilosof som stått sig bäst

Tillväxt – ett vänsterord

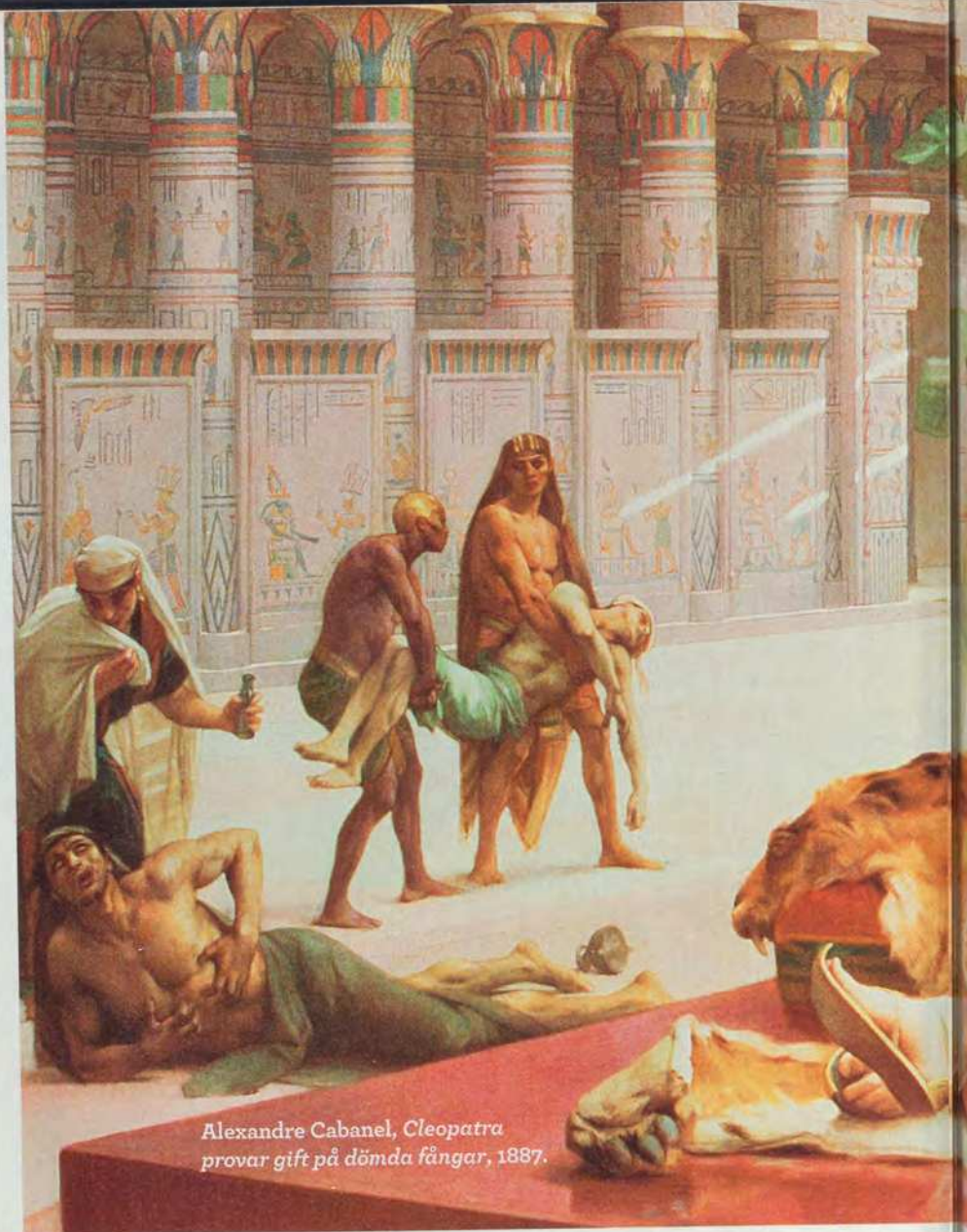
67 Lars Melin beskriver hur "tillväxt" blev ett vänsterord

Krönika

68 Nick Cohen om vänsterns inskränkta syn på världsproblemen

Notiser

69 Biståndsarbetets komplexitet, Lenins "kulturradikalism" och antisemitiska dåd

Alexandre Cabanel, *Cleopatra provar gift på dömda fångar*, 1887.

KONSTHISTORIA

Salongsmåleriet

Det franska akademiska måleriet var inflytelserikt under 1800-talet, men har blivit helt förbigånget i konsthistorie-skrivningen. **Joakim Grönesjö** anar att det kanske är på väg att uppvärderas.

MED DEN FRANSKA akademismens gradvisa nedsänkning i glömskan är det svårt att tänka sig ett artonhundratals som dominerades av den, där den var uppskattad och hade stort inflytande över europeiskt konstliv. Sedan länge är de akademiska målarna nedvärderade eftersom de underförstått var bakåtsträvande och således har blivit den bekväma historieskrivningens skuggparti som omger ljuset: den nya konstens födelse.

I mycket är denna idé ren fiktion. Det fanns aldrig något homogent franskt konst-

liv där alla konstnärer var tvungna att stöpas i samma form före modernismens inträde, och det inflytande som akademier och andra institutioner hade över konsten vid denna tid försvann inte senare. Vad som istället hände var att de nya idealen som slog igenom förpassade det äldre måleriet till historiens skräphög.

LETAR VI DÄR ÅTERFINNER VI till exempel Jean-Leon Gérôme, som med en fäbless för effektsökeri målade en fantasieggan-

FOTO: BRIDGEMAN/IBL BILDBYRÅ

...som blev salongsfärdigt

de orient samt historiska och mytologiska motiv. Gérômes estetiserande av grymhet är omodernt idag, hans målningar anses teatralt överlastade, och det genuina intresset för Nordafrika han hyste tar de flesta nu för tiden bara som intäkt för unken orientalism. Ett hopplöst fall således, som knappast avhjälps av att han var impressionisternas mest bitske och tarvlige kritiker.

Här finner vi även William Bouguereau, med sina sentimentala porträtt eller idealiserade nymfer och venusfigurer i ljus rokokokolorit. Han är ett lika hopplöst fall, eftersom han anses förmedla kvinno- och familjevärderingar som går stick i stäv med dem som vår samtid förespråkar.

GÉRÔME OCH BOUGUEREAU har inte mycket gemensamt med varandra, utöver infly-

tandet från Ingres' idéer om att penseldragen ska göras osynliga och skapa en känsla av illusion, men ändå kom de att buntas ihop med en lång rad skilda konstnärer, eftersom de ansågs företräda en kitschig och patetisk akademikonst.

Det akademiska måleriets belackare uppfann det nedvärderande uttrycket *l'art pompier* för att beteckna det mest estetiskt vulgära de kunde hitta i epokens konst. Ingen som hade sett de nyare konstströmningarna kunde ta dessa idealiserade kvinnor, dramatiska överdrifter och besynnerliga motiv på allvar, resonerade man, och så resoneras det än idag.

DET FRANSKA AKADEMISKA måleriet gick länge att bara läsa om i historiska antologier över kitschkonst, där det omgärdades

av nedlåtande kommentarer och ansågs intressant enbart för att det var så komiskt behäftat med tabun och *faux pas*. Eftersom historiens vinnare har makten att beskriva och klassificera, har termen "akademism" färgat flera generationers bild av dessa konstnärer – och väglett människor i vad de å ena sidan kan uppskatta, och vad de å andra sidan, förskjuter på grund av självcensur.

Kanske är det just därför som den mest oförblommerade entusiasmen inför den baktalade akademismens estetik och komposition påträffas i andra konstarter än i måleriet. Akademisternas målningar är i själva verket föregångare till scener ur många hyllade storfiler – från D W Griffiths *Intolerance*, som hämtade inspiration ur *Cleopatra* provargift på dömda fångar av Alexandre Cabanel, Napoleon III:s favoritmålare, till den »

uttalat Gérôme-inspirerade gestaltningen av legendariska scener i *Ben Hur*, *Spartacus* och *Gladiator*.

Dagligen stöter vi på inflytandet inom populärt mode- och konstfotografi som ofta är rena replikerna till akademismens *œuvre*. Det illustrerar exemplariskt hur vi vågar uppskatta något så länge vi inte känner igen dess ursprungliga tabubelagda form.

DET AKADEMISKA måleriet i egen rätt hör dock inte till den allmänna kunskapen idag. Det har retuscherats bort ur konsthistorien och framträder där bara som negation. Den brittiske konsthistorikern Kenneth Clark menar att till skillnad från romantiken, som uppstod samtidigt med nyklassicismen och som med sin betoning på färg och rörelse pekar rakt in i de nya konstströmningarna under artonhundratalet, mynnar neoklassicismen inte ut i någonting. Efter Ingres lämnas den oftast onämnd – som om dess inflytande och betydelse slutade med honom. Det är en symptomatisk bild av hur vi valt att skriva 1800-talets konsthistoria. I fransk konsthistoria från och med mellankrigstiden råder det – till skillnad från föregående decennier – en värtalig tystnad för de akademiska målarna. De finns plötsligt inte längre!

Vad har en sådan tystnad inneburit i praktiken? Förvånansvärt många verk från epoken lagras idag ihoprullade på museer, om de inte redan har sålts av eller förstörts. När Musée d'Orsay skulle öppnades 1986 visste de inte ens var en på sin tid mycket uppmärksam målning hade tagit vägen, en tavla på tjugoen mäktiga kvadratmeter. Anekdoterna är otaliga om stora målningar som beskurits eller förstörts eftersom deras estetik eller sensmoral anses ha blivit förlegad, och därmed inte längre passar in i det nya samhället. Det räcker att tänka på ofentliga miljöer såsom operans plafond av Lenepveu, som målades över, eller Gérômes figurer på Bibliothèque du Conservatoire des arts et métiers, som avlägsnades.

I *Peut on parler d'une peinture "pompière"*?, en omtalad föreläsning från Collège de France, skriver konsthistorikern Jacques Thuillier: "Man måste dra slutsatsen att idéer som grundar sig på hierarkier är kapabla att förstöra likaväl som bevara." I själva verket är det bara ryktet som kan skydda och bevara, men det beror på omdömet och omdömet förlitar sig i högutsträckning på kategorier.

Thuillier skrev sin föreläsning 1980. Vissa museer som visar konst från 1800-talet har sedan dess försiktigt kompletterat sitt visningsutrymme med akademisk konst, men ofta med den didaktiska avsikten att låta besökaren förstå det måleri som avantgardet gjorde uppror mot. Motsatserna avantgarde/officiell konst, ett slags dikotomi inom den bekväma historieskrivningen, har länge

Jean-Léon Gérôme, *Romersk slavauktion*, 1884.

Jean-Léon Gérôme, *Svart bashi-bazouk*, 1869.

varit den implicita skillnaden mellan konst och icke-konst. Det är en falsk men praktisk motsättning som förvränger såväl konsthistorien som konstens sociala historia.

En av de mest missvisande och ohistoriska idéerna är att estetik och politiskt engagemang är kongruenta – att avantgardet och dess föregångare inte kunde vara något annat än progressiva anhängare av den sociala revolutionen. De var *les maudits* (de missförstådda) som motsatte sig den akademiska konstens privilegier. Visst, det stämmer i den bemärkelsen att de refuserades på Salongen och att det kejserliga hovet hämtade sina porträttörer bland akademismens målare. Men hur många gånger har det, till exempel, inte funnits en underförstådd jämförelse mellan nya konstströmningar och Pariskommunens upprorsanda, mellan akademismen och den versailleska representationen?

Verkligen var betydligt mer nyanserad och komplex. För det första: de akademiska

ka målarna kom generellt sett från betydligt enklare bakgrund än, exempelvis, impressionisterna. De nådde relativ framgång genom hårt och uppoffrande arbete med hjälp av stipendier och tävlingar där målet var att skapa den jämlikhet som republiken påbjöd. Målare som Paul-Jacques-Aimé Baudry eller Jean-Paul Laurens – där den senare var antiklerikal republikan – är bra exempel på målare som talangscouter hade handplockat ur samhällets nedersta skikt. Omvänt kom påfallande många impressionister från goda förhållanden (Manet, Degas och Caillebotte, för att bara nämna några, kom från förmögna familjer). Vad beträffar politik var Degas obstinat antisemit – inte minst när Dreyfusaffären blossade upp – och Monet framtonade i vardagslivet som "en tjock gladlynt herre som kultiverar sin vänskap med bankchefer och ministrar". Och varför skulle det ha varit annorlunda? Hans enda trots mot borgerligheten var ju att han målade näckrosor impressionistiskt.

FÖGA FÖRVÅNANDE uppvisar impressionismen få skildringar av social misär samt försumbar representation av samtida uppror. Fabriksarbetarnas miljöer är inget för deras förfinade sensibilitet och det finns inga drivna målningar av strejker och barrikader. (Vilket man hittar hos akademister som Jean-Louis Ernest Meissonier, Alfred Philippe Roll eller Jules Adler). Vad impressionisterna i sina valda motiv uttryckte var – långt mer än de akademiska målarna – betryggande borgerliga värderingar. Den radikala brytningen med det traditionella måleriet saknar således politiska implikationer – av åtminstone radikalt slag. I sina motiv var impressionisterna snarare bakåtsträvande med sin hyllning av ungdomen och söta parasollbärande modister i kvällsljus.

Samtidigt avspisade de metafysisk ångest och de mänskliga villkorens mörka sidor – värderingar som friktionslöst skulle omfamnas av den borgerlighet där de flesta av dem hade sitt ursprung. När det handlar om att visa det våldsamma, dramatiska eller erotiska kan de inte mäta sig med akademismen. Konsthistorien bör nyanseras för att bli mindre svartvit och mer historiskt korrekt. På senare år har också en allmän attitydförändring skett och kanske kan man till och med utläsa en trend. Den sparsådda litteraturen om de akademiska konstnärerna ökas i maklig takt och i museivärlden fick fjolårets oväntade utställning om Gérôme i Los Angeles och Paris mycket fina publiksiffror. När Cabanel mer än ett sekel efter sin död gavs sin första retrospektiv förra året, i födelsestaden Montpellier, var publiktrycket så hårt att utställningen fick förlängas med över en månad. Det visar i allra högsta grad att det breda skiktet museibesökare vågar ta till sig något bara varnings-texterna tas bort. ✱

Minutiös omsorg om detaljer

Årets teaterfestival i Berlin där 2012 års mest anmärkningsvärda tyskspråkiga iscensättningar visas rymmer bland annat en uppsättning från Wien av Tjechovs ungdomsdrama *Platonov*, inspirerad av ryskt 1800-talsmåleri, skriver **Roland Lysell**.

2012 ÅRS THEATERTREFFEN, då för 49:e året i följd de tio mest anmärkningsvärda tyskspråkiga iscensättningarna visas på Berliner Festspiele, inleddes med ett fascinerande gästspel från Münchner Kammerspiele. Teaterns chef Johan Simons hade skapat en trilogi av *Cleansed*, *Crave* och *4.48 Psychosis*, tre av Sarah Kanes totalt fem skådespel. Kane, som var främsta företrädaren för 1990-talets brittiska *in-yer-face*-dramatik, har på senare tid kommit något i skymundan och hennes texter har tolkats utifrån hennes självmord 1999. Men Simons vill finna en annan Kane, mera diktare än dramatiker. Varje textrad finns med i iscensättningen, men de våldsamma scenanvisningarna med slagsmål, kroppsstympningar, hängning på scenen och rättor är borta.

Särskilt gripande blir *4.48 Psychosis*. Kanes text delas här upp mellan psykiater och patient. Under framförandet går Sandra Hüllers psykdoktor alltmer från sin roll som utanförstående och förebrående via identifikation till att själv inta patientens roll, medan patienten så småningom flyttar sig till hennes stol. Genom den kongeniala rytmisseringen – talar aktören om hjärtats tystnad så håller violinisten stråken i luften – skapas en lyrisk, elegisk stämning, där för ett ögonblick det abrupta och associativa psykotiska språkets vändningar, vackert tolkade i Durs Grünbeins självfulla översättning, öppnar okända världar för oss.

NICOLAS STEMANN, uppburen Jelinekregissör, har åstadkommit ett mindre underverk på Salzburger Festspiele i samarbete med Thalia Theater i Hamburg, där hans *Faust I-II* fortfarande spelas. Sebastian Rudolph läser innerligt Goethes "Tillägnet", tittar

Tjechovs pjäs *Platonov* är som en målning.

på textmaskinens röda neonskrift och på publiken, fortsätter med fragment ur "Prologen på teatern", går fram till en dator och kontrollerar fakta, ställer upp en skolbänk och framför "Prologen i himlen" som ett slags läxförhör. En ställning med ett vitt papper har släpats in till scenens centrum. Rudolph besprutar den med gul och grön färg, medan rödfärgen hamnar på golvet. Rätt vad det är drar han in en yxa och andra redskap. Vi befinner oss i konstnärens verkstad och i över en timmes tid spelar Sebastian Rudolph alla rollerna. Så kommer ytterli-

gare en gestalt in från vänster bakifrån, Philipp Hochmair i Mephistos gestalt. Han är likadant klädd som den förste aktören.

Men så enkelt som att de två äro ett är det icke. Visserligen är Hochmair extrovert, medan Rudolph snarare söker sig in i språket och tankarna, ibland talar de båda i kör och när vadet ingås omfamnar de varandra i en utdragen kyss mitt på en brygga som löper ut i salongen. I andra partier är de varandras motståndare. Än mer raffinerat blir spelet när de kompletteras med Patricia Ziolkowskas Gretchen. Ziolkowska får även ta över andra roller, vilket hon gör genom att suveränt skifta röstläge och mimik när hon ensam gestaltar en hel dialog mellan Gretchen och fru Martha. På så sätt försvinner teaterdammet från Goethes kabarésceener i Gretchenhandlingen. När Rudolph och Hochmair samtidigt smeker Gretchen och söker få av henne klänningen är vi inne i en kollektiv förförelse. Snarare än att tolka rollerna tycks de tre aktörerna förvandlas till Goethe.

Ständigt är Stemann angelägen om att undgå sentimentalitet. Slutet av *Faust I* med Gretchens död ligger det patetiska nära, men här får Ziolkowska läsa texten med såväl repliker som scenanvis-

ningar och textmaskinen har hela tiden talat om för oss var vi befinner oss i Goethes pjäs. Den har av naturliga skäl omstuvats en hel del.

Medan *Faust I* ter sig som en entydig teatersuccé, ter sig *Faust II* som ett teaterexperiment som blir lyckat just genom att visa teaterns tillkortakommanden. Känslott fullt lästa verser ur Goethes drama – framför allt Rudolph är en lysande Goetherecitatör – står i kontrast till grälla teatereffekter. Barbara Nüsse medverkar i orangefärgad »

aftonklänning som Johann Wolfgang von Goethe själv, drar ett vitt streck på scenvägen för varje hundratal rader och sitter till sist, åldrad i Goetheutstyrsel i fåtöljen med lampan vid sidan, reser sig, går till pulpeten och börjar dikta dramats femte akt. *Faust II* framstår i vissa ögonblick – som när fem professorer kommenterar *Faust*-dramat på video – som ett världsdrama söndertuggat i Jelinekperspektiv, men innehåller trots detta sublima scener, såsom när sköna Helena återvändertill Sparta och råkar ut för Forkys.

FESTIVALENS LYSANDE höjdpunkt blev Alvis Hermanis iscensättning av Tjechovs 1923 utgivna ungdomsskådespel *Platonov* från Akademitheater i Wien. Monika Pormale har skapat ett förunderligt överrealistiskt 1800-talsscenrum, inspirerat av ryskt måleri, bestående av ett salongshörn med kud- dar, soffor och stolar. Genom en glasvägg ser man in i matsalen till höger och en veranda med björkskogen tätt inpå till vänster. Tjechovs drama om den sorglöse unge skolläraren Platonov som hamnar i komplicerade relationer med änkegeneralskan Anna Petrovna, hennes styvson och sonhustru och snart sagt hela hennes umgängeskrets är otymplig med sin väldiga textmassa. I centrum står Martin Wuttke, känd för sitt samarbete med Heiner Müller, som gör Platonov till en 47-årig, själv- ömkande men sanningssökande alkoholist, lika ointresserad av hustrun, generalskan och kemistudentskan Grekova som han är förälskad i generalskans svärdotter Sofja och framför allt i spritflaskan. Hans testosteron och expressiva förfall drar kvinnorna till sig som lampan flugorna.

I kraft av Ewa Desseckers vackra tids- trogna kostymer och den minutiösa om- sorgen om alla detaljer försätts vi till ett re- jält ryskt kalas som pågår från dukningen en sen eftermiddag genom kvällens fyrver- kerier och gryningens åskväder till en upp- brottets kyliga morgon. Framför allt impo- nerar kvinnoporträtten – särskilt Dörte Lys- sewskis generalska och Johanna Wokaleks svärdotter – med suverän gestaltning av för- älskelsens, svartsjukans, narcissismens och uppgivenhetens nyanser. I bakgrunden to- nar stenkakor med sorgtyngda ryska sånger.

Hermanis täljer koreografiskt fram ka- lasets fyllescener där aktörerna halvt slåss, halvt kramar varandra i soffor, på stolar och på golvet. Han vågar också låta tystna- den tala. Ibland hör vi blott tickandet från matsalspendylen och ser ut över det av tio- talet lampor i olika nyanser av gult belysta scenrummet med dess optiskt fascinerande glasväggar – det scenrum som med sin osyn- liga fjärde vägg är ett fångelse för figurerna i ett förgånget Ryssland. Hermanis lyck- as med noggrann rytmkänsla navigera per- fekt utan att slukas vare sig av sentimenta- litetens Skylla eller farsens Charybdis. Stor- artad teater! ✨

HISTORIA

De sköna konsternas olympiska spel

OS i Stockholm för 100 år sedan föregicks av en diskus- sion om man också skulle tävla i kultur. Förslaget vann gehör, skriver **Anders Rönmark**.

DET ÄR IDAG LÄTT ATT skratta åt de grenar som har fått stryka på foten när tävlings- programmen i OS förfinats – eller åtmins- tone förändrats – i takt med att amatörde- alen försvunnit från arrangemanget som numera är en miljardindustri.

I dagens virrvarr av jagade hundradelar, högteknologiska dräkter och dopnings- preparat är det svårt att tänka sig att det en gång fanns plats för de sköna konsterna på OS-programmet.

Baron Pierre de Coubertin var dock övertygad om att de olympiska spel som han tillskrivs äran för att ha återuppväckt 1896 inte bara borde innehålla rena fysiska kraftmätningar, utan även konstnärliga sådana. OS i Stockholm 1912 skulle bli plat- sen där kulturtävlingar, *Concours d'Art*, för första gången skulle gå av stapeln, med ut- delning av OS-medaljer i litteratur, mål- ning, skulptur, musik och arkitektur.

de Coubertin, som var ordförande för Internationella olympiska kommittén (IOK) var genuint kulturintresserad. Han hade också, skulle det avslöjas senare, am- bitionen att hitta en gren att själv delta i.

I sin bok *Vägledning till Solskensolympi- aden* berättar idrottshistorikern Åke Jönss- on om den intensiva, och stundtals häts- ka, debatt som föregick beslutet om kul- turtävlingarnas vara eller icke vara under OS 1912.

I Sverige var nämligen entusiasmen in- te lika stor som hos de Coubertin, för att uttrycka det milt.

"Många av de stora konstnärerna un- der den här tiden var också stora idrotts- entusiaster", berättar Åke Jönsson. "Men motståndet mot kulturtävlingarna var än- då stort, både bland konstnärer och bland idrottsledare."

Organisationskommittén ansåg sig ha ordentligt på fötterna då man avvisade Pierre de Coubertins förslag om tävlingar i kultur. En remissrunda värdig en gedigen SOU hade skett och beskedet från kultur- arbetarna i Sverige var att den utformning av tävlingarna som de Coubertin hade sett framför sig inte var acceptabel. Den fran-

ske baronens dröm om ett genomgående idrottstema – dikter om idrott, tavlor med idrottsmotiv, ritningar på idrottsarenor – föll inte många på läppen. Svenska Konst- närernas förening tyckte att tävlingar i ar- kitektur möjligen kunde gå för sig, men in- te i måleri och skulptur, då man bland annat befarade att den konstnärliga friheten skul- le begränsas. Organisationen De Frie gilla- de inte tävlingsformatet, men kunde accep- tera någon form av utställning. Konstnär- s-förbundet såg ingen poäng med vare sig tävlan eller utställning och Kungliga Aka- demien för de fria konsterna (Konstaka- demien) kunde tänka sig en arkitekturtäv- ling – men ingen konstutställning.

"TÄVLINGARNA VAR oerhört utmanande för många i den svenska kultureliten. Un- der senare delen av 1800-talet börjar den svenska konstnärns rollen att formas och professionaliseras, man söker självstän- dighet och försöker skapa en nationell au- tonom konstnärsvärld, och så kommer det här: en internationell tävling i Stock- holm där idrottare sätter upp reglerna för hur allt ska bedömas. Det var säkert väldigt provocerande", berättar Patrik Steorn, konstvetare vid Stockholms universitet.

På senhösten 1910, med en negativt in- ställd organisationskommitté på ena si- dan och en djupt sårad de Coubertin på den andra, var läget låst. Thorsten Laurin, konstsamlare och vice direktör på bokförlaget Norstedts, försöker då sätta samman en remissgrupp vars trovärdighet inte ska kunna ifrågasättas. Med namn som Bruno Liljefors, Anders Zorn, Albert Engström, Carl Larsson, Carl Milles och prins Eugen på listan – alla dyker dock inte upp på det möte som hålls i Stockholm i januari 1911 – ska frågan avgöras om det är "lämpligt" att genomföra tävlingar. Föga förvånande får de Coubertin kalla handen.

"Kriget är ett faktum", lät de Couber- tin meddela efter det att han fått beskedet, och hotade med repressalier. Internatio- nella namn står i kö för att delta, förklara- de han, och meddelade organisationskom-

OS-stadion i Stockholm. Målning av Axel Törneman, som just nu visas på Riksidrottsmuseet.

FOTO: RIKSIDROTTSMUSEET

mittens företrädare att han var "övertygad om att utifall Hans Kungliga Höghet hållits underrättad om denna affär, skulle han klandrat Er kommittés inställning".

MEN HANS KUNGLIGA HÖGHET – kronprins Gustaf Adolf, hedersordförande i organisationskommittén – var en av de starkaste kritikerna av *Concours d'Art* och organiserade en del av motståndet. Det var exempelvis på hans uppdrag som Laurin sätter ihop remissgruppen.

"Kronprinsen var en hårt arbetande hedersordförande. Man ska minnas att kungahuset fortfarande hade politisk makt på den här tiden och, främst via kronprinsen, var mycket aktivt i arbetet med OS 1912", berättar Åke Jönsson. "Men kronprinsens hårdnackade motstånd kom aldrig de Coubertin till del. Utåt sett tog inte Gustaf Adolf ställning. Internt ledde han motståndet."

En plausibel förklaring, enligt Jönsson, är dock att kronprinsen egentligen agerade på uppdrag av en annan medlem av kungafamiljen, nämligen farbrodern prins Eugen, "Målarprinsen".

"Det var inte fråga om något slags idrottsmotstånd, utan handlade antagligen om att det här skulle bli tävlingar utanför Konstakademiens regi. Skulle de svenska konstnärerna bli bedömda ville de bli det av likar, inte av idrottens företrädare. Det i kombination med att allting skulle vara idrottsrelaterat, att motiven så att säga var bestämda på förhand, gjorde att konstnärerna slog bakut."

Till slut blev det en klassisk svensk kom-

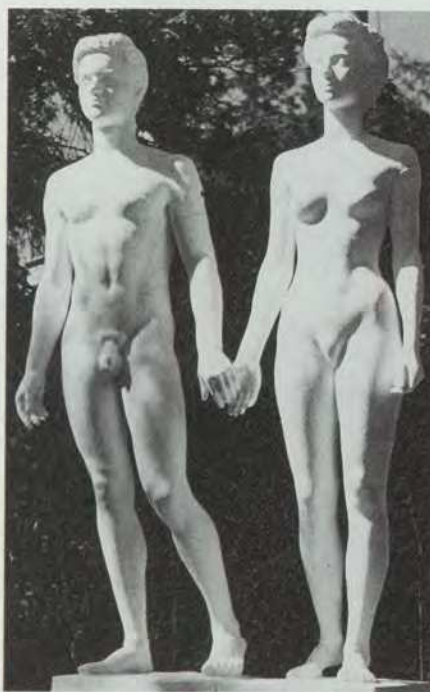

FOTO: EXPRESSEN/CAMPPIX

Guldmedalj i skulptur vid OS i London 1948: Gustav Nordahls *Hyllning till Ling*.

promiss. Tävlingarna blev av, i IOK:s egen regi, med ekonomiskt stöd från organisationskommittén, och medaljer delades ut. I skymundan, skall tilläggas.

ÅKE JÖNSSON ÅTERGER i sin bok att segrarna i måleri (tre friser av italienaren Pellegrini), arkitektur (en schweizisk ritning av en modern stadion) och skulptur (en bronsstatyett föreställande en travhäst av amerikanen

Walter Winans, som fyra år tidigare vunnit os-guld i skyttegrenen "Löpande hjort dubelskott") var utsedda redan den 25 maj. Detsamma gällde litteraturvinnarna, den tyska duon Hohrod och Eschbach som segrade med dikten "Ode au sport". En månad senare, elva dagar före invigningen den 6 juli på Stockholms stadion, meddelades till slut – bidragen var varken många eller högkvalitativa – även en vinnare i musikklassen; italienaren Ricardo Barthélemy belönades för sin *Olympisk festmarsch*. Medaljer skickades med post, den mediala uppmärksamheten var närmast obefintlig och under de juliveckor som stockholm var en os-stad märktes inte mycket av de Coubertins älskade *concours d'art*. Kulturen fick dock ändå stort utrymme.

"Konstnärsförbundet arrangerade en utställning i samband med spelen i Stockholm, den så kallade olympiska utställningen. Man byggde en separat utställningslokal för den uppe vid Karlslan och den var en stor succé. Men det var ingen tävling", berättar Patrik Steorn. "När man slutade med tävlingarna efter OS i London 1948 beslöt man också att det vid varje spel skulle arrangeras olika kulturaktiviteter. Så kulturinslaget i OS har levt vidare, trots att det inte delas ut medaljer i det längre", fortsätter Steorn.

IOK-ordföranden de Coubertin kunde dock i Stockholm i tysthet glädja sig åt en egen guldmedalj – det faktum att det var fransmannen själv som under tysk pseudonym skrivit segrardikten "Ode au Sport" uppmärksammades på allvar först efter hans död 1937. ✱

Till slut vann Rousseau

Jean-Jacques Rousseau var lika motsägelsefull som hans författarskap var ojämnt. Tack vare sina sista verk är han dock den av upplysningens filosofer som har mest att säga oss idag, menar **Mats Persson**.

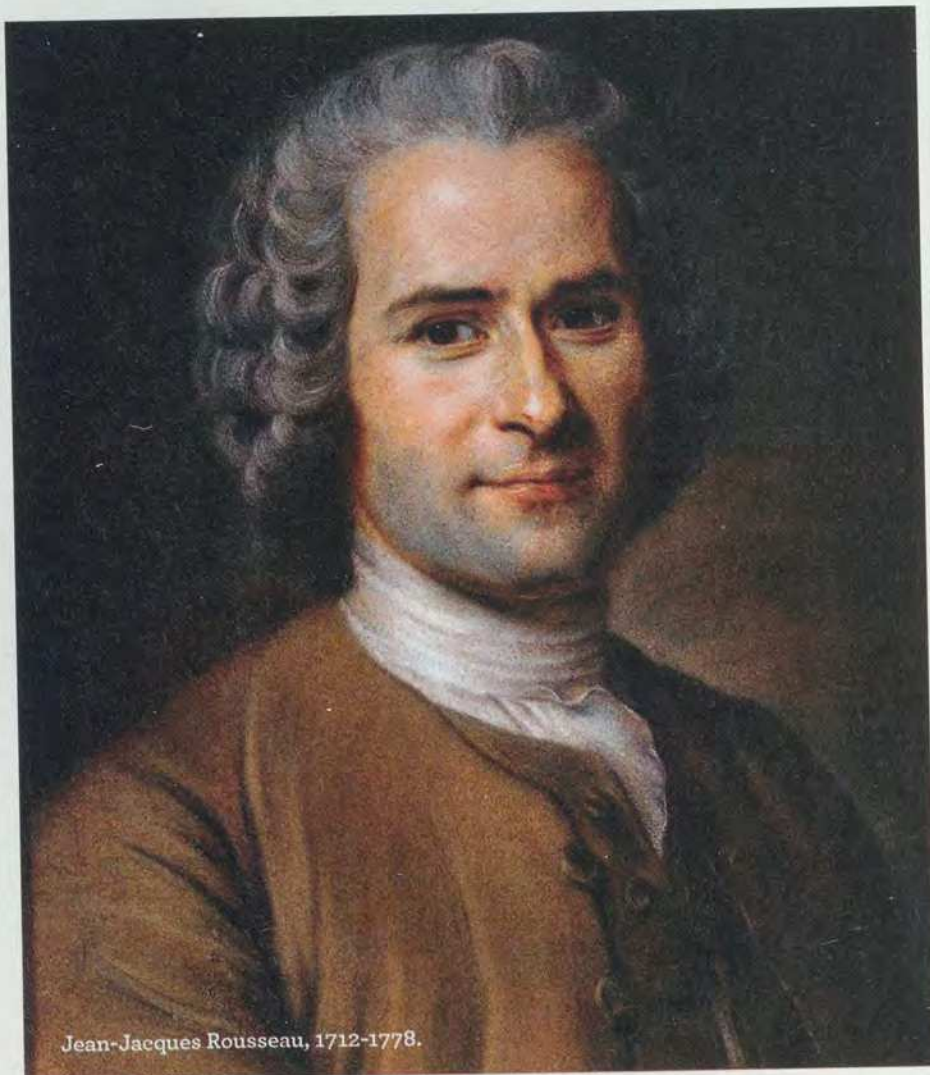
UTE I EUROPA ÄR det nog inte så många som tänker på 2012 som "Strindbergsåret". Där är det en annan författare som firas just nu: den 28 juni är det 300 år sedan Jean-Jacques Rousseau föddes. Dessutom kan vi fira 250-årsminnet av några av hans viktigaste böcker: *Julie eller Den nya Héloïse* (våren 1761), *Om samhällsfördraget* (april 1762) och *Émile* (maj 1762). Var och en av de tre böckerna, som kom ut under loppet av ett drygt år, vore nog för att göra honom världsberömd. Tillsammans utgör de en eruption av produktivitet.

Rousseau föddes i Genève men slog sig ner i Paris för att göra sig ett namn inom kulturen. Han gav ut böcker under eget namn, vilket var ovanligt på den tiden; med tanke på censuren var det säkrast att gömma sig bakom en pseudonym (som Voltaire alltid gjorde). Men med varudeklarationen "JJ Rousseau, medborgare i Genève" ville han säga att han stod för vad han skrev.

Rousseau var full av motsatser: en radikal på vänsterkanten som inte trodde på modernitet och utveckling. En blyg och taffatt intellektuell, som rörde sig hemtamt hos den yppersta aristokratin. En moralist som ansåg att teater och opera korrumpierar människorna, men som själv komponerade en opera (den gjorde stor succé och påverkade både Gluck och Mozart). En demokrat och anhängare av jämlikhet, som bara kunde älska adelsfröknar. Han ville att man skulle leva ett enkelt och naturligt liv, och därför bar han en "enkel" peruk. Han skrev tidens viktigaste bok om barnuppfostran, men sina egna barn lämnade han in på barnhem. Låter det motsägelsefullt? Sådan var han. En knepig person.

Rousseau har alltid väckt starka känslor, både bland forskare och bland vanliga läsare. På 1800-talet uppstod vid några tillfällen en verklig Rousseaukult, ungefär som det senare uppstått en Wagnerkult och en Elviskult (inga jämförelser i övrigt). Och på 1900-talet var det flera forskare som på allvar gjorde honom delvis ansvarig för både kommunismens och nazismens brott. Hans stora samtida Voltaire och Goethe har aldrig gett upphov till några sådana excesser.

Under 1750-talet gav Rousseau ut en rad skrifter, av vilka en del gjorde honom hatad av vänskapen, en del av högern. Ett exempel är

Jean-Jacques Rousseau, 1712-1778.

en avhandling om ojämlikhetens ursprung (1755) där han beskriver människan i ett evolutionärt perspektiv: våra förfäder var apliknande varelser som samlade frukter och bär i skogarna – en tanke som var ännu mer chockerande då än när Darwin ett drygt sekel senare förde fram liknande idéer.

De tre böcker han publicerade 1761–62 fick stora konsekvenser. Romanen *Julie eller Den nya Héloïse* blev 1700-talets största bästsäljare och kom ut i över hundra upplagor före år 1800; den anses inleda romaniken inom skönlitteraturen. Avhandlingen *Om samhällsfördraget* blev franska revolutionens stormsvala; den har möjli-

gen påverkat världshistorien (men sådant kan man ju aldrig bevisa). Och *Émile*, som Immanuel Kant ansåg vara ett av de viktigaste filosofiska verk som någonsin skrivits, handlade om hur människans inneboende godhet ska förverkligas i ett ont samhälle; dess idéer om barnuppfostran kom att följas av tusentals förhoppningsfulla föräldrar (exempelvis familjen Anckarström – till vad nytta det nu kunde vara).

I BÅDE *JULIE ELLER DEN NYA HÉLOÏSE* och *Émile* finns ett religiöst budskap: Gud finns, men alla kristna dogmer och ritualer är människopåfund som vi kan vara utan. Därmed

fick Rousseau kyrkan mot sig. I *Om samhällsfördraget* är budskapet brutalare: Kristendomen är en slavreligion som inte passar för fria medborgare i ett demokratiskt samhälle. Det blev bara för mycket; en domstol i Paris utfärdade en arresteringsorder och Rousseau lämnade i all hast Frankrike sommaren 1762 för att leva några olyckliga år i landsflykt.

Har de tre böckerna från 1761–62 någonsin att säga dagens människor? Svaret är tyvärr nej. De utgör idag död litteratur och läses bara av studenter som ska tentera och professorer som ska meritera sig. I synnerhet *Om samhällsfördraget* är ganska oklar – och därför har en del akademiker använt den för att försöka att "bevisa" att den ger en ideologisk grund för kommunismens och nazismens brott.

Men i över hundra år var de tre böckerna levande litteratur som lästes helt frivilligt, av den intresserade allmänheten. Det är bättre än det öde som drabbat den största delen av 1700-talslitteraturen. Ta ett så stort namn som Voltaire; till och med hans *Candide* läses numera nästan bara av studenter som ska tentera.

Under 1760-talets landsflykt skrev dock Rousseau ett verk som skulle komma att överleva: hans underbara memoarer, *Bekännelser*. De inleds med orden: "Detta verk saknar föregångare och kommer inte att få några efterföljare." Den senare delen av meningen utgör litteraturhistoriens största felbedömning: all modern memoar- och bekännelselitteratur stammar från *Bekännelser*. Där möter vi för första gången det subjektiva jaget; boken ger en själs utvecklingshistoria, medan tidigare memoarer bara handlade om yttre händelseförlopp. Det är just genom denna bok som Rousseau framstår som så levande – och så komplicerad – ännu efter snart 250 år. Den är levande litteratur.

Mot slutet av sitt liv återvände han till Paris. Han tillbringade dagarna med att promenera i stadens omgivningar, och han skrev den lilla bagatell som idag anses vara hans mest nyskapande verk: *Den ensamme vandrarens drömmarier*. När boken gavs ut efter hans död 1778 möttes den med generad tystnad; den var om möjligt ännu mer subjektiv, och ännu mer "jagcentrerad", än memoarerna. Men den upptäcktes snart av *the happy few*; den romantiska rörelsen tog boken till sitt hjärta, och idag läses den av miljoner.

Alla upplysningstidens filosofer skrev böcker som genererar forskningsmaterial för 2000-talets akademiker. Och det är säkert bra. Men Rousseau skrev dessutom två böcker som är levande litteratur idag, och som ständigt kommer ut i nya upplagor för vanliga människor. Därmed har han till slut slagit sin gamle konkurrent Voltaire med ett par hästlängder. ✱

SPRÅK

När "tillväxt" blev ett vänsterord

Ordet *tillväxt* har använts av politiker till höger och vänster. Men menar de samma sak?, undrar **Lars Melin**.

DE FLESTA GILLAR TILLVÄXT, FÖR MOTSATSEN ÄR JU NÅGOT SÅ HEMSKT SOM VISSNANDE.

I politikens värld turas man om att gilla tillväxt. För tio år sedan var tillväxt ett högerord. Motsatsen var vänsterordet *fördelning*. Högern sade: Varför bara dela på kakan, varför inte skaffa en större kaka? Men till vänster fanns en, troligen välgrundad, oro för att vissa skulle få mer än andra av den större kakan.

Nu är det ett vänsterord. Motsatsen är sparande. Ja, det är mer lustfyllt för skuldtyngda nationer att gasa istället för att bromsa, att satsa istället för att gnetta.

Ord är bara ord, och det vimlar av ord som har motsatta betydelser: *grina* för skratta och gråta, *röta* för tur och otur, *bestrida* för betala och vägra att betala. Men tillväxt är intressantare. Det ger oss en chans att se hur ord hoppar från en betydelse till en annan. I princip finns det tre sätt:

1. Konkret ord blir metafor. Biologiskt växande blev också ekonomiskt. Precis som militär strategi blir politisk eller ekonomisk och optiskt fokus blir mentalt.

2. Ett ord får sitt betydelseomfång reducerat. Modellen är *deklarerat* som tidigare betydde uppge (allt mellan himmel och jord), men som nu för tiden nästan bara används inför skattmasen (om inkomster) eller inför tullaren (om införda varor).

3. Ett ord får sitt betydelseomfång utvidgat. *Aktör* betydde en gång bara skådespelare. Nu betyder det var och en som har minsta betydelse för något större. Nalle Puh är en aktör på honungsmarknaden.

För tio år sedan krympte högern *tillväxt* enligt modell 2. Det handlade om företagets tillväxt. Inte så kul för många som av tradition såg sig som hemmahörande på andra sidan. Men tänk om kakan krymper istället för växer? Det var en gnagande oro som fick Socialdemokraterna att 2004 ordna en extra partikongress, "Tillväxt för välfärd".

Men för detta krävdes förstås att man blåste upp betydelseomfånget enligt modell 3. Det var tillväxt när en liten flicka lärde sig cykla, förklarade Göran Persson stolt. Man hade ökat betydelseomfånget till det oöverblickbart stora. Det blev tillväxtens död. Ordet var nu politiskt ledigt. Och på senare tid har det vällt in från utlandet. François Hollande älskar *croissance*, Barack Obama gillar *growth* och popekonomen Paul Krugman är deras profet. I Sverige åker vänsterekonomen Stefan de Vylder land och rike kring och predikar tillväxt.

Ordets betydelseomfång har nu krympt igen. Slagordet *Boost growth now or face a global crisis* betyder helt enkelt "låna pengar nu eller förbli pank". Det påminner mycket om den äkta intellektuella och emotionella övertygelse varje alkoholist känner om att en nykter period måste inledas med en rejäl återställare.

Så ordet *tillväxt* har haft motsatserna bortvisande, krympande kaka, allt ont och sparande. Och det har svällt upp och dragits ihop för att betyda företagsvänligt klimat, allt gott, lånade pengar. Tydligare kan det inte visas, ords betydelse är språkets förbannelse – och politikens. ✱

Paul Krugman.

Inte ett forum för vänstern?

Detta års Oslo Freedom Forum borde ha varit en inspiration för den europeiska vänstern. Här fanns de arabiska revolutionärerna, som hade utmanat till synes evigt bestående diktaturer, en kambodjansk kvinna som tidigare var sexslav och nu är en ledande abolitionist, ryssar som gäckat FSB på Moskvas gator i sin kamp mot Putins maffiastat, representanter för kampen mot indonesisk kolonialism i Västra Papua, och andra angelägna strävanden som vi i vår västerländska provinsialism vet föga eller inget om. Detta var män och kvinnor som strider mot förtryck, korruption och exploatering. De presenterade argument som en gång i tiden skulle ha klingat ljuvt i vänsterns öron, och de hade satt sitt liv och sin frihet på spel i sin hjältemodiga kamp.

Men trots allt solsken var atmosfären i Oslo kylig. "Problemet här", förklarade en norsk journalist för mig, "är att vår vänster anser att det bara finns två människorättsproblem värda att tala om: Guantánamo och Palestina".

Ett sådant närsynt perspektiv förbiser inte bara nästan allt lidande här i världen. I extrema fall kan det få de partiellt seende att ursäktas eller främja hotfulla regimer. Om förtryck inte kan skyllas på västländerna, så är de inte intresserade. Thor Halvorssen, Forumets unge, intensive och karismatiska grundare, fick bittert erfara behovet av att upprätthålla mänskliga rättigheter oberoende av vem som kränker dem. De venezuelanska säkerhetsstyrkorna sköt hans mor när hon demonstrerade i Caracas. Hennes "brott" var att försöka rapportera om röstfusk i en omröstning om Hugo Chávez styre. Alltsedan dess har hans strävan varit att belysa maktmissbruk i länder som västerländska liberaler, Amnesty International, Human Rights Watch och FN tolererar – framför allt Venezuela och Kuba. Att protestera mot den autokratiske och mentalt alltmer instabla Chávez och de ålderstigna bröderna Castros bistert Brezjnevska tyranni är inte det enda han gör, som varje besökare i Oslo kan vittna om. Men den breda vänstern kan inte acceptera hans vägran att blunda för det förtryck som utövas av deras fjärran kamrater.

När en reporter från vänstertidningen *Klassekampen* kom till forumet för att intervjua mig fann jag honom intelligent och rimlig. Men hans kolleger fann många norska vänsteranhängare vars idé om kamp var att fördöma Halvorssen. Vissa avskydde hans framgångar. De kände på något sätt att hans förmåga att samla in pengar och vinna stöd och intresse världen över var ett försök att marginalisera dem. Tanken att varken Halvorssen eller någon annan hindrade dem från att skaffa sig en internationell profil föll dem aldrig in. Andra förklarade för tidningen att de var upprörda över att forumet bjöd in motståndare till Chávez för att tala. De var förräddare mot Venezuelas nation och kuppanstiftare, sa de. Ingenstans i sin kritik nämnde de att Chávez hade censurerat pressen, undergrävt domstolsväsendets opartiskhet och hotat arbetarnas möjligheter att organisera sig i fria fackföreningar. (Något som man tycker borde oroa redaktörerna för en tidning med namnet *Klassekampen*.)

I mitt tal vid forumet varnade jag delegater från auktoritära länder för att lita på européer. Högern skulle sälja vapen till deras förtryckare utan minsta samvetsqual. Vad vänstern beträffar var den mycket bra på att fördöma människorättsbrott av västerländska stater eller väststödta regimer, liksom på att fördöma vit rasism i Europa – men hopplös när det gällde att försvara offren för antivästerländska regimer och rörelser. Åhörarna behövde bara läsa den norska pressen för att upptäcka att det låg något i vad jag sa. ✱

I korthet

Jakob Ejersbo.

Vanmakt i biståndskomplexets skugga

I vissa avseenden är den verklighet som Jakob Ejersbo (1968–2008) skildrar i sin monumentala roman *Liberty* inte svart eller vit, i andra avseenden är det precis vad den är. Den 800 sidor tjocka *Liberty* utspelar sig bland skandinaviska biståndsarbetare i 1980-talets Tanzania och ger en allt annat än smickrande bild av det biståndsindustriella komplexet. Genom inre monologer får vi ömsom följa den danske ynglingen Christian, son till en biståndsarbetare, och den jämnåriga tanzaniern Marcus, som arbetar som obetalt hembiträde hos en svensk familj.

Medan Christian strävar efter att bli en del av Tanzania, kämpar Marcus för att komma därifrån. Christian föraktar den korrumperade föräldragenerationen, han talar flytande swahili och blir tillsammans med en svart infödd tjej. Hans ambition är att bli klubbarrangör i staden Moshi där handlingen huvudsakligen utspelar sig. Han vill inte flytta tillbaka till det Danmark som han inte känner sig som en del av, men agerar med det självförtroende som den ständiga tryggheten i form av en flygbiljett till Europa innebär.

Marcus verklighet är den motsatta. Han strävar på under den tyranniske och notoriskt otrogne svensken Jonas, i hopp om att en dag få lämna Tanzania för Europa och en riktig utbildning. Till skillnad från Christian får han ingenting gratis och står utblottad och utlämnad varje gång hans verksamheter drabbas av motgångar. När berättelsen börjar är Christian och Marcus två trettonåriga killar som fester och jagar tjejer tillsammans. Med åren blir deras skilda förutsättningar alltmer uppenbara och de forna vännerna glider längre och längre ifrån varandra.

Ejersbo, som själv delvis växte upp i Afrika, skriver med den initierades närvarokänsla, och *Liberty* lämnar en obehaglig känsla av vanmakt. Boken ger en skönlitterär bekräftelse på de senaste årens fokusering på hur det som det stora biståndskomplexet är tänkt att hjälpa i själva verket ofta blir dess offer.

Lars Anders Johansson

Nick Cohen är kolumnist, författare och debattör. Hans senaste bok är *You Can't Read This Book* (2012).

Översättning:
Jim Jakobsson

Lenins "kulturradikalism"

Smärre Lenindebatter seglar upp då och då. Behövs de? Kanske ändå. Åsa Linderborg hävdade i *Aftonbladet* härförleden (18/5) att Vladimir Lenin stod för en skapande dialog med radikala kulturarbetare i den nya Sovjetstaten. Hennes häpnadsväckande påstående bemöttes givetvis - men mest i generella ordalag.

Låt oss för ett ögonblick ta ner det hela på ett konkret plan, visa på hur Lenin förhöll sig till en enda, mycket representativ rysk "radikal kulturarbetare": Michail Osorgin, publicist och romanförfattare, också översatt till svenska. Hur såg deras "dialog" ut?

Osorgin hade tidigt gjort sig känd för sina färgstarka rapporter från olika landsändar. Som ingen annan kände han ryskt provinsliv. Han skrev med skärpa och ironi, en rasande skicklig journalist och social avslöjare. Vid tiden för 1905 års revolution greps han av tsarpolisen, skrämdes med dödsstraff, skickades till Sibirien. Till slut fick han nog och valde italiensk exil.

När bolsjevikerna tog makten fanns Osorgin åter på plats. Nu pläderade han för medborgarrätt och folkupplysning i en liten tidning som ännu fick finnas, *Frihet åt ordet*. 1918 protesterade han kraftfullt när Lenin med vapenmakt stängde det första folkvalda ryska parlamentet. Tjekan svarade med att kasta honom i Lubjanka. Efter en tid släpptes han

men 1921 var det dags på nytt. Nu hotades han av dödsstraff - precis som under tsaren. Hans penna var lika sylvass som förr.

Följande år landsförvisades han på Lenins direkta order, tillsammans med runt 200 andra ledande intellektuella. Försökte han återvända skulle han avrättas. Han kom till Italien men uthärdade inte Mussolini utan drog vidare till Paris där han blev intensivt verksam i emigrantpressen vid sidan om ett återupptaget författarskap. Med säker instinkt ringade han in släktskapet mellan

kommunismen och fascismen, varnade för båda. Han publicerade sig brett, skickade också initierade essäer till svenska *BLM* om läget i den ryska litteraturen.

I en *BLM*-artikel 1939 avslöjade Osorgin att han hade lyckats upprätthålla kontakt på olika vägar med sin nära vän Gorkij ända fram till dennes död. Sorgset vittnade han om hur Gorkij 1932 hade medgett att han för egen del tappat hoppet om den enskilda individen: hädanefter var det bara kollektivets väl och ve som gällde. En total stalinistisk uppgivenhet hos den store ryske författaren som en gång skrivit: "Människa - det klingar stolt!"

Två dagar innan tyskarna intog Paris lyckades Osorgin mirakulöst slippa undan. I ett av tidens mörkaste år, 1942, dog han - mitt i det envisa knattrandet på sin skrivmaskin, på en antinazistisk artikel.

Magnus Ljunggren

Åsa Linderborg.

FOTO: MARCO SECCHI/CORBIS/SCANPIX

”När de är som bäst saknas i de här målningarna den skicklighet som tusentals amatörkonstnärer över hela Storbritannien besitter - och ändå kan han anställa idioter som jämför honom med Caravaggio.

Guardians konstkritiker Jonathan Jones recenserar Damien Hirsts utställning *Two Weeks One Summer*. I katalogen menar en kurator att Hirsts måleri är i nivå med Velázquez och Caravaggios.

De mördade poeternas natt

Skotten skär genom nattens tystnad. På gården i Lubjankafängelset faller kropparna till marken. Den judiska kulturen i Sovjetunionen halshuggs i symbolisk och bokstavig betydelse när tretton framstående rysk-judiska poeter och intellektuella avrättas. Det är de mördade poeternas natt, den 12 augusti 1952.

Fler avrättas och ett stort antal rysk-judiska intellektuella försvinner till Gulagläger. Regimen gör sig av med de sista ledarna av den tidigare upplösta Judiska antifascistiska kommittén.

Judiska skolor, teatrar, bokförlag och kulturhus stängs ner. "Kremlläkarkomploten" då judiska läkare kommer att anklagas för att ha planerat giftmord på det sovjetiska ledarskapet förbereds. Planer på avrättningar och massfördrivning av sovjetiska judar till Sibirien avslöjas och fasans ringar sprider sig genom Östeuropa.

Skeendena i Sovjet ägde inte rum i ett vakuum. Den tjeckoslovakiske partisekretären Rudolf Slanskys skådeprocess (nov. 1951-

nov. 1952), dödsdom och de "antitrotskistiska" och "antisemitiska" utrensningarna följs av en våldsam antisemitisk kampanj, utrensningar i Rumänien och en begynnande arresteringsvåg i Polen. Paniken sprider sig i allt vidare ringar genom Östeuropa.

Sattes allt detta igång, blott sju år efter Förintelsen, bara på grund av Stalins tilltagande paranoia? Det finns starka indicier på att Stalin kan ha planerat en gigantisk antijudisk och antiliberal folkmordskampanj som en del i psykologisk mobilisering av östblockets befolkning för ett tredje världskrig. Långt senare rapporterade flera före detta östledare att man var övertygad om att kriget skulle bryta ut inom ett två år.

I januari 1951 beordrade Stalin att kraftigt militarisera ekonomierna och bygga ut östblockets arméer; och Sovjetarméerna fördubblades 1951-1952. Kan det således ha varit fråga om att med judehatet som grund höja den förtryckta befolkningens lojalitet?

Stalins död den 5 mars 1953 satte stopp

för den påbörjade kampanjen. Men alltsedan dess kom *numerus clausus* att kasta sin mörka skugga över den kommunistiska maktapparaten, administrationen och, i varierande grad, utbildningsväsendet. De östeuropeiska judarnas kultur, historia och minnet om Förintelsen försvann från den offentliga scenen, och "kosmopolit" eller "sionist" blev etablerade skällsord.

Den officiella antisemitismen kom att hålla sig kvar i östblocket fram till kommunismens fall. I Sovjetunionen började dock på sextiotalet den ryska demokratiörelsen växa fram, tätt sammanvävd med den judiska frihetsörelsen. De protesterandes väckte en internationell opinion mot kommunismens förtryck och till slut började protesterna få krönas med framgång då alltför aktivister fick lämna Sovjetunionen. Några år senare föll kommunistsystemet under sin egen genomruttna tyngd. 60 år har gått sedan de mördade poeternas natt. Skotten ljuder än och manar till eftertanke.

Jaff Schatz

Detta nummers recensioner: **Torbjörn Elensky** har fördjupat sig i tre böcker om sekularismens framtid; **Disa Håstad** om de två första svenska biografierna om Raoul Wallenberg; **Joel Ekstrand** reder ut vad fysik och vetenskap egentligen är för något; **Johan Hakelius** har läst en bok om viktorska utforskare av Nilen; **Börje Ljunggren** studerar den kinesiska regimens förljugenhet; **Per Bauhn** om konsekvenserna efter krigtidens statliga censur; **Peter Santesson** imponeras inte av Katrine Kielos nya bok; **Eli Göndör** skärskådar Ingmar Karlssons studie om Israel; **Stefan Gelfgren** recenserar ett verk om kristendomens framtid; **Lisbeth Lindeborg** menar att Tyskland lurades in i eurosamarbetet; **Ulla Gudmundson** har

läst en italienare som försvarar medborgarskapet; **Joel Halldorf** om kopplingen mellan amerikanska evangeliker och konservatism; **Karin Grelz** djupdyker i det ryska sekelskiftets symbolism-litteratur; **Per Jönsson** fördjupar sig i en biografi om Henry Kissinger och **Kristoffer Leandoer** utforskar glömda historier från Europa.

FOTO: KEN KAMINESKY/CORBIS/SCANPIX

Sekularismens konsekvenser

Religiös pluralism förutsätter en sekulär gemenskap. I en globaliserad värld måste dock religiösa företrädare använda sig av sekulärt gångbara argument för att bli tagna på allvar. När toleransen för religiösa rörelser ökar, försvagas därmed religionens ställning.

RELIGION

I dagens Sverige uppfattas religion praktiskt taget uteslutande som en privat angelägenhet. Men under större delen av den mänskliga historien hängde religion samman med staten och den nationella identiteten. I majoriteten av världens länder lägger religion än idag grunden för människors verklighetsuppfattning.

I Sverige har den protestantiska kristendomen definierat vad det innebär att vara svensk ända från Gustav Vasas tid till en bra bit in på 1900-talet. I vår grundlag står det fortfarande att statschefen skall vara lutheran, trots att kyrkan skilts från staten. Svenska kyrkan framstår numera mest som ett historiskt minnesmärke med ett antal tusen landmärken och samlingslokaler av varierande arkitektoniskt värde, där man

är fri att utöva andakter oberoende av om man tror på kyrkans lära eller ej.

Sverige är ett av världens mest sekulariserade länder. Men trenden går faktiskt i riktning mot sekularisering världen över, inklusive i det religiösa USA och flera muslimska stater. Enligt Steve Bruce, professor i sociologi vid University of Aberdeen och sedan många år en av världens ledande experter på sekulariseringens mekanismer, är än så länge trenden otvetydig. I *Secularization* beskriver han hur denna utveckling har pågått ungefär sedan industrialismens genombrott och fram till våra dagar. Samtidigt är han tydlig med att detta inte garanterar att en framtida utveckling inte kan ta nya vägar. Bruce menar bland annat att en starkt bidragande orsak till sekulariseringen är splittringen mellan olika samfund. När människor kommer i kontakt med andra sätt att tro, och inser att

det finns fler än en möjlig väg till frälsning, avtar deras hängivenhet inför den enda tron. Valet mellan läror blir den enskildes ensak, och denna individualism underminerar den organiserade religionens anspråk på att ha tillgång till en absolut sanning. Ironiskt nog kan man alltså säga att 1800-talets väckelserörelse var början till slutet på kristendomens makt över sinnena i västvärlden. Han antar att en liknande utveckling kan komma att ske också i de delar av Latinamerika och Afrika där evangeliska kyrkor av olika slag idag framgångsrikt utmanar de traditionella kyrkorna.

Det som saknas i hans studie, som främst handlar om Storbritannien och kristendomen, är resonemang på en global nivå bortom de monoteistiska religionerna: hur fungerar exempelvis sekulariseringen i ett land som Indien, som traditionellt sett haft en starkt inkluderan-

>>

de och synkretistisk syn på både egna och andras gudar? Starka krafter där, främst Bharatiya Janata Party, BJP, som innehade regeringsmakten 1998–2004, mobiliserar hindusimen som del i en nationalistisk ideologi, *hindutva*, men fortfarande kan man se alla möjliga typer av gudar och religiösa symboler blandade med varandra. Religiös renlärighet i kristen eller muslimsk mening tycks långt borta i den hinduiska vardagen, utan att religiositeten i sig därmed minskar. Är detta en styrka som gör att den hinduiska religiositeten kanske förhåller sig på ett annat sätt till de mekanismer som drivit fram sekulariseringen i monoteistiska länder?

Liksom spridningen av moderniteten runt världen bär sekulariseringen på ett problematiskt arv av västerländsk imperialism. Den ses som uttryck för en främmande, västerländsk civilisation som vill tvinga sin världsbild på hela världen. Detta poängteras ofta av sekulariseringens motståndare, inte minst i islamiska länder som Iran eller Pakistan, och bidrar till att den bromsas genom lagar som begränsar den religiösa friheten. Argumentet används för att underordna mänskliga rättigheter och demokrati under religiösa traditioner. Dessutom är det vanligt att i anti-västlig propaganda framhäva den egna religiositeten som ett särskilt värde som har gått förlorat i västvärlden. Även reaktionära och auktoritära politiska rörelser i väst, som Jobbik i Ungern, franska högerkatoliker liksom amerikanska evangelis-

”Liksom överhuvudtaget med spridningen av moderniteten runt världen bär också sekulariseringen på ett problematiskt arv av västerländsk imperialism. Den ses som uttryck för en främmande, västerländsk civilisation som vill tvinga sin världsbild på hela världen.

ka kyrkor anknyter till den här typen av retorik, och framhäver hur sekulariseringen tyder på en förlust av kontakt med andliga värden och den egna kulturens historiska rötter.

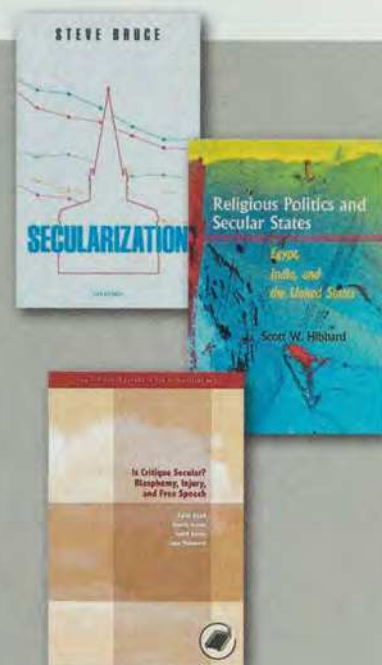
Intressant nog har sekulariseringen i USA, enligt Bruce, tagit sig delvis annorlunda uttryck. Kyrkornas inflytande har inte minskat i samma utsträckning som i Europa, men de har själva antagit ett mera sekulariserat språk. Frälsningen handlar nu lika mycket om välbefinnande, självförverkligande och framgång i jordelivet som om lycksalighet i livet efter döden. Men USA är ett särfall, en republik som grundades av religiösa flyktingar från Europa, och där tillhörigheten till en religiös försam-

SECULARIZATION
STEVE BRUCE
Oxford University Press 2011

**RELIGIOUS POLITICS AND
SECULAR STATES**
EGYPT, INDIA, AND
THE UNITED STATES
SCOTT W HIBBARD
The Johns Hopkins University
Press 2010

IS CRITIQUE SECULAR?
BLASPHEMY, INJURY, AND
FREE SPEECH
TALAL ASAD, WENDY
BROWN, JUDITH BUTLER,
SABA MAHMOOD
University of California Press
2009

BEYOND THE SACRED
KENAN MALIK
<http://kenanmalik.wordpress.com/2012/01/29/beyond-the-sacred/>

ling fortfarande i mycket högre grad än här i Europa präglar det sociala livet. Kyrkorna i Europa har dessutom varit knutna till överheten, och antingen varit statliga som i de nordiska länderna eller Storbritannien, eller stöttat vissa politiska partier som i Italien eller Spanien. Det amerikanska förhållandet till religionen är annor-

utveckling att de förknippas med republikanerna.

Scott W Hibbard, professor i statsvetenskap vid DePaul University, beskriver denna sammansatta historia klart och koncist i *Religious Politics and Secular States. Egypt, India, and the United States*. Enligt honom växte den nuvarande alliansen mellan de evangeliska kyrkorna och republikanerna fram under loppet av 1960-talet, då man utvecklade en medveten strategi i partiet för att vända väljarnas uppmärksamhet från krig, ekonomiska bekymmer och rena sakfrågor, mot frågor som rör moral, kultur och gemensamma värderingar. I hög grad handlade det om en strategi för att erövra sydstaterna, där många hade röstat på demokraterna ända sedan inbördeskrigets dagar. Att förvandla sociala och ekonomiska motsättningar till en fråga om tro och moral och eviga värden var på många sätt en genial strategi, som förde Nixon till presidentposten. Samma strategi utnyttjades sedan med lyckat utfall av både Ronald Reagan och George W Bush.

Men vad händer med religionen då den används för politiska syften? När makthavare utnyttjar den religiösa legitimiteten för att stärka sin egen politiska position? Samtidigt som religiösa talesmän numera måste klä sina synpunkter på samhället i ett språk som är anpassat efter politikens krav, det vill säga ett som bör vara inkluderande och där argumenten bygger på de minsta gemensamma näm-

lunda. Det finns också en gammal idé om amerikansk exceptionalism, att USA har en särskild mission i världen och att landet är utvalt till Guds redskap för att sprida friheten i världen.

Den här uppfattningen har två sidor. Dels har den motiverat amerikanska ställningstaganden och inblandning i såväl de båda världskrigen som mot Sovjet och kommunismen i stort, vilken av många uppfattades som en ateistisk, ogudaktig lära. Dels har den influerat medborgarrättsrörelsen och motståndet mot Vietnamkriget som växte fram just ur specifikt amerikanska, kristna traditioner. Det är inte alltid som amerikanska kristna intagit högerpositioner, och det är en relativt ny

Indira Gandhi.

FOTO: BETTMANN/CONTRASTO

narna i samhället i stort, kan politikens ledare använda sig av religiösa argument för att ge budskapet extra tyngd och exklusivitet. En politiker som använder det religiösa språket och symbolerna gör det samtidigt med anspråk på att vara särskilt lämpad att leda landet, att ha något som gör vederbörande överlägsen sina motståndare: övernaturlig legitimitet.

Det gemensamma för de tre länder som Scott W Hibbard tar upp i sin bok är att det handlar om uttalat sekulära stater, men där ledande politiker har valt att använda religiös tillhörighet som ett vapen i politiken. Både Gamal Abdel Nassers Egypten och Jawaharlal Nehrus Indien var stater där man strävade efter politisk fred genom en statligt fastslagen sekularism, som åtminstone i teorin hade som princip att inte göra skillnad mellan olika medborgare beroende på deras religiösa identitet. Det är tydligt att Hibbard sympatiserar med detta ideal, och han skildrar träffsäkert hur både Anwar Sadat i Egypten och Indira Gandhi i Indien under 70-talet i allt högre grad valde att använda religiöst färgade uttryck och symboler för att legitimera sin makt. På så sätt försökte de samtidigt neutralisera både vänsteropposition, som förknippades med de tidigare sekulära strävandena, och religiöst politiska radikala grupper i respektive land. Av rädsla för vänsterextremister valde man att stärka de religiösa gruppernas ställning. Detta skedde inte bara i Indien och Egypten, utan även i Turkiet, Pakistan och på flera andra håll. Paradoxen var dock att man samtidigt bidrog till att legitimera och därmed stärka inhemska opinioner som kom att vända sig mot dem själva: både Indira Gandhi och Anwar Sadat mördades, med några års mellanrum, av religiösa extremister som menade att de hade svikit just de ideal

som båda två hade flörtat med för att stärka sina positioner.

Kan det inte finnas någon legitimitet i en religiöst grundad kritik mot samtidens samhälle? Det är en komplicerad fråga. Hur någon grundar sin kritik offentligt kan vara en annan sak än hur vederbörande inom sig kommer fram till vissa ståndpunkter och slutsatser. Även om ens motstånd mot till exempel abort är grundat i en religiös tro på att allt liv är heligt och att fostret skapas som en specifik person med alla de rättigheter som tillkommer en sådan redan i koncipieringsögonblicket, måste abortmotståndare finna argument som fungerar på en sekulariserad politisk arena om den ska tas på allvar. Även religiösa talesmän måste idag använda sig av sekulära argument, annars blir deras synpunkter marginella.

Denna motsättning blev extremt tydlig i samband med de så kallade Muhammedkarikatyrerna. De muslimer som angrep dessa teckningar gick rakt på det faktum att det var ett brott mot deras religion att driva med deras profet. Den sekulariserade västerländska reaktionen från både danska politiker och intellektuella var att det var orimligt att ta hänsyn till just denna grupps religiösa fördomar, särskilt som det här är fritt fram att karikera alla andra religioners representanter och heliga symboler. Från den synvinkeln var protesterna orimliga. På motsatt sida höjdes även röster om att man borde respektera den muslimska identiteten och ta hänsyn till dem såsom varande en förtryckt minoritet i Europa. Respekten som borde visas muslimernas profet och hans anhängare skulle alltså inte baseras på deras tro, utan på behovet av att bevara samhällsfreden och av hänsyn till att de företrädde en svag grupp i samhället. Frågan är hur det

skulle kunna anses vara ett konstruktivt stöd till gruppen europeiska muslimer att ta fasta på vad de mest reaktionära bland dem anser, och att utifrån en extrem fallangs önskan skilja ut och särbehandla hela gruppen muslimer, istället för att integrera dem som europeiska medborgare på lika villkor.

Den lilla volymen *Is critique secular? Blasphemy, Injury, and Free Speech* innehåller tre essäer, samt några repliker mellan de medverkande. Poängen med boken, strängt taget, är att ifrågasätta det sekulära och liberala paradigm inom vilket striden kring Muhammedkarikatyrerna uppfattades utspela sig. Det är en mycket ojämn volym, med delvis märkliga påståenden, men frågan den väcker, om vilket system som skall vara globalt överordnat, är relevant: Vad är det som säger att den liberala demokratin har monopol på vad som kan kallas kritiskt tänkande? Varför skulle inte en värdefull kritik också kunna formuleras utifrån religiösa ståndpunkter?

Ganska många i västvärlden, och så även i Sverige, har en negativ uppfattning av islam. Det beror sällan på djupa kunskaper om religionen. Snarare handlar det om att man tycker att vi som lever i ett sekulariserat land, och som har övervunnit religiösa vidskepelser och fördomar, inte borde behöva ta striden en gång till. Motsättningen kompliceras av att den religiösa identiteten är mycket viktig för många muslimer som lever i exil, och att synen på separation mellan samhället och tron inte är lika självklar för troende muslimer som för sekulariserade svenskar. Religionen betraktas av dem inte som en privatsak, utan som den grund på vilken samhället och särskilt deras egen gemenskap vilar på. Detta är inget som gör islam väsensskild från kristendomen, för även här var det, som redan har påpekats, så under tidigare generationer. Dessutom är det antagligen ännu på det viset för många mera engagerat religiösa, både i katolska kyrkan och i så kallade frikyrkor. Problemet för sekularister kommer sig av att det såklart inte går att ta hänsyn enbart till islam, även om detta sker av sekulära skäl och av omsorg om en utsatt minoritet.

Problematiken har fått svenska vänsterdebattörer, som Edda Manga, att utveckla en dubbel måttstock. Manga tycks mena att exempelvis den katolska kyrkans abortmotstånd, kvinnosyn, åsikter om homosexuella och så vidare skall fördömas som fördömsfulla och inskränkta, samtidigt som de muslimska, rätt snarlika uppfattningarna – ja, avgjort grövre i många fall, inte minst i de muslimska stater som *de facto* praktiserar dödsstraff för såväl otrohet som homosexualitet – skall respekteras. På Pride i Stockholm 2011 höll

>>

Manga ett tal där hon citerade idéhistorikern Joseph Massad, vars åsikt är att internationella gayrörelsens strävan att "befria" arabvärldens homosexuella i själva verket tvingar sin egen idévärld på samhället och situationer, där andra föreställningar dominerar. Rädslan för den imperialistiska moraliska överlägsenheten, "den vite mannens börda", går på så sätt överstyr. Att underkänna de universella mänskliga rättigheterna som ett västerländskt imperialistiskt projekt samtidigt som folk slåss för demokrati och yttrandefrihet världen runt är rätt absurt. Exempelvis när även infödda muslimska HBT-aktivister anklagas för *pinkwashing*, alltså att de bidrar till att kampen för deras rättigheter utnyttjas av rasistiska grupper i väst som ett vapen mot muslimer i allmänhet. Detta ge-

en att förolämpa eller häda, när vi accepterar idén om ett heligt rum, vare sig det är religiöst eller sekulärt, så undergräver vi vår förmåga att trotsa makthavarna. Människor, som Salman Rushdie har uttryckt det, 'formar sin framtid genom att argumentera och utmana och säga det osägbara; inte genom att böja knä för vare sig gudar eller människor'."

Det sägs ofta att vi lever i ett postsekulärt tidevarv och att religionen håller på att återfå sin forna betydelse. Tvärsäker kan man ju aldrig vara, men det faktum att religiösa talesmän tvingas uttrycka sig på det sekulariserade samhällets språk samt att de tvingas ta hänsyn till andra religioner också då de samverkar för gemensamma mål, bidrar knappast till att stärka den religiösa legitimiteten i politiken. Det po-

litiskt[...] [Följaktligen] väcker inte namnet "Jesus" de tankar och känslor som han sade att han ville delge sina lärjungar – kärlek till nästan; kärlek till de fattiga, sjuka och fängslade; självförnekelse; och hängivenhet till Gud. Det förknippas med antiabort-aktiviteter, motstånd mot homosexuellas rättigheter, republikanska partiet och skattesänkningar."

Ett sekulariserat samhälle behöver kunna förhålla sig till religiösa församlingar. Vi kan lika lite göra oss fria från våra samhällets religiösa historia som en människa helt kan negligera sin barndom. Men i en värld med sådan rörlighet som vi har idag, där nyhetsflöden, människor och produkter rör sig praktiskt taget obehindrat över hela jordklotet, måste vi hitta pragmatiska sätt att förhålla oss till varandra i vardagen, liksom i affärskontakter och på politisk nivå.

Att vi i Sverige rör oss i ett sekulariserat samhälle är ett faktum, men det innebär inte att ställningstaganden som medborgare gör utifrån sin egen religiösa grundsyn är illegitima. Det enda illegitima är att hänvisa till exempelvis heliga skrifter och traditioner, vilka inte är gemensamma för alla, som grund för yttranden, lagförslag eller kritik. Ingen bör givetvis hindras från att hänvisa till en sådan grund ändå, men den som gör så kommer i så fall att finna sig marginaliserad, då vederbörande hänvisar till en grund som inte längre är gemensam.

På den globala nivån är det mer komplicerat. Ett antal stater i världen definierar sig själva som uttalat religiösa. När de gör utspel i FN, Unesco eller på andra globala arenor är emellertid också de hänvisade till att använda sekulärt gångbara argument om de ska tas på allvar, för även om majoriteten av de andra ledamöterna eller länderna vore religiösa, hör de troligen till en annan religion, eller en annan riktning av samma tro, och dessa olika religioner kan bara mötas som jämbördiga i ett gemensamt sekulärt rum.

Detta är paradoxen, som Steve Bruce baserar sin teori om sekulariseringsparadigmet på, och som tycks vara lika giltigt internationellt som det var i den brittiska eller svenska småstaden från 1800-talet och framåt: religiös pluralism kräver en sekulär gemenskap, och i och med att toleransen har fått insteg, försvagas religionens ställning.

Men, som sagt, mycket kan ännu hända och nya politiska makthavare kan försöka ladda religionerna med nytt ideologiskt innehåll. Fast de exempel vi har sett hittills tycks tyda på att för varje gång som det sker blir religionerna ytterligare lite försvagade. Vägen till religionens framtid går nog i varje fall inte via politiken.

Torbjörn Elensky

”Att underkänna de universella mänskliga rättigheterna som ett västerländskt imperialistiskt projekt samtidigt som folk slåss för demokrati och yttrandefrihet världen runt är rätt absurt.

nom att de uttrycker sin egen kritik av islams repressiva traditioner öppet och kräver samma frihet som vi i väst tar för given.

När aktivister i antirasistiskt och anti-imperialistiskt nit talar om för andra att deras kamp är fel förd och att "frihet" betyder något annat i Teheran och Lahore än i Stockholm och San Francisco, samt öppnar för att särskild respekt skall visas en viss religion, på dess kvinnors och bögars bekostnad, öppnar de dessutom för en generell särskild respekt för alla religioner inklusive deras förtryckande traditioner. Det är i princip samma sak som då somliga politiker menar att minoriteters kultur skall respekteras och bevaras, vilket i nästa led ger upphov till den helt rimliga reaktionen att delar av majoritetsbefolkningen också vill ha sitt kulturarv fridlyst.

Svenskar, till exempel, är faktiskt en minoritet och är färre än både romerna och katalanerna i Europa. En av de mest välformulerade kritikerna av denna typ av religiöst grundad identitetspolitik är författaren och debattören Kenan Malik, som i ett tal i London tidigare i år underströk att religion numera handlar om identitet. Han menar att de hädelselagar som diskuteras bland annat i Storbritannien är ett sätt att reglera mellanhavanden mellan olika grupper i samhället idag. Enligt Malik behövs gemensamma sekulära utrymmen, där det ska vara fritt fram att häda, mer än någonsin. På sin blogg utvecklade han resonemanget: "När vi en gång ger upp rätt-

litiska användandet av religionen för att ge den egna positionen ökad legitimitet har också i slutändan ofta skadat själva religionen. Vare sig det handlar om islamister eller evangeliska kristna, så innebär deras ställningstaganden i samhällsfrågor också att de utdefinierar sig religiöst. Den evangeliska kristendomen är idag i USA så starkt knuten till det republikanska partiet att den förknippas minst lika mycket med sänkta skatter, storföretag och friare vapenlagar, som med sina gamla profilfrågor kring abort och homosexuellas rättigheter. Och var finns kristendomen i detta?

Även evangeliska kristna i USA har efter flera decenniers aktivt stöd till republikanska presidentkandidater börjat känna av att de inte riktigt får det de vill av dem när dessa väl kommit till makten. Samtidigt förknippas de evangeliska kyrkorna nästan enbart med det republikanska partiet numera, vilket undergräver deras legitimitet som självständiga religiösa organisationer, inte minst sedan det kommit fram att partistrategen Karl Roove i privata samtal kallat dem för *the nuts*, idioterna. En tidigare tjänsteman i Bush-administrationen, David Kuo, som själv hör till den evangeliska rörelsen konstaterar i *Tempting Faith. An Inside Story of Political Seduction* (2007) att de konservativa kristna har betalat ett högt pris för sitt stöd till republikanerna: "Genom att så passionerat hänge sig åt politik, har kristna stött bort alla som avviker från dem po-

Nya spår i fallet Wallenberg

HISTORIA

Under min tid som korrespondent i Moskva på 1970-talet hade jag en dagdröm, när jag gick på gatorna med min dotter eller kolleger: Att det plötsligt skulle komma fram en äldre utmärkt och skäggig man i trasor och säga "Jag hör att ni talar svenska. Kan ni visa mig vägen till svenska ambassaden?"

Det här var alltså under den tid när Raoul Wallenberg var som mest frånvarande från allas fokus. Vår ambassadör då hade inte ens läst dossiern på UD. Det stora skamliga ärendet, att en svensk diplomat suttit fängslad och antagligen dödsdömd i Sovjet, hade skjutits åt sidan. Uppvaktningsarna hade ägt rum på 50-talet och 60-talet då känslorna hade svallat men de hade nu lagt sig. Familjen hade givetvis inte glömt eller gett upp. Jag minns att jag bjöds hem till föräldrarna von Dardel på 70-talet för att följa upp ett ungerskt spår, ett av många.

Men 1980 meddelade svenska UD att de gjort en ny framställan och krävt information om Raoul Wallenbergs öde. Någon månad senare släpptes också cirka två tusen dokument i ärendet – inte alla, men en försvarlig mängd med vissa namn överstrukna. Nya vittnen kom fram. Intriset blossade upp på nytt, nu också internationellt. Wallenberg blev hedersmedborgare i USA, där flera biografier om honom publicerades, men inga på svenska gavs ut.

Det skulle dröja till i år, hundra år efter Wallenbergs födelse, som två genomarbetade levnadsteckningar kommer ut här – med en veckas mellanrum, Ingrid Carlbergs *Det står ett rum här och väntar på dig ... Berättelsen om Raoul Wallenberg* och Bengt Jangfeldts *Raoul Wallenberg. En biografi*. Här måste genast sägas: båda är gedigna böcker och god läsning. Båda författarna har uppenbarligen fått tillgång till samma material som ibland behandlas så lika att det kan tyckas som om Wallenbergs syster Nina Lagergren har gett en presskonferens! Så är naturligtvis inte fallet; men två erfarna författare som Ingrid Carlberg och Bengt Jangfeldt missar knappt någon detalj i det digra flödet av dagböcker, brev, dokument, litteratur och tidigare forskning. Carlberg har därtill en imponerande lista på personliga intervjuer.

I beskrivningarna av hur en ung faderlös pojke i en känd finanssläkt får en först

Raoul Wallenberg.

FOTO: SCANPIX

klassisk och sedan något originell utbildning för att bli en man som gör namnet heder skiljer knappast detaljerna, men däremot temperamentet: Bengt Jangfeldt berättar medryckande om ett händelseförlopp, medan Ingrid Carlberg har större ambitioner. Hon tecknar denna överklassmiljö historiskt och sociologiskt, hon berättar inte bara om vad som hände utan varför. I skildringen av barndomen kan det ibland tyckas aningen för detaljerat; när vi kommit så långt som till uppdraget som ska föra Raoul till Budapest och hans farliga arbete att rädda ungerska judar undan nazister och pilkorsare där, samt det långa politiska spelet kring hans öde, vill man inte vara utan dessa detaljer, denna passion som anas i Carlbergs berättelse, nervkittlande spännande fast vi vet hur det ska gå.

Redan då papperen släpptes 1980 kunde en förvånad svensk allmänhet konstatera att den svenske ambassadören Staffan Söderblom i sin avskedsaudiens hos Stalin sommaren 1945 så gott som dödförklarade Wallenberg genom att deklarerat att han troligen hade döts i Budapest under gaturider vid befrielsen. Nu inser vi att Sta-

lin hade satt av en timme för mötet, i sig en unik ynnest, eftersom han trodde att svenskarna hade något att erbjuda. Så blev det inte, Söderblom tackade och gick efter fem minuter.

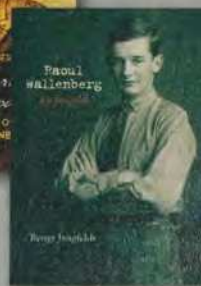
Ville Stalin föreslå ett utbyte? Söderbloms brist på lyhördhet när Stalin frågar om han inte har "fått något meddelande från oss" om Wallenberg (syftade han på utrikesminister Alexandra Kollontajs utsaga att denne stod under ryskt beskydd?) betecknas som "nästan brottsligt" av Jangfeldt. Carlberg noterar att ryska utredare senare upptäckt en tvetydig attityd hos den svenske diplomaten: han begär att ärendet ska utredas men säger att han själv tror att Wallenberg omkommit. Skulle Sovjet då ha godkänt en utväxling? Kanske. Carlberg citerar många förlorade tillfällen.

UD:s bovroll har redan utretts officiellt i Sverige. 2003 kom en skrift med den självkritiska titeln *Ett diplomatiskt misslyckande*, där en historikergrupp fastslår att Söderbloms agerande var klandervärt, men att försummelseerna var många och att utrikesminister Östen Undén måste vidkännas det största ansvaret. Undén hade sagt att han var emot "människohandel" och var möjligen, liksom Söderblom, mera upptagen av ett handelsavtal i vardande.

Det är denna undfallenhet mot Sovjet som världen, särskilt USA, inte tröttnat på att kritisera Sverige för under de senare decennierna, då också amerikaner sällat sig till forskarna. Nu får vi dessutom av Ingrid Carlberg veta att USA inte nöjde sig med det: 1977 började CIA en kampanj för att via Wallenbergvittnen få svenskarna mer negativt inställda till Sovjet under Cartertiden, då avspänningspolitiken tycktes ha nått vägs

**DET STÅR ETT RUM HÄR OCH
VÄNTAR PÅ DIG ...
BERÄTTELSEN OM RAOUL
WALLENBERG
INGRID CARLBERG
Norstedts 2012**

**RAOUL WALLENBERG
EN BIOGRAFI
BENGT JANGFELDT
Wahlström & Widstrand 2012**

ände. Ja, CIA hittade nya vittnen. Och en "okänd" hemmafru i Kalifornien, Annette Lantos, framträdde i ett telefonväktarprogram och frågade om Wallenbergs öde, vilket gav Jimmy Carter möjlighet att visa sitt engagemang.

De falska vittnen som CIA drog fram fyllde ett viktigt syfte: att föra upp Wallenberg på dagordningen som ett ouppklarat fall. När Michail Gorbatsjov skulle humanisera KGB och satte dit den liberale Vadim Bakatin som chef hösten 1991, efter den misslyckade kuppen, var Wallenberg det första fall som Bakatin drog upp. Wallenberg kom från ett neutralt land (alltså ej Sovjetmedborgare) och var hedersmedborgare i USA – kan man tänka sig ett bättre exempel för en ny KGB-chef att visa öppenhet utan att riskera inrikestrubbel?

Men det Bakatin meddelade var dyrt: av allt att döma hade Wallenberg likviderats i juli 1947, på order av Molotov. Ryssarna kan alltså på sätt och vis ha haft rätt hela tiden, när de citerat en konstig brevlapp från fängelset Lubjankas läkare som visade att en "Wallenberg" avlidit i hjärtinfarkt och begravts utan obduktion. Den lappen har äntligen visats upp och tros vara autentisk, om inte helt sann. Snarare var den en täckmantel för det spel som bedrevs.

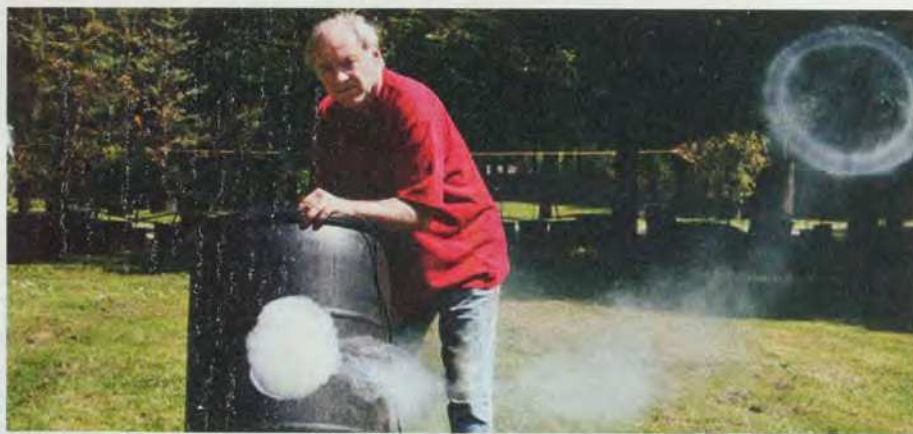
Varför greps Wallenberg och varför måste han sedan försvinna? Det var ingalunda ett "misstag" som han själv trodde. Ordern från den 17 januari var undertecknad Bulganin och kom möjligen från Stalin själv. Sovjetmyndigheterna hade ingen förståelse för Wallenbergs uppdrag att rädda judar utan ansåg att han på något sätt måste vara spion, möjligen för tyskarna.

Vill man läsa kort eller långt? Jangfeldts bok är kortare, "bara" 514 sidor och med mindre textmassa eftersom den är rikt illustrerad. Den grafiska metoden att sätta citaten ur brev och rapporter med "skrivmaskintext" är mycket verkningsfull.

Ingrid Carlbergs bok omfattar nära 800 sidor inklusive noter, källor och personregister. Förutom en viss tröghet i början är den avgjort spännande. Hennes analyser är imponerande och trovärdiga.

Boken får också mycket liv och närvaro genom att hon mellan kapitlen lagt in möten med vittnen eller egna berättelser från nyckelplatser i Raouls liv. Hennes engagemang finns i många små detaljer – som när hon återger dödsannonser efter föräldrarna von Dardels självmord med Raouls namn främst bland barnen. Själv föredrar jag avgjort den längre versionen.

Disa Håstad

Jim Carter med sina rökringar, till höger hans beräkningar om hur världen är beskaffad.

Rubba inte mina cirklar!

PSEUDOVETENSKAP

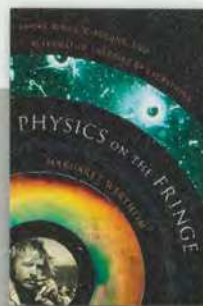
På lunchbordet vid avdelningen för teoretisk fysik vid Uppsala universitet, där jag har mitt kontor, ligger en liten skrift med titeln *The Truth in Physics*. Vid första anblick ser den seriös ut, den är prydligt formgiven och tryckt. Författaren hävdar att han har hittat fysikens sanning – han vet hur världen egentligen är. I förordet listas de vetenskapliga tidskrifter som har refuserat texten, totalt elva stycken! Listan ska visa hur korrumperad den akademiska världen är. Man anar en konspiration; författaren har funnit sanningen men motarbetas av etablissemangen. Själva boken består av en kompakt textmassa där till synes slumpvist valda ekvationer blandas med olika fysikaliska påståenden. Även om metoden och resultaten inte är lätta, eller ens möjliga, att förstå är målet med texten det: att visa att Einstein hade fel. Författaren till pamfletten är inte ensam om detta syfte. I en jämn, oförtruten takt skickas liknande skrifter in till universitetens avdelningar för teoretisk fysik. De är skrivna av en brokig skara människor,

många högutbildade med lyckade karriärer, med det gemensamt att de uppfattar sig själva som missförstådda fysikgenier. Av universitetsforskarna kallas de för *crackpots*, på svenska ligger ordet virrpannor nära till hands.

Skriften på lunchbordet är ett av få undantag som inte hamnade i papperskorgen direkt. En professor vid avdelningen roades av den anspråksfulla titeln och lät den ligga kvar en stund till. Jag läser i den medan jag äter min lunch, men innehållet är så förvirrat att jag blir lätt sjösjuk och tvingas sluta. Efter fem års doktorandstudier är jag van vid att läsa texter som till stor del består av ekvationer, men i dem finns ett syfte och en metodik som underlättar förståelsen. I texten framför mig vid lunchbordet staplas ekvationer och påståenden på ett sätt som tyder på okunskap och storhetsvansinne, blandat om vartannat. Varför skrevs den, och hur är det möjligt att vara så fullständigt övertygad om att man på alldeles egen hand har lyckats lösa mänsklighetens stora frågor?

I flera böcker har Margaret Wertheim, vetenskaps-

**PHYSICS ON THE FRINGE
SMOKE RINGS, CIRCLONS,
AND ALTERNATIVE THEORIES
OF EVERYTHING**
MARGARET WERTHEIM
Walker & Company 2012

De som löste Nilens gåta

HISTORIA

Den 13 februari 1858 sträckte äntligen Tanganyikasjön ut sig framför John Hanning Spekes ögon. Ögonen var tyvärr så inflammerade att han inte kunde se vattnet, bara ett dunkelt skimmer. Sedan två veckor hade Speke fått ledas, eftersom han varit oförmögen att avgöra vilket håll som var framåt. Ändå var han vid bättre vigr än sin kamrat i upptäcktsresande, Richard F Burton. Den senaste knappa månaden hade Burton liggande på en bår burits av sex lånade slavar – åtta när terrängen var svår – och han skulle förbli liggande i elva månader till. Först ett år senare kunde Speke och Burton stiga i land på Zanzibar och åter möta relativ civilisation.

Ändå hade de tur. Listan över brittiska upptäcktsresande i Afrika som aldrig kom tillbaka var lång, redan innan Burton och Speke gav sig av. Mungo Park och Richard Lander mördades på Nigerfloden, Gordon Laing i närheten av Timbuktu. Hugh Clapperton dog av dysenteri i Sokoto och James Tuckey hann mindre än 16 mil uppför Kongofloden, efter dess första forsar, innan han och fjorton av hans trettio män

för Lualabafloden 1876, i färd med att upptäcka att han är på Kongoflodens upprinnelse, hörs ofta ropen "Niama, niama!" från strandkanterna. Det betyder "kött, kött!" och en av Stanleys kanoter är nära att fångas in i ett nät, särskilt uppsatt för att snärja middagen.

En del av äventyrarna tappar begripligt nog sugen. Men förvånansvärt många av dem glömmer inte sitt uppdrag, ens när döden ropar "Granne kom!". I februari 1873 har David Livingstone ådragit sig såväl en tropisk febersjukdom som dysenteri. Han blöder ur olika kroppsöppningar och är så svag att han måste bäras över vattendrag och sankmarker, och är samtidigt så skör att varje hand som tar i honom orsakar nästan outhärdlig smärta. Vid ett sådant tillfälle attackerar han av en koloni blodiglar. Det måste ha varit obehagligt över all måtta, men Livingstone tar tillfället i akt att notera blodiglarnas form och storlek och för in observationen i sin anteckningsbok för katalogisering. Inget tillåts hindra honom i hans arbete. Några veckor senare, på småtimmarna den sista mars, återfinns Livingstone i sin tätsäng, på knä med knäppta händer. Han är död.

I katalogen över de upptäcktsresan-

derna möjliga. Livingstones guider och bärare tömmer hans kropp på organ och läter den soltorka. Inbäddad i salt och inslagen i tjärad segelduk bär de sedan kroppen de dryga hundra mil till kusten och Zanzibar. Det tar fem månader, tio personer dör i sjukdomar under färden och den lilla karavanen utsätts för överfall. Ändå framhårdar likbärarna. Till dels möjligen i hopp om belöning, men huvudsakligen av respekt för sin döde arbetsgivare.

Efter sådana strapatser skulle man kunna tänka sig att de som klarade sig njöt av att komma hem. Men för många av dem erbjöds inte den möjligheten. Därhemma i England väntade inte nödvändigtvis hyllande välkomstkommittéer, utan lika ofta avundsjuka och intriganta länstolsgeografer i kretsarna kring Royal Geographical Society. Det fanns alltid något att slå ned på och ifrågasätta. Var verkligen den nyupptäckta Nyanzasjön, senare Victoriasjön, ett sammanhängande vatten, snarare än flera småsjöar? Hur kunde man säkert veta att Riponfallen i sjöns norra ände, var den Vita Nilens upprinnelse? Fanns några bevis för att Ruzizifloden rann in i Tanganyikasjön, snarare än ut ur densamma och vidare norrut, kanske i form av Nilen? Och så vidare.

Ogyngheten förvärrades av frågans dignitet. I tretusen år hade det spekulerats om Nilens källa, men ingen hade lyckats lösa gåtan. Den som gjorde det skulle bli en legend.

Riktigt så enkelt visade det sig inte vara. Det var John Henning Speke som tog hem priset, men han fick aldrig njuta triumfen. Hans tidigare medresenär och ledare, Richard Burton, lade ned avsevärd energi på att baktala honom och fick draghjälp av David Livingstone, som felaktigt fått för sig att Nilens källa låg längre söderut. Speke saknade den politiska talang som krävdes för att ta sig igenom den engel-

ska djungeln av förtal och tvivel. Dagen före en debatt i frå-

”Mungo Park och Richard Lander mördades på Nigerfloden, Gordon Laing i närheten av Timbuktu. Hugh Clapperton dog av dysenteri i Sokoto ... Att kartlägga Afrika var, kort sagt, ingen tebjudning.

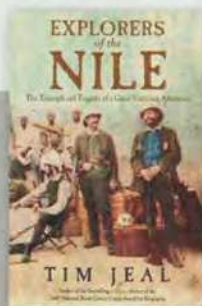
gick under av febersjukdom.

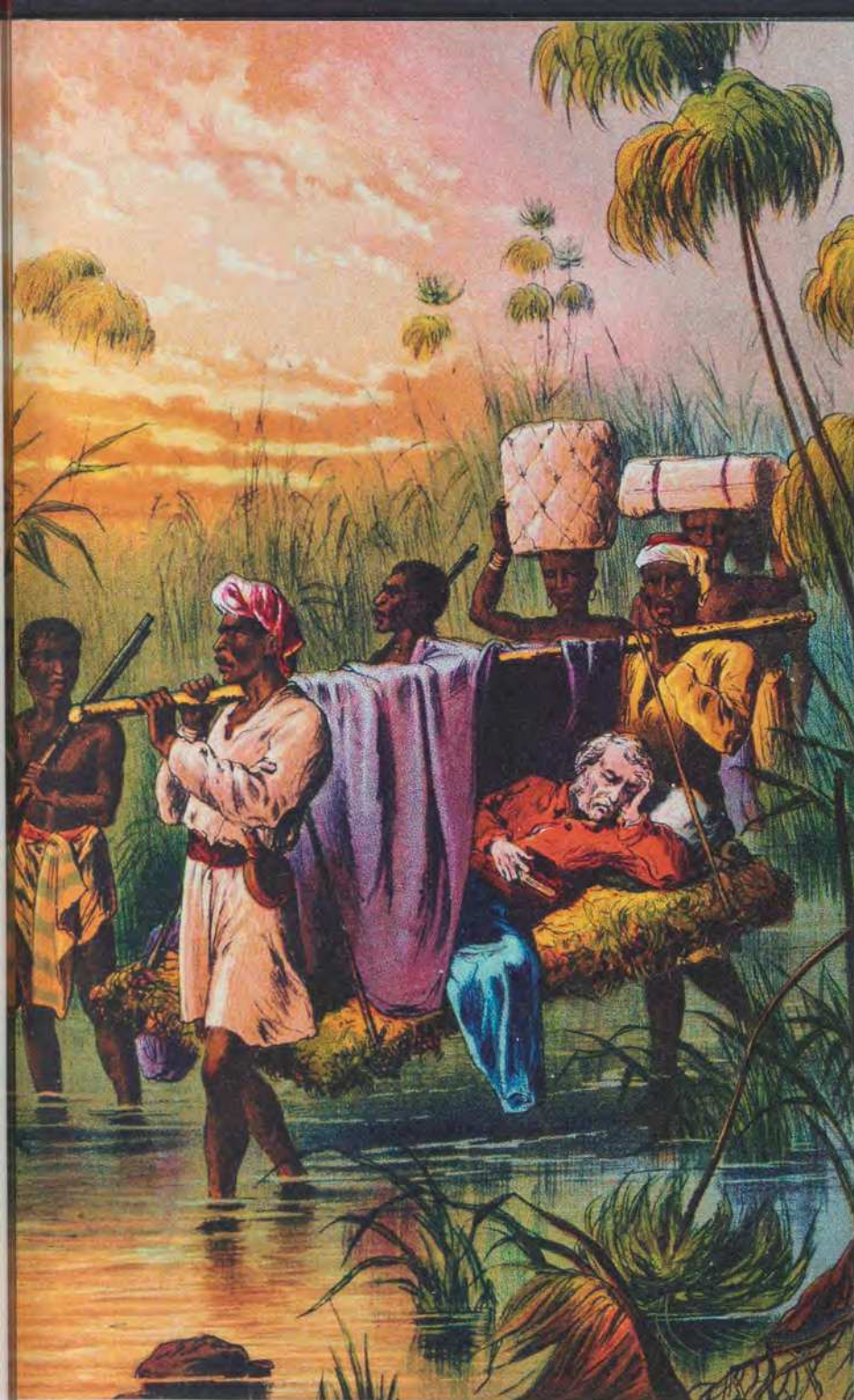
Att kartlägga Afrika var, kort sagt, ingen tebjudning.

Tim Jeals bok, *Explorers of the Nile*, om jakten på den vita Nilens källa, blir tidvis en katalog av gräsligheter. Det är springmaskar, piskmaskar och blodiglar, kroniska sår, malaria och denguefeber. Till det kommer lokalbefolkningen som, efter årtionden av attacker från arabiska slavhandlare, är misstänksam mot utsocknes. De har också alldeles egna sedvänjor som borde avskräcka även den mest nyfikne. Mutesa, kabaka (kung) av Buganda, offerar 400 av sina undersåtar för att få se att han äntligen ska få se en vit man, när Speke på en andra resa 1862, närmar sig hans rike. När Henry Morton Stanley paddlar upp-

des elände finns vid sidan av sjukdomar och mordiska stammar alltid ett kapitel om bärare och livvakter som deserterar, stjälar, mördar och plundrar. Men Livingstones likfärd är kanske det bästa exemplet på att det också uppstod respekt och lojalitet mellan utforskarna och de lokalrekryterade underhuggare som gjorde fär-

EXPLORERS OF THE NILE
THE TRIUMPH AND TRAGEDY
OF A GREAT VICTORIAN
ADVENTURE
TIM JEAL
Faber and Faber 2011

David Livingstone, svårt sjuk i dysenteri, bärs genom djungeln.

FOTO: IBL BILDBYRÅ

gan i Bath vådasköt han sig själv och avled. Inte ens när Stanley tio år senare kunde visa att Speke hade haft rätt fick han någon egentlig upprättelse. Kvar levde istället förtälet, inklusive grundlösa antydningar om att Speke tog livet av sig i skam över att hans upptäckter inte var så stora som han gjort gällande.

Klass och chauvinism spelade också en roll. David Livingstone började sitt liv som barnarbetare på bomullsfabrik i Glasgow. Han hade varken kontakter eller finanser till skänks. Stanley, född John Rowlands i Wales, övergavs av sin mor och sattes som liten pojke på fattighus. Efter att knappt arton år gammal ha emigrerat och

därefter tagit del i det amerikanska inbördeskriget, på båda sidor, försökte han dölja sin bakgrund genom att låna en rik affärsmans namn för att framstå som amerikan. Det hjälpte honom inte nämnvärt i kretsen kring Royal Geographical Society, som såg ned på amerikaner, och särskilt inte efter det att Stanley 1871 genskjutit RGS:s egen expedition för att återfinna Livingstone. Tillbaka i London konstaterade Stanley, som inte uppskattat vedermödorna i Afrika, att den plåga han utsattes för i England var outhärdlig, jämfört med den relationella harmoni han upplevt under strapasser i Afrika. Det var ett av skälen till att han återvände till den afrikanska kontinenten.

Ett annat var lojalitet mot David Livingstones minne. Stanley ville visa att Livingstones idé om Nilens källa var den rätta. Istället bekräftade han Spekes rivaliserande hypotes och kartlade därtill Kongo-floden från början till slut.

Tim Jeal berättar ytterst levande om alla dessa märkliga personer och deras dödsföraktande resor. Ibland blir han nästan passionerad, som i sina försök att återupprätta den, till och med av sina biografier, baktalade John Henning Speke. Samtidigt ägnar han sig inte åt spekulationer och lösa teorier, utan lägger systematiskt fram väl underbyggda fakta. Att boken sprudlar av vitalitet och får läsaren att för sitt inre öga se de miljöer som beskrivs, innebär inte heller att det är en anekdotsamling. Jeal har tidigare skrivit biografier över såväl David Livingstone som Henry Morton Stanley och kan sitt ämne. Han förstår tidens sociala väv, oavsett om det gäller klass, religion, kön eller moral. Han är också förmögen att dissekera de storpolitiska överväganden som med tiden blir avgörande för vad som sker på de landområden de viktorska upptäcktsresandena kartlägger. Bokens andra, något kortare del, har helt enkelt rubriken "The Consequences" och här återfinns tragedin i bokens undertitel.

Vissa av upptäcktsresandena hyste bara förakt för afrikanerna, medan andra solidariserade sig med lokalbefolkningen, inte minst i strid mot arabiska slavhandlare. När Östafrika väl kartlagts hjälpligt spelade den skillnaden inte längre någon roll. Storbritannien, Tyskland, Frankrike och Belgien börjar slita i det som för européerna dittills hade varit en vit fläck på kartan och resultatet är allt annat än apettitligt.

Här finns en annan styrka i Jeals framställning. Hans skildring är väl balanserad. Han förskönar varken afrikaner eller upptäcktsresande briter. Det är uppenbart att han inte är anhängare av fantasin om den ädle vilden, men han är inte heller en kolonialromantiker. Han faller inte i fällan att ständigt censurera historien utifrån en samtida moderiktig mall, men väjer inte för att i klartext redogöra för ärgirighet, cynism och ren dumhet. Resultatet är lika spännande som upplysande och lämnar läsaren med en besynnerlig känsla av lika delar hopp och förtvivlan. Östafrika under upptäcktsresornas tid väckte människans bästa egenskaper, men också hennes sämsta.

Det är mindre än 150 år sedan mysteriet med Nilens källa fick sin lösning. Tim Jeal lyckas mycket väl med att få det avståndet i tid och värld att verka just så futtigt som det faktiskt är.

Johan Hakelius

Kina räds sin historia

Förljugenhet förekommer i alla länders historieskrivning. Vissa händelser förtigs, annat förvrängs och uppförstoras. Det finns alltid historia som ännu inte berättats. I Kinas fall finns berg av sådan historia.

I sin nyligen utkomna bok *Kinas vägval. Från himmelskt imperium till global stormakt* tar sinologen Torbjörn Lodén upp kommunistpartiets historieförfälskning som ett av fyra avgörande vägval: "Ska tystnaden och historieförfälskningen vad gäller Kinas nutidshistoria, och särskilt Kommunistpartiets och Mao Zedongs roll i den, fortsätta eller ska man lyfta på locket, ta itu med det förflutna och genomföra en kinesisk *Vergangenheitsbewältigung*, en uppgörelse med det förflutna som bygger på att sanningen kommer fram?"

Partiet har haft många möjligheter att göra upp med Mao men istället gett honom ikonstatus. Så skedde 2003, då jag var bosatt i Peking. Med anledning av 110-årsdagen av Maos födelse producerades idylliserande böcker och filmer om honom. Mao projicerades som familjefadern i kretsen av sina barnbarn. Blockbustern *The Founding of the Republic*, producerad inför Folkrepubliken 60-årsjubileum år 2009, är ett annat exempel. Mao framställs som den lyssnande ledaren som ville bygga koalitioner med ledargestalter för andra partier. Det nyöppnade Nationalmuseet i Peking, världens till ytan största, är ett tredje. I den stora avdelningen om perioden efter 1949 sägs ingenting om massavrättningar i början av 1950-talet, antihögerkampanjens brutalitet (1957), massvälden till följd av stora språnget (1958–62), kulturrevolutionen (1966–76) eller massakern vid Himmelska fridens torg (1989). Det är följdriktigt men tragiskt att Kina av år 2012 vill framställa sig så propagandistiskt, utan frågor som inspirerar till reflektion och djupare förståelse.

Därför väckte det stor förvåning då premiärminister Wen Jiabao i mitten av mars inte bara talade om behovet av reformer utan också förklarade att "tragedier som kulturrevolutionen annars kunde inträffa". Referensen till kulturrevolutionen var dock inte en inbjudan till en allmän omvärdering av historien utan ett sätt att kritisera den maktthungrige populisterna Bo Xilai. Denne hade ambitionen att vid stundande partikongress ta sig in i partiets

högsta ledning och uppmanade i maoistisk stil befolkningen i staden Chongqing att "sjunga rött och slå svart", sjunga Maosånger och slå hårt mot maffia och korruption. Bo Xilai-dramat har försatt partiet i dess värsta kris sedan 1989.

Partiet är inte berett att omtolka historien. Partiets inre röta exponeras dock som aldrig förr. Mikroblogger och andra sociala medier underminerar dess tolkningsmonopol. På nätet har på sistone också en viss debatt om stora språnget förekommit. Den regionale redaktören för *Renmin Ribao* (*Folkets Dagblad*) i provinsen Gansu skrev i slutet av april på sin mikroblogg att han inte trodde på påståendena om att landet under åren 1959–62 upplevt en stor svält. Hans ifrågasättande utlöste en omedelbar reaktion i form av tusentals kritiska inlägg. Svälten var ett faktum. Många kunde berätta om hur deras familjer lidit. Censuren ingrep inte och redaktören bad om ursäkt för sin okunnighet. Något sådant har aldrig tidigare inträffat i denna för hela Mao-eran centrala fråga. Partiet har uppenbarligen tillåtit en viss öppenhet i frågan, och därmed också fått en klarare bild av opinionsläget.

Under årens lopp har ett antal studier och böcker kommit som successivt blottlagt omfattningen av tragedin. Den holländske historikern Frank Dikötters prisbelönta bok *Mao och den stora svälten* fördjupar bilden i flera hänseenden. Dikötter, som för närvarande är professor i humaniora vid Hongkonguniversitetet, har haft tillgång till ett väsentligt större källmaterial än tidigare forskare. Äldre studier har ofta baserat sina slutsatser på demografiska uppskattningar av skillnader i dödstal. Redan några år efter Maos död gjorde partiet undersökningar på uppdrag av dåvarande, reforminriktade premiärministern Zhao Ziyang, som visade att flera tiotals miljoner dött. Dessa studier publicerades aldrig, men i exil hävdade en av författarna att man kommit fram till slutsatsen att mellan 43 och 46 miljoner dött. De uppgifterna var huvudkällan för den i Peking bosatte journalisten och författaren Jasper Beckers bok *Hungry*

Den klassiska bilden från sjutusenkadernskonferensen 1962.

Ghosts (1996). Dikötters grundliga studier bekräftar de uppskattningarna. Hans fassansfulla slutsats är att "antalet döda i förtid under den stora svältkatastrofen 1958–61 låg, försiktigt räknat, på minimum 45 miljoner". Någon exakt siffra kan naturligtvis aldrig tas fram.

En för Dikötter central målsättning har, med hänvisning till Primo Levi, varit att "förklara komplexiteten i människors uppträdande när katastrof råder". Detta gör han på ett sätt som tidvis gör läsningen oerhört plågsam. I slutkapitlet "Olika sätt att dö" analyseras med redovisning av dokument och andra källor den kannibalism som människors desperation på sina håll tog sig uttryck i. Hungersnöden hade lett till att en "spöklig, onaturlig tystnad" sänkt sig över landsbygden. För det bär Mao ansvaret.

Utan Mao skulle en av 1900-talets absolut värsta katastrofer aldrig ha inträffat, och sannolikt inte heller kulturrevolutionen. Vid den stora "sjutusenkadernskonferensen" i januari 1962 hade president Liu Shaoqi modet att öppet redovisa att svälten enligt bönderna huvudsakligen berodde på människor, och sålunda ytterst på Mao, och inte på naturen. Själva användandet av uttrycket "katastrof som människor låg bakom" slog, konstaterar Dikötter, "ned som en bomb och fick åhörarna att tappa andan". 1966 kom Maos svar i form av uppmaningen till de unga att "bombardera högkvarteret".

Kulturrevolutionen var i hög grad Maos verk. Utan honom skulle "de fyras gäng" ha varit maktlösa. Gänget bestod egentligen av fem personer, Mao var dess förutsättning. Riktigt så

MAO OCH DEN STORA SVÄLTEN
FRANK DIKÖTTER
ÖVERS. CLAES-GÖRAN GREEN
Historiska Media 2012

enkelt var det inte med stora språnget. Då Mao på hösten 1957 lanserade idén om att Kina genom en dramatisk satsning på kollektivisering och industriutveckling på femton år skulle hinna ikapp Storbritannien – på samma sätt som Chrusjtjov deklarerat att Sovjetunionen på femton år skulle lämna USA bakom sig – hyllades han för sin djärvhet. Också pragmatikern Deng Xiaoping ställde sig bakom politiken.

Efter Maos död år 1976 och Dengs uppstigande ett par år senare som Kinas odisputable ledare togs drastiska steg bort från Maos ideologi. För Deng gällde det att genom "reform och öppning" komma ikapp länderna i regionen. Resultat var det enda som räknades. Partiets ledande roll fick dock inte ifrågasättas, och det var inte fråga om att demontera Mao. Deng ville inte bli någon kinesisk Chrusjtjov. År 1981 hade partiet officiellt tagit avstånd från Det stora språnget, men Deng var aldrig beredd att fördöma Mao.

Dikötters bok innehåller en klassisk bild från sjutusenkadernskonferensen 1962 där Mao står i kretsen av partiets övriga nyckelpersoner: Zhou Enlai, Chen Yun, Liu Shaoqi och Deng Xiaoping. På ett seminarium helt nyligen på Moderna museet om kinesisk samtidskonst, arrangerat i anslutning till Magasin 3:s Ai Weiwei-utställning, visade Lars Nittve Hongkongkonstnären Danny Yungs fascinerande bildsvit "In Search of New China" där ursprungsbilden av konstnären manipulerats i ett antal versioner som illustrerar maktförhållandena över tiden. En genial studie i fingerad historieförfälskning.

Dikötters arbete imponerar både genom sin bredd och sitt djup. Idag är det ett standardverk vars slutsatser utgör en given referenspunkt i forskningen om stora språnget och hela Maoepoken. Översättningen till svenska har tyvärr brister. Dikötter beskriver till exempel stora språnget som "one of the most deadly mass killings in human history". "Mass killings" översätts med "folk-mord", alltså *genocid*, en medveten och systematisk förstörelse av en etnisk, religiös eller nationell grupp. Det leder tankarna helt fel. Mao sägs i Dikötters text inte ha kunnat driva sin linje ("prevail") om de två mäktigaste ledarna under honom hade gått emot honom. I översättningen sägs att Mao "inte kunnat hålla sig kvar vid makten om de mäktigaste ledarna vid sidan av ordföranden [...] agerat mot honom". Det säger Dikötter förvisso inte. Översättaren tänjer på ett olyckligt sätt Dikötters redan mycket kritiska text. **Börje Ljunggren**

Mr G, Kung Gustaf V, slår en forehand.

FOTO: SCANPIX

Bilderna som fostrade svenskarna

KULTURHISTORIA

Att i politiska sammanhang tala om "visuell fostran" leder lätt tanken till totalitära stater. Vi erinrar oss Leni Riefenstahls propagandafilmer i Nazi-Tyskland, eller den sovjetiska censuren under Stalin, som retuscherade bort Trotskij från fotografier av Lenin. Men även demokratier kan i kristider uppleva ett behov av att med bildmedier fostra sina medborgare till nationell samling. Sverige under andra världskriget är ett utmärkt exempel.

Vi må vara bekanta med lösryckta fragment av krigsårens propagandabilder, som Bertil Almqvists dubbeltydiga teckning "En svensk tiger", ungefär på samma sätt som vi är förtrogna med andra kvarlevor från denna tid, som ransoneringskuponger och gengasaggregat. Men det har saknats en mer heltäckande beskrivning av den statliga beredskapsetetiken, dess mål, form, innehåll och relation till neutralitetspolitiken i stort. Det är därför mycket välkommet när filmvetaren Mats Jönsson i Lund med boken *Visuell fostran. Film- och bildverksamheten i Sverige under andra världskriget* bidrar till att fylla denna kun-

**VISUELL FOSTRAN
FILM- OCH
BILDVERKSAMHETEN
I SVERIGE UNDER ANDRA
VÄRLDSKRIGET
MATS JÖNSSON
Sekel Bokförlag 2011**

skapslucka. Samlingsregeringen under Per Albin Hans-

son var lika medveten som de krigförande staternas ledare om bildmediers betydelse för att mobilisera till nationell samling och försvarsvilja. Redan i januari 1940 bildades Statens informationsstyrelse (SIS), för att kontrollera medier, information och propaganda. Det var på uppdrag från SIS som Almqvist producerade den berömda tigern. Ett annat djur som mobiliserades i folkhemmets tjänst var igelkotten. Ut- »

gångspunkten här var ett tal av högerledaren Gösta Bagge, där det av krig inringade Sverige liknades vid en ihoprullad igelkott med piggarna utåt. När regeringen skulle mobilisera medborgarna att teckna sig för det första försvarslånet 1940 placerade man en skulpterad igelkott i entrén till Nordiska Kompaniet. Piggarna fylldes på efterhand som man samlade in pengar.

Både tigern och igelkotten ingår i en propaganda som riktas mot de egna medborgarna, snarare än mot omvärlden. Det handlar om att knyta individen till det nationella kollektivet, det enskilda hemmet till det omgivande samhället och det förflutna till nuet. Och det handlar om att utnyttja moderna uttrycksformer, som fotografiet, filmen, affischen och utställningen.

Två centrala gestalter i detta projekt är Gustaf V och Per Albin Hansson. Kungen och statsministern är tillsammans närmast oslagbara när det gäller att skapa en bild av kontinuitet och utveckling, av ett Sverige som på en gång har djupa historiska rötter och samtidigt har statat ut en framtid med demokrati, folkhem och modernitet. Monarkin representerar ett långt förflutet som påminner svenskarna om plikten att värna vad deras förfäder en gång tillkämpat sig, nämligen ett eget land. Per Albin Hansson, som står som symbol för den moderna medborgargemenskapen, var inte heller främmande för historiska referenspunkter. Han såg Engelbrekt som en tidig förkämp för svensk folkmakt och motståndsvilja, och den uppfattningen vann gehör hos de propagandaansvariga. Med stöd av SIS producerades kortfilmen *I Engelbrekts spår*, där ungdomar på utflykt uppsöker kulturhistoriska minnesmärken som också kan ligga till grund för en betraktelse över den svenska frihetens värde. Under och direkt efter kriget görs flera liknande filmer, där landskap och historia vävs samman till en bild av ett Sverige som väddar till mottagarnas känsla för hemvist och historisk tillhörighet.

Kollektiva manifestationer av enighet och försvarsvilja skildras också utförligt på film och i press. Det första försvarslånet 1940 firas på Skansen, där kronprinsen i sällskap med militärer och ministrar uppträder tillsammans med 60 000 vanliga medborgare. En liknande storskalig mediehandling är Medborgartåget, som ersätter förstamajdemonstrationerna 1940, och där press och journalfilm kan visa kronprinsparet tillsammans med 150 000 andra svenskar på Gärdet i Stockholm.

Budskapet är att hela Sverige är en stor familj, ett nationellt kollektiv, som omsluter såväl anrik överhet som hemmansäga-

re, tjänstemän och arbetare. Man förmedlar effektivt bilden av att värnandet av det enskilda hemmet är knutet till försvaret av det nationella hemmet, folkhemmet. Affischer med barn som undrar "Pappa, är du med i försvarslånet?" sätter samtidigt press på dem som till äventyrs tror att de kan nöja sig med att sköta sitt.

Som ett led i gemenskapsbygget görs de ledande aktörerna också mer familjära och tillgängliga. Kungen blir "V-Gurra" och statsministern blir "Per Albin" med hela folket. Filmen *En dag med kungen* visar hur den gamle monarken själv serverar sig sitt te och breder sin smörgås, hur han håller tal, signerar dokument, och kopplar av med tennis och broderi. Per Albin Hansson verkar däremot inte ha känt sig lika hemma med filmmediet som kungen. Mats Jönsson beskriver underhållande hur Hansson i samband med inspelningen av en valfilm 1944 förses med färdigskrivna repliker på en gigantisk grifeltavla uppställd bredvid kameran.

Det finns emellertid också djupt olustiga sidor av denna kollektiva självupptagenhet. I kommunalvalet 1946 producerade Socialdemokraterna en valfilm, där Moder Sveas skattkista blir föremål för själviska snattares intresse. "Snattarna" representerar adel, borgare, storfjäns- och judar. "Sistnämnda grupp", skriver Jönsson, "porträtteras av en äldre kutryggig herre med kalott, pipskägg och kroknäsa". Detta är alltså drygt ett år efter krigsslutet, då Förintelsen var väldokumenterad och dess arkitekter stod inför rätta i Nürnberg. Om vi är generösa nog att utgå från att svenska socialdemokrater inte hyste några sympatier för den nazistiska världsbilden, hur ska vi då förklara att alster som detta?

En faktor är säkert att man i Sverige hade lättare för att förtränga egen antisemitism eftersom man var så övertygad om att man stod för något väsentligt annorlunda än det besegrade Tyskland. Sverige hade inte deltagit i kriget, inte byggt några läger, och inga svenskar stod till svars i Nürnberg. I en anda av skuldfrihet tillät man sig övertramp utan att reflektera över det och utan att skämmas. I den inåtvända och idylliserande kollektiva självbild som odlades under krigsåren blev man dessutom lätt blind för brister i egen anständighet. Krigsårens anpasslighet och vanan att tänja på principerna i neutralitetspolitikens namn kan heller inte ha varit särskilt vägledande för förmågan till självkritiskt tänkande.

Mats Jönsson har gett oss ett värdefullt bidrag till förståelsen av svensk 1900-tals-historia. Såväl för historikern som för samhällsanalytikern är detta en viktig bok.

Per Bauhn

EKONOMI

Kielos letar under fel gran

Det finns en klassisk tankenöt om en bonde som ska ro över en å. Med sig har bonden en höna, en räv och en säck med vete, men roddbåten rymmer bara ett av dessa tre ting. Resterande två måste lämnas på stranden och bonden därför ro över ån tre gånger. Hur ska han göra för att inte lämna räven ensam med hönan som då blir uppäten eller lämna hönan med säden som då blir uppäten? I tv-serien *The Office* gav den odräglige Gareth sin lösning på problemet: bonden ska dränka räven i ån eftersom räven är bondens värsta fiende.

Vissa lösningar förutsätter att man helt har missuppfattat själva poängen med frågan. Katrine Kielos nya bok *Det enda könet* syftar till att blottlägga nationalekonomins elände genom en feministisk kritik. Här får läsaren strax möta Robinson och Fredag. De används, numera närmast av hävd, i ämnets introduktionsböcker som ett standardexempel på hur en minimal ekonomi fungerar med två aktörer som byter varor med varandra. Hur många kokosnötter kommer en fisk att kosta? Vad händer om Robinson investerar i en steg?

Robinson och Fredag har fått låna sina namn till ekvationer och fyrfältsmatriser som på så sätt har blivit en smula mer uttjädnade för a-kursernas studenter. Men i Kielos kritik kläs öborna av in på bara skinnet. "Männen i berättelsen är inte först och främst strandsatta på en öde ö. De är strandsatta i sig själva." Och på den inslagna vägen bär det sedan av.

Nationalekonomi är förvisso inte ett helt oskuldsfullt ämne. Den allra första kontakten med mikroekonomi blir berusande för många unga hjärnor. Ekvationssystemen tycks vid en snabb anblick utgöra ett samhällsvetenskapligt universalverktyg som låter en agera expert på vilket ämne som helst utan att först behöva göra sig omakett att lära sig något om världen. Historiematerialismen verkar för övrigt ha fyllt samma funktion för unga, arroganta studenter under sjuttioalet.

Men nationalekonomi av i dag studeras faktiskt inte professionellt av ett knippe ungtuppar som inbillar sig att det levande samhället enkelt låter sig fångas av

Katrine Kielos berättar sina historier.

FOTO: CARDINE ANDERSSON

modeller med två aktörer och antaganden om rationalitet och perfekt information. När man betraktar verksamheten är det slående hur vanligt det har blivit med experimentella och kvasiexperimentella studier. Den gamla nidsbilden av överteoriserande mikroekonomer som bevisar allt och ingenting med sin matematik har allt mindre fog för sig. Ekonomer tenderar i dag att ha bra med empiri i bagaget. De mäter mycket och de mäter noggrant. Utvecklingen höjer kraven på den som tänkt sig attackera ämnet framgångsrikt.

Det enda könet består egentligen av tre budskap. Det första utgörs av konstatandet att mikroekonomi vilar på fullkomligt orealistiska antaganden. Nyhetsvärdet i de delarna av boken är så stort som det låter. "Economic man", den genomrationel-

le aktören med egennytta som enda kompass, existerar inte i ren form i sinnevärlden, precis som det är svårt att hitta perfekta rätvinkliga trianglar ute i naturen. Ja, vi vet. Det andra budskapet är att vår tid är ur led: USA är på väg att utvecklas till en plutokrati med extremt skev inkomstfördelning där girigbukar ställer till med finanskrascher och annan uselhet som i slutändan drabbar de svaga. I skuggorna tassar utsugna gästarbetare omkring och lider. Det tredje budskapet är att kvinnan är systematiskt osynliggjord, vilket bland annat exemplifieras med att fotografen Lennart Nilssons bilder på fostrets olika utvecklingsstadier inte visar modern ordentligt. I förbifarten redogörs det för vaginans pH och kvinnans ögonrörelser under orgasm. Och på något sätt hänger alltså dessa tre budskap samman med varandra. Det analytiska klistret för olika

DET ENDA KÖNET
VARFÖR DU ÄR FÖRFÖRD AV
DEN EKONOMISKE MÄNNEN
OCH HUR DET FÖRSTÖR DITT
LIV OCH VÄRLDSEKONOMIN
KATRINE KIELOS
Bonniers 2012

byggen brukar vara "holism". Kielos ger aldrig mer än suggestiva konturer av en mer el-

ler mindre outgrundlig totalitet som man förväntas förstå intuitivt. Det sägs gärna att helheten är mer än summan av delarna. Jo tack, en bil är mer än summan av plåtar, muttrar och skruvar. Men deras inbördes struktur och organisering kan faktiskt beskrivas systematiskt.

Framställningen är genomgående försedd med signaler om att samhällsvetenskap är att betrakta som en produktion av olika narrativ, en uppsättning berättelser som konkurrerar om att göra sin verklighetsbeskrivning till den enda. Karl Marx sägs berätta en "historia" med tre roller, medan andra ekonomer utvecklat andra "sagor" – såsom berättelsen om den ekonomiske mannen. Och den som betraktar samhällsvetenskap som blott narrativ tenderar själv att skriva just så – i ett konturfattigt flöde. Anekdoter flyter förbi, en ordvits här, en förtärad mening där. Kanske ännu en anekdot glider förbi igen. Men påminner inte den om något i det förra kapitlet?

Och i detta bråte börjar man längta efter det som gjorde Marx projekt till en teori, inte blott en berättelse – nämligen tydliga premisser som genom logik och argumentation leder fram till distinkta slutsatser. Här upptäcker man istället att man har hamnat på en sightseeingbuss och har inte den blekaste aning om vart den är på väg. Det behövs inte många kapitel innan man blir irriterad.

Kielos beklagar att nationalekonomi är en vetenskap om aktörer som fattar val, och verkar sakna sådant som en "helhetsyn på samhället och hur människor formas och skapas" där beroenden är "en fundamental del av att vara människa". Lyckligtvis existerar redan denna samhällsvetenskapliga disciplin. Författaren har bara letat under fel gran. Det hon söker efter kallas för sociologi.

Peter Santesson

Nitisk ensidighet skymmer sikten

ISRAEL

Till dem som har presenterat en överblick av sionismen och Israels tillblivelse ansluter sig nu Ingmar Karlsson med *Bruden är vacker men har redan en man. Sionismen – en ideologi vid vägs ände?* Boken är uppbyggd kring tre teman. Det första är Karlssons bild av Israel som han redan i sin inledning tecknar i mörka färger. Israel har enligt Karlsson blivit "en belägrad fästning i en omvärld som man varken vill eller kan anpassa sig till" och framstår dessutom idag alltmer "som en ö av rasdiskriminering".

Det andra temat är Karlssons lösning på "Israel-Palestinakonflikten". Han hänvisar till projektet "Parallel States Project" vid Centrum för Mellanösternstudier vid Lunds universitet. Idén är i första hand ett tankeexperiment på en kompromiss mellan en tvåstatslösning och en binationell stat. Skulle idén, som Karlsson talar sig varm för, genomföras innebär det att Israel upphör att existera i sin nuvarande form.

I det tredje temat vill Karlsson, som han uttrycker det i sin inledning, teckna Israels och sionismens historia "med sionistiska skrifter och dokument och verk av israeliska historiker och statsvetare som främsta källmaterial". Historikerna som Karlsson hänvisar till intog sina platser som "Israels nya historiker" på 1980-talet. Först ut var israelen Benny Morris med *The Birth of the Palestinian Refugee Problem, 1947–1949* (1988) som slog hål på myten att alla araber hade flytt frivilligt. Strax därpå spräckte brittisk-israeliske Avi Shlaim myten att kriget 1948 skull ha stått mellan ett svagt Israel och en välkoordinerad arabisk koalition i boken *Collusion Across the Jordan. King Abdullah, the Zionist Movement, and the Partition of Palestine* (1988). Med stöd av dessa historiker beskriver Karlsson hur sionismen i ett tidigt skede kapades av sionistiska hökar som ville se ett Storisrael utan araber.

Som bevis på den sionistiska ambitionen att fördriva araber och ta deras mark lyfter Karlsson fram ett brev skrivet av David Ben Gurion till sin son Amos den 5 oktober 1937. I brevet ska Ben Gurion, enligt Karlsson, bland annat ha skrivit: "Vi måste driva ut araberna och ta deras mark." Som ytterligare bevis för hur sionistiska okkupations- och fördrivningsambitioner genomfördes sammanfattar Karlsson Ilan Pappés beskrivning av den israeliska kam-

David Ben Gurion.

FOTO: GETTY IMAGES

panjen våren 1948, vilken gick under namnet *Plan Dalet*. I sin bok *Den etniska rensningen av Palestina* (2007) menar den israeliske forskaren Ilan Pappé att *Plan Dalets* målsättning skulle ha varit etnisk rensning av araber från de områden som sionisterna planerade att ta över. Därtill radar Karlsson upp Benny Morris, Ilan Pappé, Tom Segev och Avi Shalim som om de med överensstämmande åsikter står för en enad front.

Benny Morris tog upp Ben Gurions brev i sin första bok 1987 men reviderade sin läsning av brevet redan 1991. Genom att gå direkt till brevet istället för till andra källor, upptäckte han det hebreiska ordet *ein*

(som i inledning på en mening gör den negativ) i brevet vilket ger den meningen som Karlsson citerar en radikalt annan innebörd. I det hebreiska originalet skrev Ben Gurion: "Vi vill *inte* och behöver *inte* fördriva araberna och ta deras plats." Ingen forskare har bestridit Morris reviderade läsning av brevet. De senaste tjugo åren har Morris upprepat det i både böcker och artiklar, av vilka flera märkligt nog återfinns i Karlssons bibliografi. Ändå har Karlsson i sin bok valt att lyfta fram det felaktiga citatet, med motsatt innebörd.

Den 17 mars 2011 gick Morris till attack mot Pappé i tidskriften *The New Republic*. Där avfärdar Morris att *Plan Dalets* målsättning skulle ha varit etnisk rensning av araber och inleder sitt angrepp på Pappé med: "Pappé är i bästa fall världens slarvigaste historiker; i sämsta fall är han världens mest ohederliga; sanningen ligger förmodligen någonstans däremellan." "Israels nya historiker", som alla är kritiska till Israels historia och med en tydlig lutning åt vänster avseende Israels politik, betraktar inte Pappé som en seriös forskare. Därför är det obegripligt att Karlsson lyfter fram just Pappés historieskrivning av *Plan Dalet* och dessutom ger intrycket av att "Israels nya historiker" skulle vara överens i frågan.

Upptrappningen till sexdagarskriget 1967 beskrivs av Karlsson som en lång israelisk provokation med syfte att uppnå kriget. Som Karlsson själv uttrycker det: "För att få det krig de eftersträvade måste de israeliska hökarna [...] bida sin tid och avvakta tills politiskt läge uppstod där de kunde hävda att Israel slog till i preventivt syfte." Och så småningom uppnås målet. "I arabvärlden firades Nasser nu som hjälte men i Israel gladde sig hökarna i militärledningen åt att han gått i fällan."

Med tiden blir Karlssons stereotyper besvärande. De sionistiska hökarna som kapat sionismen återkommer som en liten hänsynslös grupp befriad från alla moraliska betänkligheter.

**BRUDEN ÄR VACKER MEN
HAR REDAN EN MAN
SIONISMEN – EN IDEOLOGI
VID VÄGS ÄNDE?
INGMAR KARLSSON
Wahlström & Widstrand 2012**

heter. Med politiskt rävspel, kallblodig aggressivitet och inte minst anklagelser mot omvärlden om att vara antisemitisk, uppnår de sina målsättningar. Västvärlden följer snällt efter och arabiska ledare tycks i bästa fall inte vara tillräckligt handlingskraftiga och i sämsta fall inte tillräckligt begåvade för att försvara sina intressen. Därtill förstärker Karlsson stereotyperna med hjälp av sitt ordval. Han använder exempelvis ordet "propaganda" tretton gånger. Tio av dessa är förknippade med Israel och den sionistiska rörelsen. Nyanser som då och då framträder räcker inte för att bryta ner de stereotyper som Karlsson tycks vilja förmedla.

Att Israels befolkning till tjugo procent består av araber visar att om det förekom en sionistisk plan för etnisk rensning, så misslyckades den grundligt. Karlsson gör dessutom ett av sina många sakfel när han hävdar att hebreiska har en särställning och "ingen hänsyn tas till att palestinierna utgjorde en majoritet före Israels tillkomst". Arabiska har nämligen status som ett officiellt språk i Israel. Det syns om inte annat på vägs skyltar skrivna på både arabiska, hebreiska och engelska. Karlsson påpekar dessutom att diskrimineringen mot araber i Israel "tilltar genom nya lagar och bestämmelser". I nyhetsflödet som även Karlsson följer framträder en annan bild. 2010 beslutade Israels nuvarande regering att genomföra den största ekonomiska satsningen i Israels historia för att förbättra materiella och sociala villkor för Israels arabiska medborgare. Uppgiften presenterades både i den israeliska tidningen *Haaretz* (22/3 2010) och på brittiska BBC (21/3 2010).

Bruden är vacker men har redan en man är en ensidig bok. Visserligen kan även partisk litteratur vara värdefull läsning om författaren behärskar ämnet och har integritet nog att belägga sitt perspektiv. Urvalsföreträdet innebär ett privilegium för författaren men också förväntningar från läsaren på att författaren faktiskt behärskar sitt urval. I Ingmar Karlssons bok saknas båda delarna helt. Å ena sidan vill han, med sin diplomatiske erfarenhet, göra intryck av saklighet och objektivitet. Å andra sidan förbiser han det material ur sin egen boks litteraturförteckning som bestrider de texter och idéer han har valt att lyfta fram. Det är omöjligt att veta om det är resultatet av att han egentligen inte behärskar innehållet i sitt urval, eller om det är ett uttryck för en ovanligt nitisk ensidighet. Oavsett var sanningen ligger blir resultatet ett dåligt hantverk med alldeles för många sakfel.

Eli Göndör

Kristendomens mörka framtid

RELIGION

Atminstone här i Sverige har vi alltsedan den så kallade Hedeniusdebatten på femtiotalet fått uppleva hur religion har marginaliserats i det offentliga samtalet. Samtidigt visar statistik på ett stadigt minskat besöksunderlag för kyrkor och frikyrkor (Sverigeräkningen 2000, publicerad i *Det religiösa Sverige* 2001). För några år sedan skedde dock ett trendbrott. Personer som K G Hammar, Elisabeth Ohlson Wallin och Jonas Gardell, samt fenomen som rondellhundar, Muhammedkarikatyrer och eftermälet av 11 september, förde återigen Gud till morgonsoffor och kultursidor. På samma gång har vi en pågående diskussion som rör religionens plats i det svenska samhällets institutioner inom såväl politiken som skolväsendet. Är det religionens återkomst vi ser, eller hur skall vi tolka det senaste decenniets händelseutveckling – i Sverige och världen i övrigt?

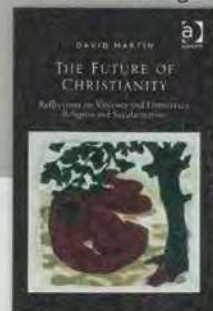
Det finns många försök till att tyda tidens tecken. Sociologer har en tendens att vilja tolka religionens föränderliga skenad utifrån en universell teori, medan exempelvis historiker med utgångspunkt i enskilda historiska fall alltid kan visa på undantag i det generella. Inte sällan är svaren på frågor som rör förändringsprocesser inom den religiösa sfären dessutom ideologiskt belastade; medan exempelvis en kristen troende person gärna pekar på tecken som tyder på religionens återkomst, kan en ateist samtidigt visa på företeelser som tyder på det motsatta.

I denna ofta onyanserade debatt gör David Martin ett inlägg med sin *The Future of Christianity*. Efter att ha arbetat i snart femtio år med frågor om religiös förändring, och närliggande ämnen, torde han vara en av dem som kan bidra med en mer nyanserad bild av den process som brukar benämnas sekularisering. Men som så ofta när det är nyanser och sammanhang som betonas blir det inte nödvändigtvis lättare, utan snarare svårare att ge ett entydigt svar. Martins ståndpunkt är att man inte kan ge ett universellt giltigt svar på frågan om religionens roll, utan att religiös förändring måste tolkas utifrån sitt speciella sammanhang. Bland de sociologer han omnämner så hamnar Steve Bruce (vars

THE FUTURE OF CHRISTIANITY REFLECTIONS ON VIOLENCE AND DEMOCRACY, RELIGION AND SECULARISATION

DAVID MARTIN

Ashgate 2011

senaste bok är recenserad i detta nummer av *Axess*) med sin universella sekulariseringssteori i skottgluggen (exempelvis *Religion in the Modern World* 1996), medan till exempel José Casanova (*Public Religions in the Modern World* 1994) med sitt fallstudiebaserade angreppssätt får Martins bifall. Samtidigt, om man vill vara en smula kritisk, får man intrycket att Martin återigen kommer in i diskussionen och i egenskap av nestor vill lägga allt till rätta och berätta hur det "egentligen" ligger till.

Boken består av tretton kapitel som alla tidigare har publicerats eller presenterats i andra sammanhang. Boken är indelad i tre sektioner: sekularisering och kristendomens framtid på ett övergripande plan; ett par fallstudier rörande sekulariseringsfrågan, och slutligen en sektion om religion, politik demokrati och våld. Martin har en imponerande överblick, vilket bara någon med lång och bred erfarenhet kan erbjuda, även om det blir en viss överlappning mellan de olika kapitlen.

Det har under de senaste åren skett en tillväxt inom den kristna sfären bland annat i relation till pingstväckelsen i exempelvis Latinamerika och Afrika, men också i länder som Sydkorea, Polen eller Rumänien har kristendomen vuxit sig starkare. I fattiga områden där folk lever under oroliga förhållanden ger det kristna budskapet ofta hopp och en mening i livet. Dessutom skapas nätverk mellan individer som medför ömsesidigt stöd – såväl moraliskt och ekonomiskt. Att det är just pingstväckelsen som är framgångsrik »

Om kristendomen har en framtid återstår att se.

FOTO: JOHN WANG/CORBIS/SCANPIX

hänger samman med att där finns en entreprenörsanda, menar Martin. Dessutom har den en benägenhet att anpassa sig till lokala förhållanden vilket saknats i de gamla kyrkorna som ofta även varit lierade med den politiska makten. När det gäller till exempel Östeuropa går utvecklingslinjerna åt olika håll, alltså då bland länder som kulturellt och geografiskt ligger tämligen nära varandra. Detta beror på kyrkans roll under tidigare ockupation och religionens relation till nationella myter. I de fall där kyrkan bidragit till folklig enighet och resning, såsom i Polen eller Rumänien, ser vi en religionens återkomst idag. I länder som Tjeckien eller före detta Östtyskland har däremot kyrkan associerats med en förtryckande makt vilket kan förklara att där idag endast finns en ytterst svag religiositet hos folket. Östeuropa visar tydligt att religiös förändring är starkt kopplad till kontextuella faktorer som historia, makt och klass.

Med tanke på titeln *The Future of Christianity* undrar man som läsare ifall det finns någon framtid för kristendomen, men inget entydigt svar ges på frågan. Kontentan är att det beror på så många olika faktorer (av vilka Guds konkreta ingripande i historien inte är en). Martin skriver alltså inte rakt ut vilken hållning han själv har, men på ett par ställen kan man utläsa att hans sympatier ligger åt de geografiskt obundna, frivilliga och subversiva sammanslutningsformerna som återfanns i till exempel urkyrkan, hos den tidiga reformationen, metodismen, klosterrörelsen, och som också idag återfinns inom delar av pingströrelsen. Det är i det om-

störtande och engagerade framtiden tycks ligga, inte i det institutionaliserade och strömlinjeformade. Problemet är bara att även unga rörelser åldras och tycks följa en utvecklingskurva som går från det entusiastiska, via det stadgade, till just det formaliserade, stela och döda som man gjorde uppror mot. Kyrkohistorien är full av dylika exempel, men den visar trots allt också att det alltid kommer nytt.

Är då Martin applicerbar på svenska förhållanden? Han pekar exempelvis på hur religionens återkomst inte alltid nödvändigtvis handlar om att människor har blivit religiösa i större utsträckning. Snarare har det skett en återupptäckt av att religion faktiskt är och har varit betydelsefullt för många. Bland samhällets "elit" – de som har tolkningsföreträdet och makten att definiera det offentliga samtalet, däribland journalister och forskare – har man varit så präglad av den egna icke-religiösa tolkningshorisonten att man helt enkelt inte har sett den existerande religiösa myllan. Och så har nog fallet varit i det svenska post-Hedeniuska samhället. I en undersökning av Ulf Sjödin, boken *Mer mellan himmel och jord* från 2001, hävdar 79 procent av svenskarna att de tror på en högre makt eller ett liv efter döden, vilket är en hög siffra för ett land i vars självbild det ligger att vara "världens mest sekulariserade land". Men allt handlar givetvis om definitioner.

Icke desto mindre hävdar Martin att kristendomen numera är större än någonsin. Ursprungligen var kristendomen främst spridd inom Romarriket och senare fanns tyngdpunkten i Europa och på den

norra delen av jordklotet. Kristendomen har först under senare tid blivit en global företeelse och då har också fokus förskjutits bort från den traditionellt kristna världen i norr med sina hegemoniska institutioner i riktning mot sydost och de fattigare delarna av världen. Men om man hävdar att kristendomen är som störst idag måste man även innefatta lokala hybrider vilket medför en stor spännvid i vad som kan kallas kristendom. Den världsvida kyrkan är idag långt ifrån enhetlig.

Martin slår i sin utgångspunkt fast att "min kritik mot sekulariseringsteorin har riktats mot de varianter som behandlar sekularisering som en universell och entydig utveckling" (min övers.).

Ingen, vare sig religiös eller ickereligiös, kan hävda att de sitter inne med sanningen – det finns helt enkelt inget ensidigt stöd för vara sig den ena eller den andra sidan. Martin sällar sig därmed till den rad av kritiker som under de senaste decennierna nyanserat den sekulariseringsteori som hängt kvar sedan den franska upplysningsdag; och inom det så kallade moderna projektet.

Om kristendomen har en framtid återstår att se, men utifrån de tecken som finns att tyda är det inte självklart. Framför allt torde kristendomens skepnad i ett globalt perspektiv förändras då dess maktcentrum förskjuts från nord till syd, från rik till fattig, och från traditionella institutioner till entreprenörer i Guds tjänst. Martin stakar dock inte ut riktningen för kristenheten eller vad som vore strategiska vägval. Det överlåter han till andra att göra.

Stefan Gelfgren

Tyskarna lurade till eurosamarbetet

EKONOMI

Decemberdagarna för drygt tio år sedan innan euron infördes var dramatiska. In i det sista diskuterade ledande ekonomer för och emot den gemensamma valutan. Många framhöll att valutaunionen kom för tidigt. Efter flera års forskning om regionerna i Europa delade jag meningen att en stegvis ökad politisk integration borde föregå etablerandet av en valutaunion.

Medan de sydeuropeiska befolkningarna med förtjusning såg fram emot samma pengar som det "ekonomiska lokomotivet" Tyskland var tyskarna skeptiska. För dem var det svårt att skiljas från D-marken med dess positiva symbolvärde – efter krigstidens framgångsrika ekonomiska utveckling och politiska normalisering och återföreandet av de två tyska staterna.

En av de mest stridbara ekonomerna, professor Max Otte, förutspådde redan 1998 att euron skulle leda till en legitimeringskris inom EU. Men istället för att lyssna på skaran av kritiska finansexperter däribland chefen för tyska Bundesbank, Karl Otto Pöhl, som avskrev valutaunionen som en "befängd idé", drev de europeiska politikerna på det vanskliga projektet med stöd av stora delar av näringslivet. Den oroliga tyska befolkningen som till 70 procent var emot den gemensamma valutan lugnades med löfte om fortsatt ekonomisk stabilitet.

Idag då eurokrisen är ett faktum söker man en lösning, bland annat genom att analysera motiven bakom införandet av den gemensamma valutan. Böcker av ansedda ekonomer har titlar som Eurokatastrofen, Euro-illusionen, Eurons sista dagar, Euro-fiaskot och Den kommande eurokatastrofen. Den mest uttömmande analysen hittar jag i den tyske nationalekonomen Philipp Bagus bok *Die Tragödie des Euro. Ein System zerstört sich selbst* (Euro-tragedin. Ett system förstör sig självt). Bagus som är professor vid universitetet i Madrid uppehåller sig vid frågan varför euron alls infördes. Ty det fanns inte något som helst behov av en gemensam valuta. Euron var ett alltigenom politiskt projekt.

D-marken (DM) var Europas starkaste valuta. För i synnerhet Frankrike framstod detta som en ständig förödmjukelse; man ville bli av med den "hatade D-marken". Inför återföreningen av de tyska staterna kunde man äntligen ställa villkor. Offrandet av DM var priset som Tyskland måste betala. År 1988 hade president Mit-

**DIE TRAGÖDIE DES EURO
EIN SYSTEM ZERSTÖRT SICH
SELBST**

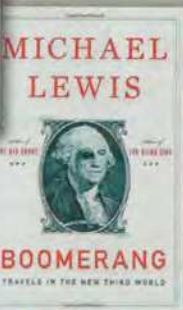
PHILIPP BAGUS
FinanzBuch Verlag 2011

**BOOMERANG
TRAVELS IN THE NEW THIRD
WORLD**

MICHAEL LEWIS
W.W.Norton & Company 2011

STOPPT DAS EURO-DESASTER
MAX OTTE

Ullstein Buchverlage 2011

terrand yttrat att Tyskland kompenserade sin diplomatiska svaghet med sin ekonomiska styrka: "Den tyska marken är Tysklands atomkraft." Och Mitterrands rådgivare Jacques Attali bekräftade att Maastrichtfördragets egentliga syfte var avskaffandet av DM.

Även Giscard d'Estaing, som grundat en lobbygrupp för euron, förklarade 1992 att grundandet av Europeiska centralbanken innebar att den tyska dominansen äntligen kunde brytas. Samma år jämfördes Maastrichtfördraget i franska *Figaro* med de tyska krigsskadestånden efter första världskriget: "Tyskland måste betala sade människorna på 1920-talet. Och idag betalar de. Maastricht är Versaillesfördraget utan krig." Också brittiska *Times* var tydlig. Då beslutet om valutaunionen undertecknades 1997 hänvisades till att "Maastrichtfördraget efter Versailles och Potsdam innebar Tysklands tredje kapitulation gentemot Frankrike på hundra år".

Den franska och sydeuropeiska aversionen mot DM berodde på skillnaden i finanskultur mellan de nord- och sydeuropeiska länderna. Medan man sparade och investerade i norr så levde man på kredit i söder. Utan tvivel var de tyska politikerna medvetna om vilket riskabelt spel de gav sig in på. Efter Danmarks nej till valutaunionen trappades den tyska annonskampanjen upp från 5 till 17 miljoner DM. Tyska politiker framhöll att valutaunionen var ett sätt att stärka freden och försökte inbilla befolkningen att Tyskland utgjorde en fara för sig själv och andra. I det militärt underlägsna Tyskland med utländska trupper stationerade i landet var

sådana argument lika absurda som

förolämpande.

Bakom offentlighetens kulisser sökte tyska politiker in i det sista att rädda vad som räddas kunde. Anförda av finansminister Theo Waigel ville förhandlingarna införa en tvingande nationell skuldbroms för samtliga euroländer. Men han blev nedröstad av de andra presumtiva euroländernas delegationer.

Så var valutaunionen redan från början belastad med ett allvarligt fel som är den huvudsakliga orsaken till krisen idag. Frånvaron av en skuldbroms har lett till "ett system av organiserad ansvarslöshet". Med Tyskland som pålitlig ekonomisk garant för låga räntor inleddes en hejdlös lånekarusell i olika delar av Europa – sus och dus i Grekland, byggbubblan i Spanien och felinvesteringarna i Irland. Bagus slutsats är att valutaunionen möjliggjort ett system som tillåter en omfördelning där de länder gynnas som har högre skulder och snabbare inflationsprocesser.

En av de mest aktiva debattörerna idag är professor Max Otte. Jämte sin verksamhet vid universitet i Graz är han aktiv i finansvärlden som investeringsexpert. Sina analyser har han presenterat i flera böcker, senast den smala *Stoppt das Euro-Desaster* (Stoppa eurokatastrofen). Där bekräftar han sin profetia från 1998 att euron inte bidragit till att ena utan till att splittra Europa. Redan 2006 varnade Otte för den kommande finans- och skuldkrisen.

Ottes syfte med sina böcker är att upplisa de tyska skattebetalarna. Likt Ba-

>>

I centrum för världens intresse: Angela Merkel.

FOTO: THOMAS PETER/SCANPIX

gus visar Otte att de tyska skattebetalarna och konsumenterna förlorat på euron. Medan grekiska statsanställda levte livets glada dagar med 14 månadslöner och höga pensioner så är Tyskland det enda EU-land där löntagarna haft en reell lönesänkning på minus 2 procent sedan euron infördes. Det måste ses som en underlig situation att många tyska läkare och andra högutbildade inte bara utvandrat till Skandinavien utan även till länder som Portugal och Spanien de senaste åren i protest mot att tyska professorer står på samma lönenivå som sina kolleger i Nigeria. I de sydeuropeiska länderna fick de högre löner och mer forskningspengar.

Alltsedan eurokrisen blivit ett faktum har förbundskansler Angela Merkels agerande stått i centrum för omvärldens intresse. Otte erinrar om att Merkel pläderade för en ordnad insolvens i Grekland redan i maj 2010. Men trängd av bland andra Nicolas Sarkozy, José Manuel Barroso och Jean-Claude Juncker övergav hon sitt kloka förslag. Såväl Otte som Bagus menar att räddningspaketen till Grekland var fel. Likaså framhåller Otte att det inte finns något som hindrar att de sydeuropeiska länderna går ur valutaunionen och återgår till sina egna valutor tills de kvalificerat sig för ett återinträde.

Påfallande i eurokrisen är att Angela Merkel vid några tillfällen lämnat sin ursprungliga instinktiva övertygelse bakom sig. Frågan är varför. I sökandet efter svaret kan vi lämna det rent ekonomiska resonemanget, eftersom eurokrisen handlar om politik, och även om identitet, historia och traditioner. Dessa avgörande omständigheter glöms inte sällan bort i debatten.

Svaret på frågan varför Merkel plötsligt gör en helomvändning finner vi varken hos Bagus eller Otte utan hos den amerikanske finansjournalisten Michael Lewis i hans *Boomerang. Travels in the New Third World*. Boken, som har funnits på *New York Times* bästsäljarlista, består

av fartyllade reportage dels genom de europeiska konkursstaterna Island, Irland och Grekland, dels genom Tyskland. Lewis träffade men något ytliga observationer bygger på hans insikt om de olika nationella identiteternas och kulturernas betydelse.

Så exempelvis frågar han sig varför de disciplinerade och produktiva men lättrogna tyskarna i flera år betalat för de sydeuropeiska extravaganserna av ett slag som de själva aldrig skulle drömma om. Svaret är naturligtvis det förgångna: Hitler, nationalsocialismen och Förintelsen. Av tyskarna krävs att de skall vara mer europeiska än alla andra.

Lewis bok ger inget svar på frågan hur eurokrisen kan lösas. Beslutet bakom det tysk-franska initiativet om en ny stabilitetspakt innebär att skuldländerna måste bli mer disciplinerade tyska. Men vill de det? Frågan är öppen. Att döma av presidentvalet i Frankrike och valet i Grekland avvisas sparåtgärderna. Men stabilitetspakten som har röstats fram av 25 EU-länder kan inte göras ogiltig. Däremot kan den kompletteras med åtgärder för tillväxt enligt nyvalde president Hollandes förslag. Inte heller är det tabu bland europeiska politiker att pressa Grekland till ett utträde ur valutaunionen.

De övriga böckerna presenterar olika alternativ. Otte hör till en växande skara som pläderar för en starkare euro i de ekonomiskt starka länderna, medan sydländerna antingen återgår till sina egna valutor eller enas om en svagare sydeuro.

Bagus tror inte att stabilitetspakten kommer att hålla i längden. Inte heller tror han att en transferunion där Tyskland ständigt betalar kommer att hålla. Möjligt är att Tyskland kommer att lämna valutaunionen och återgå till DM. Det är folkets vilja. Att upplösningen av valutaunionen skulle få negativa konsekvenser för EU avvisar både Bagus och Otte. Tvärtom. Det gäller att komma ur den onda cirkeln som valutaunionen fört med sig.

Lisbeth Lindeborg

ESSÄISTIK

Medborgarskap nyckelord – inte multikulturalism

Den italienske författaren Claudio Magris är i Sverige mest känd för bästsäljaren *Donau* (1986, på svenska 1990). I den följer han den mäktiga vattenvägen från källorna i Schwarzwald till utloppet i Svarta havet. Flodens stilla framflytande vatten blir det som förenar städer, byar, provinser, länder och folk. Magris filosoferar kring Centraleuropas geografi, historia och kulturer.

På författare bär som Magris Europas gränser inom sig. Hans hemstad är Trieste, på gränsen mellan Italien och nuvarande Slovenien, hans hustru kom som etnisk italiensk flykting från Jugoslavien. Trieste är, skriver Magris, en stad på gränsen mellan en *venezianità marina* och det kontinentala Europa.

Under 1700- och 1800-talen var Trieste det habsburgska imperiets hamnstad, ett Europas Hongkong varifrån skepp seglade runt hela världen. Efter imperiets upplösning 1919 kom den av nationalisterna hett efterlängttade anslutningen till det enade Italien. Den blev i själva verket slutet för Triestes storhet. Östra Italien behövde ingen ytterligare hamn utöver Venedig. Efter andra världskriget hade Trieste, under de allierades militärförvaltning kallat "lilla Berlin", lika gärna kunnat bli det jugoslaviska Trst.

Magris är djupt fäst vid sin hemstad. I *Messäsamlingen Mikrokosmos* beskriver han kärleksfullt det sociala miniuniversum som kaféet San Marco utgör. Texten ska helst läsas på plats, så att blicken kan vandra mellan maskerna som pryder barväggen, samtidigt som man tar del av Magris funderingar kring deras ursprung.

Under en drömsk vandring i Triestes stadspark vävs minne, myt och historia samman.

Apelsinen som en nyzeeländsk ockupationssoldat kastar till sexåringen Claudio blir i det förundrade barnets hand till ett av hesperidernas gyllene äpplen.

Gränser är för Magris oundvikliga. De kan inte och bör inte heller utplånas. De ger konturer och ansiktsdrag. De bygger upp både den enskilda och den kollektiva identiteten. Men också de mest älskade, djupast förankrade rötterna måste kunna överskridas. Magris är medveten om etnis-

ka och politiska gränsers "dödliga kraft". Kanske, skriver han, måste man för att inte krossas av dem medvetet ställa sig på andra sidan, föreställa sig världen från den andres utgångspunkt.

Om det italiensk-slaviska för Magris är jordmånen, humus, så öppnar det tyska språket fönstret mot världen och idéerna. Magris är professor i germanistik och har vid sidan av sitt författarskap översatt bland andra Kleist, Büchner, Grillparzer, Musil, Kafka och Rilke.

Den tyska litteraturen har, skriver han, genom sin symbios mellan poesi och filosofi mer än någon annan ställt de radikala frågorna om individens öde i moderniteten, om det möjliga eller omöjliga i att fullt ut förverkliga sig själv i ett ständigt mer komplext och avpersonaliserat samhällsmaskineri.

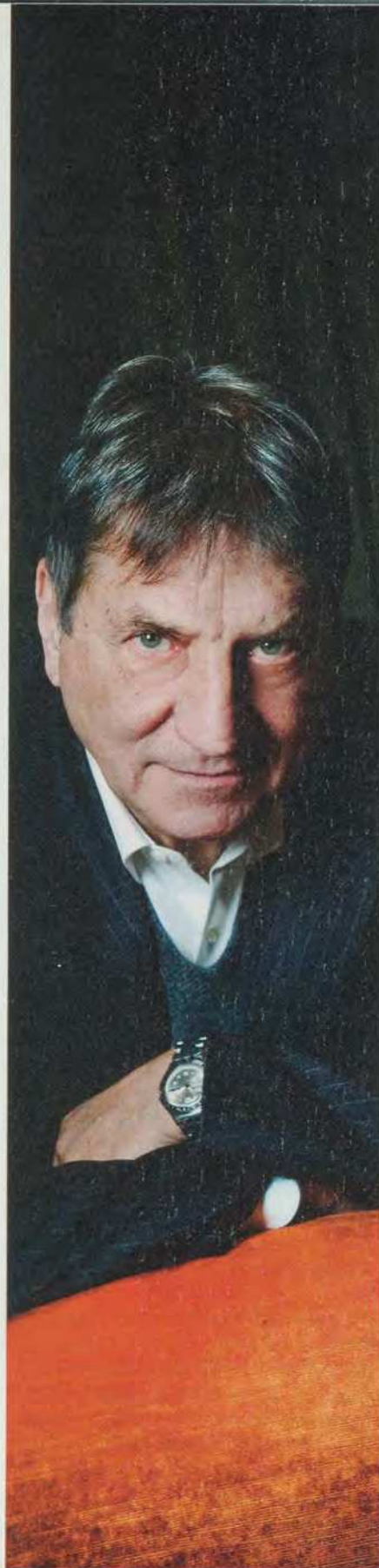
Magris står politiskt till vänster (han var under några år senator för det italienska kommunistpartiet). Han är kritisk mot det han kallar en *hybris totalizzante*, som gör metafysik och individ till räknepel i en abstrakt, 1800-talspositivistisk kalkyl. Men han ser "kalla värden" – rättsstaten, demokratin och historisk självinsikt – som nödvändiga för att försvara de "varma värdena" – kärleken, vänskapen, poesin, den religiösa tron – mot fascismen.

Politiskt beskrivs kanske Magris idag bäst som en konstitutionell patriot. Det är ingen slump att han inleder sin senaste bok *Livelli di Guardia* med en referens till filosofen Jürgen Habermas så kallade författarpatriotism. För ett land som Tyskland (och underförstått Italien) där fascismen gjort nationalkänslan nästan obrukbar blir, skriver Magris, konstitutionen och rättsstaten den enda möjliga grunden för gemensamma värden och mål. Medborgarskap, inte assimilering eller multikulturalism, är för Magris nyckeln till gemenskap mellan gamla och nya italienare.

Livelli di Guardia är en samling mini-essäer, publicerade 2006–2011 som krönikor i dagstidningen *Corriere della Sera*. De är reaktioner på företeelser, händelser och offentlig polemik i berlusconismens Italien.

Titeln är svåröversatt men betyder ungefär "vaksamhetsnivåer". Det är den nivå som nåts när man i Venedig hör ropan *acqua alta*, högvattnet kommer. Då är det tid att barrikadera sig på övervåningen.

Om det nu är det man ska göra. Magris tycks snarare ha varit inställd på att ställa sig vid pumparna. Han framstår som en lågmäld men tydlig försvarare av det republikanska Italien, ett Italien dränkt under vulgaritet och korruption under Berlusconi men som under Mario Monti visar

LIVELLI DI GUARDIA
CLAUDIO MAGRIS
Garzanti 2011

tecken till att kunna framträda på nytt. Lega Nords regionalism är för Magris ett rött skynke.

Angår, frågar han ironiskt, Dante alltså bara toskanarna? Ska universiteten undervisa på dialekt? Han protesterar ursinnigt mot avskaffandet av utländska lektorer vid italienska universitet (man behöver inte vistas länge i Italien för att inse att språklig isolering är ett av landets tillväxthämmande problem).

Texterna i *Livelli di Guardia* behandlar, som äkta essäer ska, allt mellan himmel och jord. Magris skriver om konsten att be om ursäkt, om konsten att försvinna från scenen när man politiskt har gjort sitt, om dödshjälp, om disciplinproblem i skolan (en politiskt högst inkorrekt text – här anas den stränge tyskläraren), om att dö för sina principer, om grymhet mot djur, om terrorism, om Kommissionens försök att rekrytera en poet för att skriva om EU:s mänskliga rättighetsdeklaration till vers (!) och om den kristna plikten att betala skatt.

Magris resonansbotten är italiensk, men många av texterna är klart läs- och tänkvärda i en vidare europeisk kontext. Det gäller till exempel texten om *laicità*, ett begrepp som Magris inte likställer med ateism, inte heller med sekularism, utan snarare med tolerans, alternativt vidsynthet.

Det gäller överhuvudtaget reflexionerna kring religion och samhälle.

Jag vet inte om Magris är utövande katolik, men hans texter präglas i alla händelser starkt av katolskt tänkande. Det hindrar honom inte från att i ett artigt men skarpt brev läsa lusen av en biskop i Vatikanen som uttalat att Lega Nords politik bygger på "kristna värderingar". Det centrala i kristendomen är för Magris universalismen och solidariteten med utsatta människor.

Han känner skam över Italiens och Europas behandling av judar, romer och invandrare. Han är orolig för framtiden. Om den stillsamma, ironiska, mycket centraleuropeiska humanism han företräder kan hävda sig i krisens Italien – och Europa – återstår att se. Men förstaupplagan av hans bok såldes slut på en vecka.

Ulla Gudmundson

Den kristna högerens vänstersväng

RELIGION

Att USA:s evangelikaler finns politiskt till höger anses vara en självklar sanning. Synonymen för rörelsen är ju faktiskt "den kristna högern". Sedan några årtionden framstår de som det republikanska partiets kärna som kan ge framgång åt eller krossa en kandidat. John McCain var medveten om detta och valde därför, om än motvilligt, Sarah Palin som medkandidat för att kompensera för sin egen religiösa ljumhet. Att det sedan sågs som ett misslyckande när han endast fick 73 procent av de evangelikala rösterna säger något om hur mangrant USA:s väckelsekristna förväntas rösta republikanskt.

D G Hart, professor i historia och expert på amerikansk religion och politik, menar dock i boken *From Billy Graham to Sarah Palin* att såväl utomstående som evangelikalerna själva har missförstått rörelsens politiska identitet. De må ha röstat republikanskt, men de har aldrig varit konservativa. Därmed är även deras identitet som

de evangelikala det senare. Fundamentalisterna tog ledningen inom rörelsen, och stängde fönstret mot politiken.

Utvecklingen under 1960- och 70-talen med sexuell frigörelse, drogliberalism, fria aborter och förbud mot skolbön tvingade dock ut de evangelikala på den politiska arenan igen. De fruktade att USA skulle kapsejsa och hellre än att rusa till livbåtarna ville de ta över rodet. Med hjälp av pengar, mediekanalet och en välutvecklad förmåga att leverera entusiasmerande predikningar försökte figurer som Jerry Falwell och Tim LaHaye väcka de väckelsekristna ur deras politiska tömrösasömn.

Den kristna högern tog form. Rörelsen blomstrade under 1980-talet, och efter Reaganåren var förgrundsgestalten Pat Robertson en seriös kandidat till presidentposten. Men hur mycket skilde egentligen 1980-talets moralkonservatism från 1800-talets progressivism? Enligt Hart var det samma idealistiska strävan att skapa ett homogent, rättfärdigt samhälle i båda fallen. Han menar att drömmen om "ett kristet Amerika" i grund och botten är en

lagstifta fram jämställdhet inom familjen och moralkonservativ sovrums politik.

Den konservativa filosofin betonar människans ofullkomlighet. De evangelikala delar utgångspunkten: utan Gud är människan förtappad. Men ännu starkare betonar de möjligheten att genom omvändelsen bli en ny människa. Denna idealism har sedan överförts på samhället. Visst, det kan se dystert ut, men får Amerika bara en pånyttfödd president så finns inga gränser för vad som kan åstadkommas. USA blir "a city upon a hill", ett ljus för hedningarna och en aktör som sprider välfärd, demokrati och kapitalism världen över.

Den evangelikala rörelsen genomgår sedan några år tillbaka en generationsväxling där Falwell och Robertson ersatts av Rick Warren och Bill Hybels. Samtidigt ökar öppenheten för att de rättrogna också kan rösta på demokraterna. Medialt tas detta emot som en överraskande nyhet, men vad Hart vill visa är att det inte är något paradigmatiskt skifte utan i linje med rörelsens innersta väsen. De evangelikala har egentligen aldrig varit motståndare till statliga ingrepp som sådana, bara till fel statliga ingrepp.

” Men hur mycket skilde egentligen 1980-talets moralkonservatism från 1800-talets progressivism? Enligt Hart var det samma idealistiska strävan att skapa ett homogent, rättfärdigt samhälle i båda fallen.

högerväljare osäker, menar Hart, och han ser tecken på en omsvängning.

Den amerikanska evangelikala rörelsen föddes på 1730-talet genom ett årtionde av omvälvande väckelserörelser, den så kallade *Great Awakening*. Under den första hälften av 1800-talet kom en ny våg av väckelser. Genom dessa fick rörelsen sin dominerande plats i den unga republiken, och den evangelikala spiritualiteten blev nationens religiösa *lingua franca*.

1800-talets evangelikaler var politiskt progressiva och kämpade för social rättvisa och reformer, var emot slaveriet och för nykterhet. De tillät även kvinnor att predika långt före att det var aktuellt i de större kyrkorna.

I början av 1900-talet knäcktes dock den väckelsekristna progressivismen genom liberalteologins framväxt. Denna förordade sociala reformer istället för evangelisation. Tvingade att välja mellan soppkök och gatuevangelisation valde

vänsterdröm. Det vill säga en utopisk vision av ett framtida lyckorike som ska etableras genom politiska reformer.

Den evangelikala aktivismen rimmar dåligt med konservativ politisk filosofi. Medan de evangelikala vill ha ett homogent kristet Amerika betonar konservatismens mångfald och variation när det gäller mänskliga uttryck, och inte minst faran i att försöka strömlinjeforma uppifrån genom statlig styrning. Därför är konservativa motståndare till både liberala försök att

Nu kan det vara så att Harts förutsägelser på just denna punkt missar målet. Han noterar att det evangelikala ledarskapet – de som skriver böcker och undervisar på universitet – börjar luta åt vänster, och förutspår att denna hållning snart kommer att genomsyra större delar av rörelsen. Men hur osannolikt det än kan låta för en collegeprofessor så är det inte akademiker och författare som utövar störst inflytande inom den evangelikala världen. Radiopratare, tv-värdar, televangelister och lokala pastorer utövar ett minst lika stort, om inte större, inflytande på det väckelsekristna fotfolket.

Detta avslöjar också en brist i boken som helhet. Hart tecknar förtjänstfullt den politiska utvecklingen inom den evangelikala

**FROM BILLY GRAHAM
TO SARAH PALIN
EVANGELICALS AND THE
BETRAYAL OF AMERICAN
CONSERVATISM
D G HART
Eerdmans 2011**

Barack Obama med pastor Rick Warren.

FOTO: MONICA ALMEIDA/NY TIMES/SCANPIX

rörelsen från 1970-talet fram till 00-talets mitt. (*Tea party*-rörelsen saknas tyvärr, och titeln till trots även Sarah Palin.) Men det är tveksamt om en rörelse som den evangelikala kan diagnostiseras enbart baserat på skriftliga källor.

Ett lämpligt komplement till Harts bok är därför sociologen James Davidson Hunters *To Change the World. The Irony, Tragedy, and Possibility of Christianity in the late Modern World* (2010). Tillsammans är dessa två böcker en utmärkt start för den som vill fördjupa sin kunskap om amerikansk religion och politik inför det stundande valet.

I grund och botten är Harts ärende teologiskt. Efter att han visat att de evangelikala egentligen inte är konservativa argumenterar han för att de faktiskt borde vara det. De behöver lägga sig till med en mer realistisk människosyn, och de måste lära sig att skilja på kyrkan och världen. De

måste, med andra ord, blir mer augustiniska. Nationen USA är inte Guds stat, utan världens. Därför kan de väckelsekristna inte, som de hittills gjort, träda fram på den offentliga arenan med en naiv söndagskolementalitet. De måste inse det begränsade värdet i de stora politiska projekten, inklusive nationen. De behöver lära sig acceptera att ondska och orättfärdighet är en del av livet här på jorden – och att försök att utrota den med politiska medel riskerar att leda till än större elände. Och så måste de förstå att en människa har större möjligheter att skapa något av värde genom att träna det lokala pojkfotbollslaget än genom en plats i kongressen.

Detta vore ett paradigmatiskt skifte, och frågan är om det ens är möjligt. Den evangelikala instinkten är att träda fram, göra motstånd och sträva efter förändring. På alla plan, från lokalt till globalt, präglas rörelsen av idealism och naiv glöd, inte realism och återhållsamhet. Det gäller även Lewi Peth-

rus, den svenska pingströrelsens grundare, som var socialt engagerad hela sitt liv och slutligen grundade partiet Kristen demokratisk samling – idag KD.

Samma sak gäller Göran Hägglund, som försökte få Pethrus parti att överge överförmynderi och samhällsmoralism genom att på konservativt maner betona vikten av ett avstånd mellan makthavarna och "verklighetens folk". Att slagorden ännu inte realiserats i konkreta politiska förslag är ett tecken på partiets vilshenhet inför denna ideologiska kursändring. För väckelsekristna kristdemokrater tycks den katolska sociallära som partiet orienterade sig utifrån på 1990-talet varit en tryggare ledstjärna än Edmund Burke. I vilken grad bidrog Hägglunds försök till ideologisk revolution till att han senare underkändes som partiledare av ungdoms-, kvinno- och seniorförbund samt en tredjedel av partiets kongressledamöter?

Joel Halldorf

Symbolister på analyssoffan

KULTURHISTORIA

Nittonhundratalet var antroposofins decennium i Ryssland, menar Magnus Ljunggren, professor emeritus i ryska vid Göteborgs universitet. Ingen annanstans utanför Wien och Zürich slog heller psykoanalysen igenom så tidigt och så brett. Freud, Jung och Steiner, och i viss mån även Strindberg, kom vid denna tid att fungera som ställföreträdande fadersgestalter för en rad symbolistiskt inspirerade ryska filosofer och författare. I sin nya bok *Poesi och psykiatri. Sexton essäer om det förra sekelskiftets ryska symbolistkultur* berättar Ljunggren om dessa symbolisters trassliga relationer och psykiska labilitet. Det handlar om många olika psykiska symtom, och boken beskriver religionsfilosofen Vladimir Solovjovs depressioner, författaren Sergej Solovjovs schizofreni, revolutionären Sventitskijs professionella lögnaktighet, Anna Mintslovas paranoidea besatthet och filosofen Ivan Iljins koleriska aggressioner och infantila

av symbolistkulturens dekadenta sidor.

Revolutionsåret 1905 med den blodiga söndagen och den efterföljande repressionen gav upphov till psykiska och moraliska kriser som gjorde neurosläran viktig för intelligentians självförståelse, menar Ljunggren. Med ortodoxin hade denna generation dessutom ärvt en vision om att överbrygga klyftan mellan öst- och västkulturen, mellan rationalism och andlighet. Detta var en motsättning som också rymdes inom den enskilda individen och i sin olösta form var den enligt symbolisterna orsaken till Gogols sjukdom och sinande kreativitet. Psykoanalysen och antroposofin förefaller därför i Ryssland ha stigit in på beredd mark.

Men påverkan gick också i den andra riktningen. Som Ljunggren visar tillkom såväl Freuds som Jungs och Adlers teorier under inflytande av den ryska litteraturen. Adler hade Dostojevskij som favoritförfattare och intresserade sig även för Gogol. Freud använde Dostojevskij och Merezkovskij i sin analys av Vargmannen Pankejev, vilken själv menade att hans släkt ha-

niska erfarenheter av just Pankejev och Iljin för att beskriva vad han såg som rysarnas emotionella dubbelhet, den ryska "nationella bipolaritet" i vilken han anade ett mänskligt urtrauma.

Anna Achmatova.

”Troligen var de ryska symbolisterna inte sjukare än andra människor, men i sekelskifteskulturen fanns en förkärlek för mytologisering och symboliska projektioner som förstärkte symtomen.

hämningar. Med sina återkommande nattliga syner och psykofysiska symtom hamnade kritikern Emilij Medtner till slut på mentalklinik, medan författaren Andrej Belyj förefaller ha hållit sin hysteri i schack med hjälp av sin litterära och satiriska förmåga.

Troligen var de ryska symbolisterna inte sjukare än andra människor, men i sekelskifteskulturen fanns en förkärlek för mytologisering och symboliska projektioner som förstärkte symtomen. Mystifikation och triangeldramer ackompanjerades av politiska händelser som gav en särskild dimension åt konstnärliga rörelser och tankegångar med dragning åt det apokalyptiska. De mest visionära drömde om den "nya människan" i den "nya eran" och när bombkastande revolutionärer började ställa krav på radikala samhällsomvandlingar i Ryssland uppfattades det ömsom som ett hot mot, ömsom som ett resultat

de Karamazovska drag. Genom sin klient filosofen Iljin – som helt har förbigåtts i Freudbiografierna – fick Freud under arbetet med Pankejev också direktrapporter från livet i de ryska symbolistkretsarna, vilket troligen formade hans uppfattning av sjukdomssymtomen. Iljins förhållande till de ledande symbolisterna var i sig kluvet och närmast hatiskt. Enligt honom kunde de bara förstås genom och räddas av freudianismen. I sin Dostojevskijstudie använde sig sedan Freud av sina kli-

Ett annat exempel på denna ömsesidiga påverkan mellan den ryska litteraturen och den tyskspråkiga psykiatriska praktiken var Medtners terapissessioner hos Jung 1912. Under analysamtalen kom båda att utveckla och fördjupa sin syn på kreativiteten och det mänskliga psyket. Medtner läste Jungs mytstudie medan Jung läste Belyjs *Silverduvan* och det är uppenbart att de båda fann intressanta beröringspunkter mellan Belyjs och Jungs symboluppfattning.

Kan man då säga att den ryska litteraturen har format Jungs typlära och Freuds

**POESI OCH PSYKIATRI
SEXTON ESSÄER OM DET
FÖRRA SEKELSKIFTETS
RYSKA SYMBOLISTKULTUR
MAGNUS LJUNGGREN
Carlssons 2012**

förståelse av vad som då kallades den ryska nationalkaraktären? Eller är det helt enkelt så att den ryska 1800-talslitteraturen genom sin breda naturalistiska färra i kombination med sekelskiftets symbolistiska rörelse bättre än någon annan nationell litteratur beskrivit de fenomen som psykiatrin ville förstå och behandla? Ljunggren rör sig kring frågan men går inte djupare in i den. Tydligt är åtminstone att de ömsesidiga projektionerna kom att förstärka varandra.

Allt hade gått i kvav efter revolutionsåret 1905, skriver Ljunggren, därför vände man sig till Steiner som en väg

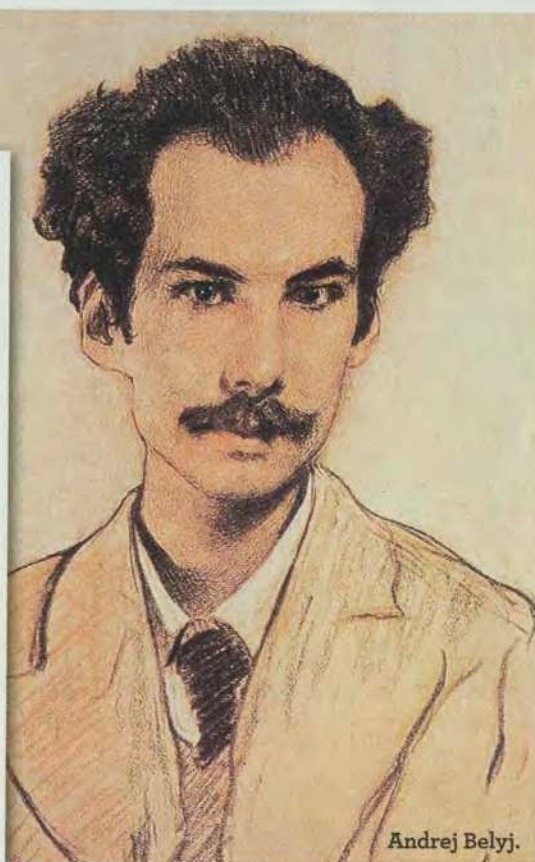
Rudolf Steiner.

samt hade de, i likhet med 1840-talets slavofiler och västvännar, en önskan om att rädda och förstå Ryssland under ett avgörande och kritiskt skede.

Den ryska tragedin, den symbolistiska separationssmärtan och klivenheten som Ljunggren skriver om – handlar den inte om ett ovanligt plågsamt politiskt och kulturellt paradigmskifte liknande det som

kris föddes författarskap som Achmatovas, Mandelstams, Nabokovs, Pasternaks och Tsvetajevas. Bland symbolisterna framstår Andrej Belyj alltjämt som den intressantaste. Som Ljunggren påpekar hade han en förmåga att genom sitt skrivande hitta en ironisk distans också till de mest uppslitande konflikter, våldsamma drifter och apokalyptiska förändringar och på

så sätt skjuta upp sitt eget sammanbrott. Den berömda ryska klivenheten gör därmed Belyj till en av seklets intressantaste och mest produktiva författare.

Andrej Belyj.

Ljunggrens blick riktas mot historiens vita fläckar – mot personer, företeelser och biografiska samband som av någon anledning blivit osynliga i de större berättelserna. Och ständigt bekräftas forskarens misstanke om att de utövat långt större inflytande än man kunnat ana. Då som nu handlar det om att göra ett kulturarv synligt och tillgängligt: den rika ryska sekelskifteskultur som hamnade i skug-

ut ur vandan. Men det berodde framförallt på att han liknade Vladimir Solovjov, vilken i sin tur hade lånat drag åt flera av Dostojevskijs gestalter och med tiden låtit sig inspireras av *Bröderna Karamazov*. Steiner drevs själv av en messianism som påminde om slavofilernas och vände sig till Ryssland som en intressant gränskultur mellan öst och väst vars folksjäl han genom antroposofin menade sig kunna hela.

Kring Steiner stod sedan den strid som slutligen splittrade rörelsen. Medan Belyj förblev en trogen lärjunge varnade religionsfilosofen Bulgakov för tysk rationalism och Medtner för filosofisk förflackning. Existentialisten Berdjajev var skeptisk och förvånades över Steiners dragningskraft på landsmännen, men vände sig ändå till honom under senare år. Gemen-

i Sverige genererade den så kallade Strindbergsfejden? Tanken ligger nära till hands när man läser att Heidenstams *Endymion* hyllades av Marietta Sjaginjan medan Alexander Blok i Strindberg såg ett exempel på den nya människan. Här som där klöv diskussionerna en generation mitt itu och kom att påverka både vänskaps- och kärleksrelationer och i förlängningen också människors psykiska hälsa. Ytterst rörde det sig ju om förändringar som berörde det mest privata. Det är också här som den individuella och nationella erfarenheten blir exempel på någonting mer allmängiltigt. Enligt Belyj kunde bara ryssarna förstå Nietzsches eftersom de brottades på liv och död med hans problem.

Oavsett dekadens och sjukdomstecken: för litteraturens del var det en fruktbar tid i Ryssland. Ur symbolismen och tiotallets

gan av två världskrig och som till stora delar aktivt förnekades och förträngdes under femårsplanernas socialistisk-realistiska diktat. För den som vill läsa originaltexterna är det därför glädjande att förlaget Murbräcken under senare år givit ut flera av den ryska symbolismens centrala verk på svenska. Uppenbarligen vågar man lita på att det fortfarande är angelägen litteratur. Av Belyj har utöver *Petersburg* hittills utkommit *Moskva, 2:a symfonin*, *Silverduvan* och *Masker*. I Ryssland gräver man ännu i arkiven, bland annat för att publicera hans omfattande brevväxling. Med ett av symbolismens visionära uttryck kan man absolut påstå att Belyj ännu tillhör *det kommande*.

För den som vill sätta sig in i det sammanhang som författarskapet föddes ur är Ljunggrens bok oundgänglig läsning.

Karin Grelz

Diplomatins guldfågel under lupp

USA

Ännu ett årtionde efter att kriget mot terrorismen inleddes är det ingen som riktigt vet vilka som huvudaktörerna är eller vilka regler som gäller. I dagens kaotiska världspussel skulle Henry Kissinger nog ha känt sig vilsekommen. Åtminstone den Kissinger som under mer än ett kvartssekel var den amerikanska utrikespolitikens starkast lysande fixstjärna, både som superdiplomat under Nixon- och Fordadministrationerna (1969-77), och därefter som ständigt efterfrågad och flitigt citerad som utrikesorakel. I boken *Dr Kissinger och världshistorien* har författaren David Andersson tecknat ett närmast filosofiskt porträtt av denne USA-diplomatins dinosaurie.

Boken är tacksamt nog inte ytterligare en vidräkning med Kissingers cyniska maktspel kring Chile, Pakistan, Östtimor eller Indokina. Och det är heller inte ännu en hyllningsskrift till duon Nixon-Kissingers djärva grepp att inleda avspänningsdialog med USA:s dåvarande huvudfiender Kina och Sovjetunionen på en och samma gång. David Andersson har istället borrarat i Kissingers tankevärld och diskuterar hur denna formats av dels den europeis-

DR KISSINGER OCH VÄRLDSHISTORIEN

DAVID ANDERSSON

Atlantis 2012

poleonkrigens förlorare Frankrike. Därmed desarmerade

man på förhand eventuella franska krav på nationell revansch.

Vid Versailleskonferensen 1919 efter första världskrigets slut begick segrarmakterna dock ett sådant misstag. Påhejade av hämndlystna folkopinioner bestraffade statsmännen Tyskland med stora landavträdelser och ohyggliga krigsskadestånd. Inte undra på, hävdar Kissinger, att ett tyskt revanschbegär frodades, med eller utan Hitler. Varken Tyskland eller kommunistrevolutionens Sovjet fick sitta med vid Versailleskonferensen, eller ens i Europas finrum under mellankrigstiden. Freds-

nien, Frankrike och Italien vek sig för Hitler-Tysklands expansionskrav, fullt så avgörande som det ofta framställs. Med sin naiva tro på "fred i vår tid" och opåkallade nedrustning (även i Sverige) hade det övriga Europa i själva verket sänkt garden på ett oförläpligt sätt.

Att än en gång underskatta motståndaren var det aldrig tal om i efterkrigstidens USA, inte heller för Kissinger och Nixon. Men nu handlade det om supermakten Sovjet, som hade gott om kärnvapen och därför aldrig kunde besegras militärt. Därför, menade Kissinger, måste man försöka åstadkomma en ny sorts maktbalans, där det handlade om att hantera den olösliga konflikten att både USA och Sovjet kunde förintä varandra med kärnvapen. Så föddes och formades *détente*, avspänningspolitiken, med strikta nedrustningsavtal och en pompös toppmötesdiplomati som symboliserade de båda antagonisternas formella jämställdhet i stormaktspolitiken. *Détente* mötte hård kritik, både från amerikanska hökar som ansåg att Nixon-Kissinger och deras efterföljare därmed inbjöd till sovjetisk aggression, och från sovjetiska dissidenter som ansåg att USA offrade deras kamp för frihet och demokrati på avspänningspolitikens altare. David Andersson uppehåller sig ganska ingående vid båda sorternas kritiker.

I historiens backspegel hade kritikerna fel om avspänningspolitiken, medan Kissinger i stort sett fick rätt. I gengäld hade Kissinger, liksom de flesta av oss andra, rejält fel när det gällde den dramatiska inrikespolitiska utvecklingen i Östeuropa.

ka storpolitikens historia, dels den nutida historia som Kissinger själv i högsta grad var med om att utforma.

Tämligen välbekant är Kissingers förkärlek för 1800-talets "europeiska makt-konsert" (Concert of Europe) efter Napoleons fall och Wienkongressen 1815, som han själv mästiskt skildrat i sin doktorsavhandling *To Restore the World* från 1957 (i svensk översättning: "Att återvinna världen" 1973). I Wien lyckades framförallt Österrikes och Storbritanniens utrikesministrar Metternich och Castlereagh, helt utan omvärldens och undersåtarnas insyn, åstadkomma en maktbalans i Europa som i stort sett bevarade freden i hundra år. Snilledraget var, enligt Kissinger, att man inte utestängde eller i onödan bestraffade Na-

fördraget i Versailles fick aldrig samma förankring i Europa som Wienkongressen hade haft, och därför uteblev en europeisk maktbalans som alla – även förlorarna – kunde acceptera.

Men även utan Versaillesfördragets parastämpling av Tyskland hade de övriga europeiska stormakterna anledning att se upp. Första världskriget innebar paradoxalt nog att förloraren Tysklands geopolitiska ställning stärktes – starka grannar som Österrike-Ungern och Tsar-Ryssland hade kollapsat, samtidigt som ärkerivalen Frankrike var utmattat. En storpolitisk comeback av Tyskland var ofrånkomlig. Enligt Kissinger var därmed inte det ökända Münchenavtalet 1938, där Storbritan-

I historiens backspegel hade kritiker-na fel om avspänningspolitiken, medan Kissinger i stort sett fick rätt. I gengäld hade Kissinger, liksom de flesta av oss andra, rejält fel när det gällde den dramatiska inrikespolitiska utvecklingen i Östeuropa. Strax efter sin avgång 1977 formulerade han följande framtidsutsaga: "Idag, för första gången i vår historia, står vi inför den vissa verkligheten att det kommunistiska hotet är evigt." Så yttrade sig alltså Kissinger endast ett par år efter den banbrytande Helsingforskonferensen 1975. Där undertecknade 33 europeiska stater samt USA och Kanada ett närmast genialt kompromissdokument som kombinerade krav på respekt för existerande europeiska statsgränser (östsidas villkor) med krav på respekt för mänskliga rättigheter, enligt FN:s deklaration om de mänskliga rättigheterna. I Helsingforsavtalet ingick villkoret att hela dokumentet skulle publiceras i framträdande medier i samtliga länder, vilket även gällde partidrarar som sovjetiska *Pravda* och östtyska *Neues Deutschland*. Att de mänskliga rättigheterna sålunda sattes på pränt i öststaternas paradorgan gav

Nancy och Henry Kissinger.

FOTO: GETTY IMAGES

upphov till en revolutionär händelsekedja: frihetsmanifestet *Charta 77* i Tjeckoslovakien, fackföreningsrörelsen Solidaritet i Polen, Gorbatsjovs glasnost- och perestrojkapolitik i Sovjetunionen, vilka sammantagna kan sägas ha resulterat i kommunistdiktaturernas fall.

Det var förvisso inte Kissinger och USA som var pådrivande när det gällde skrivningarna i Helsingfors om frihet och mänskliga rättigheter. Initiativet togs av de västeuropeiska demokratier, även om Kissinger–Nixon–Fords efterföljare plockade upp kraven på mänskliga rättigheter och gjorde dem till ett utrikespolitiskt huvudtema (Jimmy Carter), ett stridsrop (Ronald Reagan) och rentav ett motiv för anfallskrig (George W Bush). David Andersson visar tvärtom att Kissinger alltid ställt sig mycket skeptisk till att låta omsorg om mänskliga rättigheter påverka USA:s relation med kommunistdiktaturerna – det må gälla judar och andra dissidenter inom Sovjetblocket likaväl som de brutalt nedskjutna demonstranterna på Himmelska fridens torg i Peking 1989. Det är också här Andersson ger sitt allvarligaste underbetyg åt Kissingers

supermaktsdiplomati: "Hans okänslighet för mänskliga rättigheter bidrog också till en missbedömning av maktförhållandena mellan USA och Sovjet. Han förstod inte dynamiken i rättighetskrav eller skörheten hos diktaturerna."

Ett annat huvudspår i realpolitikern Kissingers tänkande röner däremot tydlig uppskattning i David Anderssons bok. Med Kissingers egen, aningen egenomliga, formulering: "Politikens centrala problem är inte att bekämpa ondskan utan att hålla rättfärdigheten i schack." Vad som åsyftas är den ofta kontraproduktiva amerikanska benägenheten till självförhålligande moralism inom utrikespolitiken, en historisk övertygelse att det är Amerikas (av Gud givna) uppgift att sprida USA:s eget samhällsskick, frihet och demokrati över hela jorden – eller som George W Bush drastiskt uttryckte det: "att göra slut på tyranniet i världen". Knappast någon president undgår Kissingers kritik på den punkten (givetvis undantaget Nixon och Ford). I modern tid är ett uppenbart exempel John Kennedys svulstiga retorik "vi är beredda att betala vilket

pris som helst, bära varje börda [...] för att garantera frihetens överlevnad och framgång", som i förlängningen ledde till tio års Vietnamkrigskatastrof. Nära i tid ligger Bushadministrationens ovan citerade attityd efter 11 september-attentaten som lett till mer än tio års fruktlösa krigshelveten i Afghanistan och Irak. Under Clintonadministrationens relativt fredliga år på 90-talet fick uttrycket "America is the indispensable country" – att USA är oumbärligt för världsordningen – väldigt genomslag, något som idag framstår som närmast tragikomiskt med tanke på supermaktens snabba reträtt på de flesta globala arenor.

Så i centrala avseenden har Henry Kissinger tillhört de främsta belackarna av det egna landets utrikespolitik. Nära nog en lite udda avvikare, åtminstone tanke-mässigt, från huvudfåran av optimistiska världsförbättrare inom amerikansk utrikesförvaltning. David Andersson har genom sin analyserande närläsning av ett drygt halvsekels utsagor från denna diplomatins gulfågeln visat att USA:s omvärldspolitik har varit märkligt oförutsägbart. Även före det kaos som nu verkar ha brett ut sig i världspolitiken.

Per Jönsson

Länderna som försvann

HISTORIA

För drygt ett år sedan stod jag i Burmas inland och såg ut över en dammig slätt där en stad av Manhattans storlek en gång bredd ut sig; ruinerna efter 2 000 pagoder tecknade ännu konturerna av huvudstaden i det mäktiga Paganriket, som ödelades av mongolerna år 1287, hundraftio år innan Stockholm fick stadsprivilegier. Men vem som inte varit i Burma har idag hört talas om Pagan?

"Furstendömena har sina öden!", utropar lundensaren Frank Heller i sitt muntliga förord till den internationella bästsäljaren *Storhertigens finanser*, en skälmroman kring det fiktiva storhertigdömet Minorcas ekonomiska öden och äventyr. Förordet skrivs år 1914, när romanen väl kommer från tryckpressarna är Europa mitt uppe i det krig som skulle besegla ödet för åtskilliga av dess furstendömen. De imaginära kungarikena från samma epok har visat sig hållbarare, tänk bara på *Fången på Zendas* Ruritanien eller Tintinalbumens centraleuropeiska grannriken Syldavien och Bordurien.

Den brittiske historikern Norman Davies nämner inte Pagan i sin nya bok *Vanished Kingdoms*, hans genomgång av försvunna länder begränsar sig till Europa men är trots det långtifrån uttömmande. Samma järnhårda lag som gäller för andra mänskliga artefakter – hus, kläder, trycksaker, konstarter – gäller även för dynastier, riken, nationalstater: långt fler är borta än de som finns kvar.

Vanished Kingdoms är en oemotståndlig titel, och redan kapitelförteckningen ger näring åt fantasin: Tolosa, Alt Clud, Burgundia, Aragon, Sabaudia, Etruria, Rosenau, Rusyn ... försök pricka in dem på kartan den som kan. Det finns skäl att undra om vi befinner oss i någon av den fantastiska litteraturens utlöpare eller i den europeiska historien? Och i sina bästa stunder lyckas Davies nästan få den europeiska historien att tillhöra den fantastiska litteraturen, och han tvingar gång på gång läsaren att lämna sitt samtidsperspektiv och se dåtiden utifrån dess egna villkor. Som till exempel beträffande Mickiewicz.

I vårt kök hänger en minnestallrik i klassisk stil som jag fick när vi flyttade hem från Minsk: den föreställer den romantiske poeten Adam Mickiewicz, författaren till *Pan Tadeusz*, det polska nationaleposet som börjar med raden "O Litauen, mitt fädernesland!" Jurij, som gav mig tallriken, förklarade stolt att detta var tider-

nas störste vitryske poet. Även ukrainarna gör anspråk på Mickiewicz, har jag lärt mig sedan dess: sammanlagt är det alltså fyra länders nationalskald i en och samma polisongprydda profil som pryder utrymmet ovanför köksluckorna.

Davies påminner mig om att förklaringen till den uppvaktade skalden är mycket enkel: det är på dagens karta Mickiewicz ska räcka till fyra länder, när han föddes (i nuvarande Vitryssland) 1798 hade det rike som omfattade alla dessa nationaliteter, Storhertigdömet Litauen, upplösts bara tre år tidigare – den 25 november 1795 när kungen och storhertigen Stanislaw-August abdikade från tronen och fördes bort i rysk fångenskap; men i franska revolutionens spår närdes den nationella drömmen och Napoleon Bonaparte, som drog både amorösa och militära fördelar av sitt löfte, lovade att återupprätta Storhertigdömet Litauen. Än idag kan man hitta en Napoleonbyst i vardagsrummet hemma hos vitryssar eller litauer som drömmar om forntida dar, och alla Vilniusbor kan peka ut den lilla kyrkan som var Napoleons favorit. "Det är som om William Shakespeare hade bott i Dublin", säger Davies för att förklara Mickiewiczs märkliga fyrskifte, och röjer därmed sitt eget polska perspektiv på saker och ting: en vitryss kanske hellre skulle jämföra med Joyce, för att förskjuta tyngden från centralmakt till provins.

Trots att Litauen i allra högsta grad finns utmärkt på den dagsaktuella Europakartan är det ett av de försvunna länder vilkas historia Davies berättar i sin bok: dagens lilla baltstat och EU-medlem är en skugga blott av det som för femhundra år sen var Europas till ytan största nation.

Davies avvisar den historiska förklaringsmodell, enligt vilken dagens karta är det oundvikliga resultatet av går-

dagens och det förflutna en pil som pekar rätt mot nuet, och vill få läsaren att försöka se de historiska valmöjligheterna. Vad hade till exempel hänt om Alarik II segtrat vid Vouillé år 507 och det västgotiska kungariket Tolosa (beläget i sydvästra delen av nuvarande Frankrike) inte gått under? Davies snabbskissar ett Europa dominerat av arianer och ortodoxa, ett Europa utan påvestol, ett Europa där det kanske aldrig uppstått en nation kallad Frankrike: "Inget är oundvikligt. Inget är fullständigt förutsägbart."

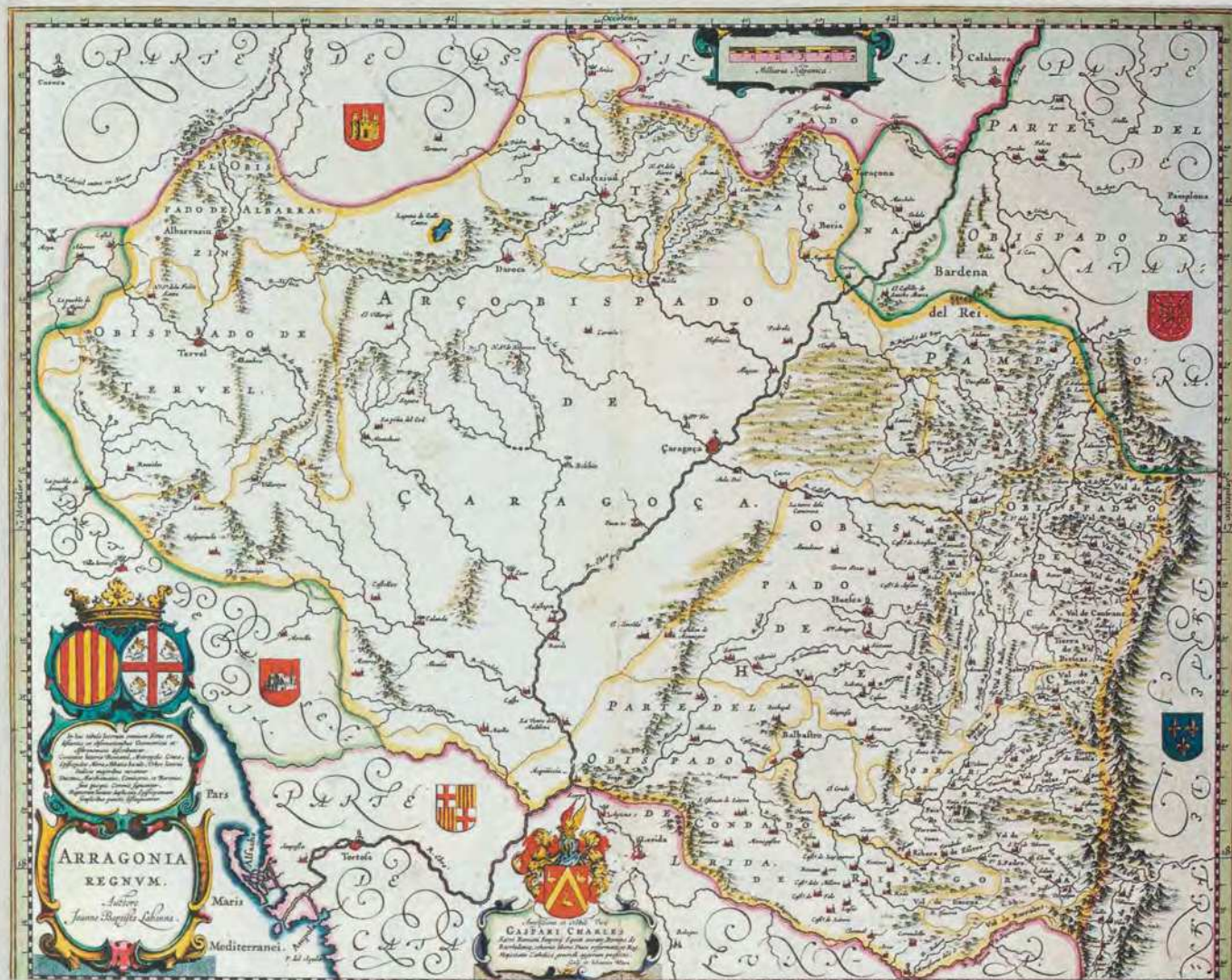
Så småningom pusslar *Vanished Kingdoms* ihop en sammanhängande europeisk historia åt läsaren. Vi möter de sedvanliga stationerna feodalism, religionskrig, revolutioner, nationalism, industrialism, världskrig, men vi ser dem ur nya och oväntade vinklar, från avkrokar och bortglömda hörn av Europa: det är i allra högsta grad förlorarnas historia som skildras här. Kanske rymmer historiens bortvalda vägar ett större mått av tolerans och fredlig samexistens. Under exempelvis Jaime Erövrarens regeringstid var Aragonien ett myller av språk och religioner: judar, muslimer och kristna levde sida vid sida i 1200-talets Barcelona. I Storhertigdömet Litauen styrde en hednisk fursteätt över en till övervägande delen kristen befolkning. I offerlunden hölls den heliga lågan vid liv samtidigt som kristna präster predikade utanför. På något underligt sätt har spår av denna religiösa tolerans överlevt historiens alla blodbad och massgravar: ortodoxa och katoliker har samexisterat och än idag är minst 15 procent av Vitrysslands befolkning katoliker (Norman Davies påstår en smula tendentiöst att alla vitryssar antingen är ortodoxa eller indifferenta).

Flera klassiska grunder för gemensam statsbildning ger vika: även språket visar sig överskattat som värdegrund. En rolig historia berättar hur den irländske nationalisten Éamon De Valera besöker premiärminister Lloyd George på Downing Street och läser upp en irländsk självständighetsförklaring på styligt gaeliska och räckte över en översättning till engelska. Walesaren George finner översättningen bristfällig och påpekar efter en kort diskussion på walesiska med sin sekreterare följande: "Vi kelter saknar ord för 'republik', för vi har aldrig haft någon."

På liknande sätt har jag suttit på möten med vitryska PEN, där dessa ivriga nationalisterna snabbt övergått från vitryska till ryska "av hänsyn till våra utländska gäs-

VANISHED KINGDOMS
THE HISTORY OF HALF-FORGOTTEN EUROPE
NORMAN DAVIES
Allen Lane 2011

Karta över Aragonien.

ter", varpå en suck av lättnad gått genom församlingen.

Varken språk, religion, geografi eller fursteätter är tillräckliga eller nödvändiga som värdegrund för en gemensam statsbildning. Burgund eller Bourgogne är namnet på sex sju kungadömen, ett hertigdöme och ett grevskap av varierande geografisk utbredning och belägenhet av nära 1400 års varaktighet. Karl den

dessa dynastier med moderna storföretag, där namnen på grevskap, hertigdömen och kungariken är att likna vid kända varumärken, alltför etablerade för att släppa: gemene man har investerat sin trohet i "Volvo" eller "Brabant" och flyttar den ogärna så länge det inte blir alltför tydligt att det förtrogna namnet numera saknar all lokal förankring.

Davies gör själv sitt för att underminera ett sådant varumärke, nämligen det

från hans sida. Davies har bråttom att se ett slut även på stabila statsbildningar. För hur är det till exempel med vårt eget land?

För att vi inte var värda besväret att göra slut på.

Så lyder Norman Davies förklaring till att det besegrade och bankrutta Sverige överhuvudtaget överlevde 1700-talet som oberoende och självständig nation. Svenskarna tilldelas en liten men tydlig roll i Davies historieskrivning: vi är busarna från norr, som då och då lämnar våra otillgängliga hemtrakter för att hemsöka civilisationen på härnadståg. Likt ryssarna har vi ett fast abonnemang på skurkrollen.

Trots att Litauen i allra högsta grad finns utmärkt på den dagsaktuella Europakartan är det ett av de försvunna länderna. Dagens lilla baltstat är en skugga blott av det som för femhundra år sen var Europas till ytan största nation.

djärke (1433–1477) av Burgund hade sammanlagt femton titlar: greve av Artois, hertig av Limburg, hertig av Brabant, hertig av Lothier, hertig av Burgund, hertig av Luxemburg, pfalzgreve av Burgund, markgreve av Namur, greve av Charolais, greve av Zeeland, greve av Flandern, greve av Zutphen, hertig av Geldern, greve av Hainault, greve av Holland. Davies jämför träffande

brittiska kungahuset, vars äkttyska rötter i trakten av Coburg noga kartläggs med illa dold glädje.

Davies vill också gärna förbereda läsaren på att alla länder och nationsbildningar förr eller senare skattar till förgängelsen, så även Storbritannien. Han föreställer sig att detta kommer att ske tämligen snart, vilket nog är en önskedröm

Sin rent fysiska pondus till trots – 740 sidor redan innan notapparaten tar vid – brister *Vanished Kingdoms* i tyngd. Trots rikedomerna av färgstarka detaljer blir Davies i längden alltför enkel och svartvit. Det som saknas är en förklaringsmodell varför civilisationer och riken måste gå under, vare sig en sådan nu är ekologisk som i Jared Diamonds *Undergång* eller filosofisk som i Oswald Spenglers *Västerlandets undergång*. Istället bjuds anekdoter, ändlösa genealogier över furstehus samt en banaliserande skuldfördelning där ryssen får agera "ständigt denna Vessla!", för att tala med Ture Sventon.

Kristoffer Leandroer

Den 3 maj passerade Sveriges befolkning 9,5 miljoner i antal och enligt Statistiska Centralbyråns nyutkomna demografiska rapport är vi 10 miljoner redan 2018. Det kan till förstone framstå som goda nyheter för oss som nått den erfarenhetsmättnad som gör att allt färre bekantskaper verkar värda besväret. Enligt samma princip som ger vid handen att en apa kommer att producera Shakespeares samlade verk, om bara tillräckligt många apor tillåts knacka på tangentborden till tillräckligt många datamaskiner tillräckligt länge, borde ett större utbud svenskar öka chanserna för att en eller två av dem är uthärdliga att umgås med.

Men det är inte säkert. Dels är det lätt att tvivla på aptesens korrekthet: det är nästan tio år sedan "bloggandet" blev allmänt. I allt väsentligt har med andra ord aptesen prövats i stor skala under länge tid, utan att något som ens liknar Shakespeares prosa sett dagens ljus. Dels åtföljs de demografiska rapporterna av alarmerande påståenden om att åtminstone hälften, kanske ännu fler, av de som föds idag kommer att bli 100 år gamla eller mer, i strid med Psaltarens "vårt liv varar sjuttio år, eller åttio år, om det bliver långt".

Utan att vara statistiker anar jag att det ökande befolkningsantalet helt enkelt är en omskrivning av att de träkmånsar som redan omger oss, kommer att bli kvar längre än någonsin tidigare.

I det sammanhanget är det glädjande nyheter att riksdagen sett till att alkohol får serveras till självkostnadspris på ålderdomshemmen från och med den 1 juni. Det borde kapa de värsta topparna i den omedelbara ålderstillväxten. Direkta alkoholskador förutsätter visserligen en förbluffande konsumtion, men i kombination med till exempel elrullstolar och olåsta fönster kan även små mängder alkohol ha avsevärd effekt.

Som så ofta inom politiken har dock ingen vågat adressera den långsiktiga problematiken.

För att beskatta beståndet av träkmånsar och återställa livslängden till de rimliga proportioner Den Heliga Skrift stipulerar, måste åtgärder sättas in på ett betydligt tidigare stadium. Vem blir först att visa statsmannamässigt ansvar, genom att ge våra förskolebarn samma rätt att ta del av utskänkning som våra äldre?

Å ANDRA SIDAN FRAMGÅR av SCB:s rapport att den snabba befolkningsökningen till stor del beror på invandring, inte sällan från länder där alkohol ratas och därför saknar betydelse för att hyfsa demografin. Kanske var det något av det slaget vår statsminister tänkte på, när han nyligen gjorde skillnad

på samhällsproblem bland "etniska svenskar" och bland andra grupper.

Det är som alltid svårt att bemöta personer som på grund av sin bakgrund har tolkningsföretare i vissa frågor – som alla vet var Fredrik Reinfeldts farfars farfar inte "etnisk svensk", utan mulatten och cirkusdirektören John Hood – men i just detta fall tror jag att oron är obefogad.

Vad som får så många invandrare att söka sig till Sverige är en gåta, men när de väl kommit hit är de i klorna på socialsekreterare, arbetsförmedlare, fritidspedagoger och kommunala handläggare. "Etniska svenskar" har en viss upparbetad immunitet mot denna byråkratiska omsorgsanstormning. Det har inte invandrare. De är helt oskyddade.

Jag gissar att den stora majoriteten invandrare kommer att dö av frustration och leda i god tid före sin åttionde födelsedag.

BRITTISK PRESS har under senare tid rapporterat om en ny perversion, värdig egen akronym.

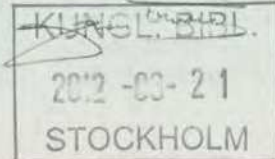
Akronymer brukade syfta till att skapa en känsla av officiell auktoritet för att dölja nya, sluga sätt att trakassera skattebetalare med deras egna pengar. Sedan för att dölja fantasilöst förutsägbara snuskigheter som MILF, eller det uttalat gerontofila GILF. De brittiska detaljhandelsanalytikerna Mintel har nu uppmärksammat mig på MAMIL:er.

Detaljhandelns intresse är begripligt: En typisk brittisk MAMIL lägger ut

drygt 30 000 kronor för att först leva ut sin anfäktelse. Därefter minst 10 000 kronor om året för att underhålla den. MAMIL:s utövar sin genanta besatthet publikt och mina egna observationer tyder på att det redan finns en betydande grupp i Sverige.

Middle-Aged Men In Lycra, kanske bäst översatt till MMIK, Medelålders Män I Kroppsstrumpor, kan nämligen observeras i varje större svensk stad. Deras ursäkt är att de framför trampcyklar, men det är något människor av alla kön och läggningar gjort under lång tid, utan att för den skull känna sig tvingade att bära kroppsstrumpa.

Jag antar att vi måste visa tolerans och förståelse för MMIK:arnas läggning. Vi kan alla argumenten om att egenheter av detta slag inte rör sig om ett val, om att det normala och sunda bara är en fråga om konventioner och så vidare. Men jag måste erkänna att MMIK:arna prövar den nobla fördomsfrihet, som alltid varit min ledstjärna.

ÄR DU OCKSÅ EN KLASSIKER?

Vetenskap, bildning och tradition på **Axess TV**

Posttidning B

Axess magasin

PressData AB

Box 610

832 23 Frösön

KUNGLIGA BIBLIOTEKET KB 101609
UTLÄNDSK LITTERATUR, SVENSKA TIDSKRIFTER 10240

BOX 5039 (HUMLEGÅRDEN)
10241 STOCKHOLM

LOKAL
AXE/2012/5

OYSTER PERPETUAL DATEJUST

NYMANS UR 1851

STOCKHOLM: BIBLIOTEKSGATAN 1, TEL 08-545 061 60.
VÄSTERÅS: STORA GATAN 26, TEL 021-13 02 12.
WWW.NYMANSUR.COM

ROLEX